

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

16. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA
İSLAM'IN YAYILIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AGİM TEREZİU

BURSA 2010

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

16. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA
İSLAM'IN YAYILIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Agim TEREZİU

Danışman

Doç. Dr. M.Asım YEDİYILDIZ

BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

.....^o *İslam Tarihi ve Sanatları*..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... *İslam Tarihi*..... Bilim Dalı'nda *700622005* numaralı
..... *Agim Tereziu'nun*.....'nın hazırladığı “.....*16. Yüzyılda Arnavutluk'ta*
İslam'ın Yayılışı.....” konulu (Yüksek Lisans/~~Doktora~~/ ~~Sanatta Yeter-~~
~~lik Tezi/Çalışması~~) ile ilgili tez savunma sınavı, *05/03/2010* günü *11⁰⁰* - *12⁰⁰* saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
.....(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çok-
~~luğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Ko-
misyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi
Doç. Dr. M. Asım İleri

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Veçdi Bilgin
Uludağ Ün.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Şerif

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

05/03/2010

ÖZET

Yazar : Agim TEREZIU
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : viii + 82
Mezuniyet Tarihi : /.... /2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

16. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA İSLAM'IN YAYILIŞI

Arnavutların ataları kabul edilen İlliryalıların dini putperestlik idi. Romalıların Hıristiyanlaşmasından sonra Hıristiyanlık Arnavutlar arasında da yayılmaya başladı. Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi Arnavutluğu da bölmüştür. Orta Arnavutluk'ta bulunan İşkombi nehri ayrılma sınırı olarak kabul edilmektedir. Bu nehrin kuzeyinde kalan Arnavutlar Katolik, güneyindekiler ise Ortodoks mezhebine bağlanmışlardır. Ortaçağ boyunca Osmanlıların gelişine kadar Arnavutluk'ta Arap tüccarların, Peçenek ve Vardar Türklerinin Müslüman etkileri görülmüştür. Fakat bu etkiler, haçlı seferleri döneminde silip gitmiştir. Osmanlılar, Kosova Meydan Savaşı'ndan sonra doğu ve güney Arnavutluk bölgesine girmişlerdir. Kuzey Arnavutluk'ta ise fetih çok geç olmuştur. Bunu engelleyen İskender Bey isyanı olmuştur. Fetih tam olarak ancak 1571 yılında Tivar şehrinin alınmasıyla tamamlanmıştır.

Arnavutların İslam'a girişleri devşirme ve tımar sahiplerinin Müslüman olmalarıyla başlamıştır. Kitleler halinde İslam'a girişler önce şehirlerde başlamıştır. Köylerde kitleler halinde İslamlaşma ancak XVI. yüzyılın sonunda başlamıştır.

Anahtar Sözcükler

Arnavutluk	İllirya	İslamlaşma	İhtidalar
Osmanlı	Devşirme	Fetih	XVI. Yüzyıl

ABSTRACT

Yazar : Agim TEREZIU
Üniversite : Uludag University
Anabilim Dalı : History of Islam and Arts
Bilim Dalı : History of Islam
Tezin Niteliği : Master Degree
Sayfa Sayısı : viii + 82
Mezuniyet Tarihi : /.... /2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

EXPANSION OF ISLAM IN ALBANIA IN XVI. CENTURY

Idolatry was the religion of the Illyrians who are accepted as ancestors of the Albanians. After conversion of Roma to Christianity, this religion spread among Albanians too. Division of the Roman Empire resulted in division of the Albania and Shkumbin River in the middle of the country was accepted as borderline. While inhabitants of the north areas were Catholic, those who lived in the south chose to adhere to Orthodox Church. During the middle ages until Ottoman conquest, effects of Arab merchants, Pechenegs and Vardar Turks was seen in Albania. But this effects was wiped out during the crusades. After the Kosova War, Ottomans conquered east and south Albania. Because of the rebellion of Skanderbeg (Lord Alexander), the northern territories could be conquered later. However, the complete submission of Albania was not until the conquest of Tivar city in 1571.

Conversion of Albanians to Islam started through devşirme and timar owners' conversions. Mass conversion took place in cities first. Yet, mass conversion in villages did not start until the end of XVIth century.

Key Words

Albania	Illyria	Islamization	Conversion
Ottoman	Devşirme	Conquest	XVI. Century

ÖNSÖZ

Bir milletin ayakta kalabilmesi için kendi kimliğini oluşturan değerlere dayanması gerekir. Asırlar boyunca din kimliği devletlerin belkemiğini oluşturan en önemli değerlerden birisi olmuştur. Osmanlıdan ayrılan bütün Balkan devletleri bir din ya da mezhep esas alarak kurulmuşlardır. Bu devletler diğer dinlerin ya da mezheplerin karşısında dışlama politikasını yürütmüşlerdir. Arnavutluk ise bundan farklı olarak ulus devlet anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Komşu devletlerin Arnavutluğu parçalama emellerinden dolayı Arnavut edebiyatçılar, Arnavut ulusunu birleştirecek bir formül üzerinde durmuşlar ve “Arnavutların dini Arnavutçuluk’tur” tezini ortaya atmışlardır

Buna rağmen, Arnavutların İslam’ın kabulüyle kendi milli kimliklerini korudukları bilinen bir gerçektir. Arnavutlar İslam dini sayesinde tarihte iki defa kendi varlığını koruyabilmişler. Osmanlının Balkanlara gelmesiyle Arnavutlar Sırp asimilasyonundan korunmuş. 1912’de Balkan savaşında Sırp, Karadağ ve Yunanlar, ikinci defa Arnavut halkını yok etmeye karar aldılar. Bunun için Arnavut topraklarının % 90’ını işgal ettiler. Kahir çoğunluğu Arnavut müslümanlardan oluşan vatanperverler Avlonyada İsmail Qemali liderliğinde Arnavutluk’un istiklalini ilan ettiler.

Bu gerçeklerden hareketle çalışmamızda Arnavutlar’ın Müslüman olma serüvenini ve bunun sonuçlarını inceleyeceğiz. Bu alanda monografik bir çalışma olmadığından, konunun derin bir şekilde tahlil edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşan bir araştırma olarak düzenlenmiştir.

Bu çalışmanın planlayıp yürütülmesine beni teşvik eden, kıymetli fikirleriyle konuya daha farklı açılardan yaklaşmanı sağlayan ve yetişmemde büyük emeği olan sayın hocam ve danışmanım Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ Bey’e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmalarım da her zaman değerli katkılarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Osman Çetin, Prof. Dr. Hüseyin Algül, Doç. Dr. Adem Apak, Öğr. Gör. Dr. Mehmet Çelenk ve Arş. Gör. Dr. İlhami Oruçoğlu Beyler’e teşekkür ederim. Son olarak çalışmam esasında desteklerini hissettiğim aileme şükranlarımı sunuyorum.

Agim TEREZİU

Bursa 2010

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL'A KADAR ARNAVUTLUK'TA DİNİ DURUM

A. OSMANLI ÖNCESİ ARNAVUTLUK'TA TARİHSEL OLAYLAR VE DİNİ DURUMU	3
1. Coğrafya Konumu.....	3
2. Arnavut Halkın Kökeni ve İlkçağ'da Durumu.....	4
3. İlliryalıların Dini Putperestlik.....	6
4. Arnavutluğun Doğu ve Batı Roma Arasında Kalması.....	7
5. Bulgar ve Sırp'ların Yönetiminde Arnavutluk.....	9
6. Osmanlı Öncesinde Arnavutların İslam Dini ile Olan Temasları.....	13
7. Peçenek ve Vardar Türklerinin Etkisi.....	16
B. OSMANLI'NIN İLK DÖNEMİ.....	20
1. Türklerin Arnavutlarla İlk Temasları.....	20
2. Arnavutlukta Osmanlı Akınları.....	21
3. İskenderbey İsyanı.....	24
4. Arnavutluk Fethinin Tamamlanması.....	30
5. Osmanlı'nın İlk Döneminde Münferid İslamlaşma.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYILDA İSLAMLAŞMA SERÜVENİ VE İSLAMLAŞMAYA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

A. XVI. YÜZYILINDA ARNAVUTLUK'TA İSLAMLAŞMA	38
1. İhtidaların Zeminini Hazırlayan Sebepler.	38
2. XVI. Yüzyılda Şehirlerin İslamlaşması.	41
a. XVI. Yüzyılda Arnavut Şehirlerin Durumu ve İslamlaşmanın Seyri.	42
b. Şehirlerin İslamlaşma Yolları ve Neticeleri.	53
3. XVI. yüzyılda Arnavut Köylerin İslamlaşması.	59
B. İSLAM'IN YAYILMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER	66
1. Politik ve İktisadi Faktörler.	67
2. Hıristiyanların Durumundan Kaynaklanan Sebepler.	69
3. Tarikatların Etkisi.	72
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ	82

KISALTMALAR

- A.D.A. : Arnavutluk Devlet Arşivleri
a.g.e. : adı geçen eser
a.g.s. : adı geçen sempozyum
a.g.md : adı geçen madde
arn. : arnavutça
B.İ.R.M. : Makedonya Cumhuriyeti İslam Birliği.
B.İ. K. : Kosova İslam Birliği.
Bkz. : bakınız.
c. : cilt.
çev. : çeviren.
D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı.
D.İ.A. : Diyanet İslam Ansiklopedisi.
Et-al. : ve diğerleri(Yabancı dillerdeki kaynaklar için).
Ed. : editör
h. : hicri.
hz. : hazreti.
km. : kilometre.
K.M.SH. : Arnavutluk İslam Birliği.
M. Ö. : Milattan önce.
M. S. : Milattan sonra.
m2. : metrekare.
nr. : numara.
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı.
TİKA. : Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
T.T.K. : Türk Tarihi Kurumu.
s. : sayfa.
ss. : sayfadan sayfaya.

ts. : tarihsiz.
v.b. : ve benzeri.
U.B. : Belgrad Üniversitesi.
U.P. : Priştine Üniversitesi.
U.T. : Tiran Üniversitesi.
y. :Yayınları.

GİRİŞ

Arnavutluk halkının tarihi umumiyetle diğer halkların yönetimi altında geçmiştir. Bundan dolayı Arnavutlar gelen işgalcilerin dinini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Arnavutların ataları olarak kabul edilen İlliryalıların dini konusunda geniş bir malumat olmamakla birlikte çoktanrılı bir inanç sistemi kurdukları bilinmektedir. Bugüne kadar gelen inanç sisteminin kalıntıları bizi klasik Yunan kültürünü oluşturan mitolojilere dayanan bir inanca sahip oldukları sonucuna götürmektedir. İlliryalılarda mevcut olan mitolojik efsaneler bugüne kadar gelmişlerdir. Arkeolojik kalıntılar İlliryalıların güneşe taptıklarını gösteriyor. Ayrıca at, ceylan ve kuş figürleri totemizme dayalı inançların varlığını göstermektedir. Mezarlarda konulan eşyalar da onların ölümden sonra hayata inandıkları göstermektedir.

Romanın işgaliyle Roma inançları yaygınlaşmaya başladı. Özellikle kuzey İlliryada “Zeus’un” yerini Jupiter aldı. Fakat İllirya halkı kendi dilini koruduğu gibi dini motifleri de korumaya devam etti. M.S. ilk üç asırda fakir halk arasında Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Hıristiyanlık bu asırlarda çok az yayıldı, çünkü bu dini kabul edenler çeşitli işkencelere maruz kalmaktaydı. Tarih Arnavut halkının sıkıntılı dönemlerde yeni bir dini kucaklamayı göze almadığını göstermektedir. Yüksek tabakalarda Hıristiyanlık ise ancak Roma İmparatorluğunun resmi dini olunca yayılmaya başladı. Hıristiyanlığı kabul eden yüksek tabaka halka da zorla Hıristiyanlığı kabul ettirmeye çalıştı. Yeni dinini kabul eden halk eski inanışlarını Hıristiyanlık içinde devam ettirdi.

V. yüzyılın sonuna kadar Arnavutluk kilisesi Roma kilisesine bağlı idi. Bizans tahtına İmparator Draç asılı Anastas (491 – 518) çıkınca, Draç piskoposluğu İstanbul patrikliğine yanaştı. Jüstinian döneminde Arnavutluk kiliseleri tamamen Roma kilisesine bağlı idi çünkü Jüstinian Romayı da koruma altında almıştı. 732’de yeni bir gaile açıldı, çünkü III. Leon Arnavutlukta bulunan piskoposlukları İstanbul’a bağlamıştı. Buna rağmen kuzey Arnavutluk ve Kosova Roma kilisesine bağlı kaldı. İtalyadan gelen Katolik Şen Benedikt tarikatı VI. yüzyıldan başlayarak kuzey Arnavutlukta Manastırlarını kurdular ve halkın Roma kilisesine bağlı kalmasında etkili oldular. Bu arada Roma Frenk himayesinde girmiş ve iki kilise arasında var olan ayrılık şidetlenmişti.

Batı ve Doğu Roma kiliselerinin arasında kalan Arnavutlar birkaç defa taraf değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu olay Osmanlı dđnemine kadar Arnavut halkı içinde dini gelişmeleri etkilemeye devam etti.

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL'A KADAR ARNAVUTLUK'TA DİNİ DURUM

A. Osmanlı Öncesi Arnavutluk'ta Tarihsel Olaylar ve Dini Durumu

1. Coğrafya Konumu

Genel olarak Arnavutlar'ın yaşadıkları bölge batı Balkanlar'ın orta kısmını teşkil eden Karadağ'ın Kotor şehrinden Preveze körfezine kadar olan bölgesidir. Doğu sınırları Niş'in güneyinden başlar, Üsküp ve Manastır çizgisini takip ederek bugünkü kuzeybatı Yunanistan'ı içine alıp Preveze körfezinde Arta şehrinde son bulur. Bu sınırlar etnik Arnavutluğunu teşkil eder. Son yüzyılda etnik Arnavutluğun bazı bölgeleri etnik temizlikle Arnavutlardan arındırılmıştır. 1930'larda başlayan 1968'e kadar devam eden güney Sırbistan'da Niş ve Kosova arasındaki bölgede yaşayan Müslüman Arnavutlar Yugoslav yönetimi tarafından Türk kabul edilerek 500 yüz bini Türkiye'ye göç ettirildi. Bu bölgeyi gezenler boş kalan 500 köyü görebilirler. Kuzeybatı Yunanistan'da ise Arnavutluk sınırına yakın Çamerya bölgesinin Müslüman Arnavutları ise ikinci dünya savaşında Almanların tarafını tuttukları gerekçesiyle 1945-46 yıllarda Yunanlar tarafından soykırıma tabi tutulmuşlar. Bunun sonucunda on bin'den fazla Arnavut öldürüldü, yüz bin kişi ise Arnavutluğa ve Türkiye'ye tehcir ettirdi ve bölgede sadece Ortodoks Arnavutlar kaldı. Ayrıca orta Yunanistan, Mora yarımadası ve birkaç Yunan adasında önemli bir Arnavut nüfusu yaşamaktadır. Barbara Jelavich'e göre bu nüfus XII-XIII yüzyıllarda Sırp baskısından kurtulmak için Teseya, Mora ve adalar'a büyük bir Arnavut göçü gerçekleşti.¹ Yunanistan'da bir milyona yakın Ortodoks Arnavut yaşamaktadır fakat Yunanistan onları Yunan sayıp, gerçek kimliklerini açıklamamaları için devamlı baskı altında tutmaktadır. Güney İtalya'nın Kalabriya bölgesinde 150 bin Katolik Arnavut yaşamaktadır. Bu nüfus da Fatih Sultan Mehmed'in Arnavutluk fethi döneminde Napoli kralının teşvikiyle güney İtalya'ya sığınan ve kendi benliğini koruyan Arnavutlardan oluşmaktadır.

¹ Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi*, I-II, c. I, Küre y, İstanbul 2006, s. 27.

İsviçre'den sonra Arnavutluk, Avrupa'nın en dağlık ülkesidir. Kuzey Arnavutluk dağları Bosna'da başlayan Dinar sıradağlarının devamıdır. Güney Arnavutluk'ta ise Yunanistan'da son bulan Pindus sıradağları bulunmaktadır. Ovalar genelde Adriyatik denizi kıyılarında toplanmış, küçük bir kısım ise nehir yataklarında ya da yüksek platolarda bulunmaktadır. Ekilen arazi yüzölçümünün ancak % 17'sini teşkil eder. Küçük nehirler dar geçitleri aşarak doğudan batıya akarak denize inerler. En önemli nehirleri kuzeyde Drin ve Mat, ortada İşkombi ve güneyde Vyosa ve Semendir. En önemli göller ise İşkodra gölü, Ohri gölü ve Prespa (Kesriye) gölüdür.

Arnavutluk'un 4 milyona yakın nüfusu vardır. Dini dağılım şöyledir: % 70 Müslüman, % 20 Hıristiyan Ortodoks mezhebi ve % 10 Hıristiyan Katolik mezhebi. Kosova'da iki milyon Makedonya'da sekiz yüz bin ve Karadağ'da yüz bin Arnavut yaşamaktadır ve bunların kahir çoğunluğu Müslümandır. Etnik Arnavutluğun nüfusu yedi milyonu aşar ve dini dağılım şöyledir: % 84,4 Müslüman % 8,7 Ortodoks ve % 6,2 Katolik.²

2. Arnavut halkın kökeni ve ilkçağ'da durumu

Arnavutların ataları kabul edilen Pelazg kavmi, M.Ö. XIII. yüzyıldan çok önce batı Balkanlarda yaşadıkları bilinmektedir. Bazı tarihçiler Pelazg kavmini Avrupa'nın en eski kavmi olarak sayarlar. Buna göre Pelazgler Hint-Avrupa kökenli bütün kavimlerin ataları kabul edilmektedir. M.Ö. XIII. yüzyılda Balkan yarımadasına kuzeydoğudan İllirya kavmi gelmiş ve Pelazg yerlilerle kaynaşmışlardır ve bu karışımın bugüne kadar gelen tek varisi Arnavut halkıdır. İlliryalılar bütün Balkan yarımadasında, Anadolu ve güney İtalya'da yerleştiler fakat sadece batı Balkanlarda varlıklarını sürdürebildiler. Ünlü Yunan tarihçisi Herodoti'ye göre İllirlerin yaşadıkları bölge: kuzeyde Sava nehri, doğuda Morava ve Vardar nehri, güneyde Ambrakiye körfezine kadar, batıda ise İyon ve Adriyatik denizleriyle sınırdı. Dil olarak Arnavutça Hint-Avrupa dil grubundan olup bir altgrupun hayata kalan tek temsilcisidir. Dile ait bulgular Arnavutçanın İllirya

² De Agostini, Antonio, " Shqiptaret dhe Feja", Korrieri nr. 53 (1215), Tirane 2005, s. 9

dilinin devamı olduğunu kanıtlamaktadır. Tarihi ve arkeolojik bulgular da Arnavutların Pelazg ve İlliryalıların devamı olduğunu dair kanıtlamaktadır. Ünlü Arnavut dilci Eqerem Çabey'e göre İlliryalıların dili Arnavutça ile devam etmiştir. Bu savı dile ait bulgularla genişçe ispatlamaktadır.³

Antikçağda İlliryalılar tarihe yön vermede çok az bir etkiye sahip olmuşlardır. Deniz kıyılarında etkili olan Yunan kolonileri yerlilere pek etki etmemiştir. Sebebi, İlliryalılar'ın hem özgürlüğü seven hem de toprağa bağlı bir toplum olmasıdır. Bu özellikler onları yabancı kültürlerin etkisinden uzak tutmuş ve asırlar boyunca varlıklarını sürdürmeyi sağlamıştır. Zaten, Arnavutçada 'İllir' özgür demektir. M.Ö. IV. asırdan başlayarak İllirya topraklarında birkaç devlet kurulmuştur. En meşhurları: Bosna'dan başlayarak İşkombi nehrine kadar yayılan İlliryum devleti, İşkombi nehrinden Preveze körfezine kadar Epir Devleti ve bugünün Kosova bölgesinde yayılan Dardan devleti. Tarihin garip bir cilvesi olsa gerek Hindistan'a kadar olan toprakları fetheden Büyük İskender hemen yanibaşında olan İllirya toprakları fethedememiştir. Arnavut tarihçiler Büyük İskender'in annesini İlliryalı sayarlar. Büyük İskender'in İllirya topraklarına girmemesi bu gerekçe ile izah edilebilir. Roma'nın İllirya'ya girmesi hızlı oldu. İlk başta M.Ö. 201 yılında İlliryenin Dalmaçya bölgesini korsanları yenme gerekçesiyle işgal etti. Sonra Roma zaferiyle sonuçlanan üç Roma-İllirya savaşları gerçekleşmiş. Bundan sonra Roma'ya karşı özellikle dağlarda büyük bir direniş savaşı veren İlliryalılar, iç kısımları ellerinde tutmuşlar ve bir nevi özerklik koparmayı başarmışlar. Bunu gerçekleştirmelerinde için sarp dağlar yardımcı olmuştur. M.S. ilk iki asırda Roma İmparatorluğunda refah arttı. Özellikle İlliryum bölgesi, gerçek bir refah dönemi yaşadı. Roma döneminden sonra bilindiği gibi 'Barbarların' saldırıları başladı. İllirya halkı Gotların III. IV. ve V. asırlarında Hunların IV. ve V. asırlarında ve VI. ve VII. asırlarında Avarların, Slavların ve Bulgarların saldırı ve katliamların altında ezildi.⁴

³ Anamali, Skender; İslami, Selim; Korkuti, Muzafer; Prendi, Frano, " İlliret" *Historia e Popullit Shqiptar*, Akademia e Shkencave e Shqiperise, İnstituti i Historise, I-IV, c. I, Toena y, Tirane 2002, ss. 41-183, s. 42.

⁴ Bkz. Jelavich, B. *a.g.e.* c. I. s. 7-8.

Bu dönemde en kanlı Sılav saldırıları oldu. Kuzey İllirya nüfusu ya asimile olmuş ya güneye doğru göç etmeye zorlanmış ya da toplu katliamlarla yok olmuştur. Bugünkü Hırvat ve Boşnaklar atalarının Slav ve İlliryalı karışımı olduğunu kabul etmektedirler. Fakat Orta ve Güney İllirya benliğini korumayı başardı. Kruya (Türkcede Akçahisar) yakınında bulunan Albani şehri saldırılara karşı başarılı olunca Draç ve Kruya arasında kalan halk kendilerini Albanoi olarak isimlendirirler. Albani şehri direnişin sembolü oldu ve bütün İlliryalılar kendilerini bu isimle takdim etmeye başladılar. Arber ve Arbereş de Albani kökünden türetilmiş kelimelerdir. Yunan Kaynaklarında çoğul haliyle Albanoi yahut Arbanitai olarak geçen bu halkın adını Osmanlılar önceleri Yunancasından b>v değişikliğiyle Arnavid şeklinde almışlar, daha sonra da Türkçe fonolojisine uydurup Arnavud ve Arnavut şekillerinde kullanmışlar.⁵ Bugün Türk, Arap ve Bulgarların dışında bütün dünya Arnavutluğu Albania olarak zikreder. Yalnız Arnavutlar kendilerini Şkiptar ve ülkesini Şkiperi yani ‘Kartallar ülkesi’ olarak isimlendirilirler. Üsküp şehrin Arnavutça adı Shkup’tur. Anlamı Arnavut ya da ‘Arnavutların şehri’dir.

3. İlliryalıların Dini Putperestlik

Pelazg halkı, eski iranlılar gibi Güneş ve Yıldızlar tapıyorlardı.⁶ Zamanla Yunanlılarda olduğu gibi bu inançları süslediler ve esatir denilen ilahlar vehimesini yaratılar. En yüksek dağlarda en büyük ilahların yaşadıklarını inanıyorlardı. Bu sebeple yazın bu dağlara çıkıp ilahlara kurban kesiyorlardı. Bu inançlar bugüne kadar gelmiştir. Örneğin: Güney Arnavutluk’ta en yüksek dağ olan Tomor dağında, her sene Ağustos ayında Bektaşiler sadece orada bulunan tekkeye değil, dağa da hürmet göstermeye gayret ederler. Bu dağı ilahların kaldığı dağ olarak kabul ederler. Muhakkak ki bu inanç eski mitolojik inançlardan kaynaklanmaktadır. Bir şarkıda ‘Tomor dağı ilahların oturduğu yer’ - diye bir mısra geçer ve bu şarkı Bektaşiliği yüceltmek için bestelenmiştir. Aynı şeyi kuzey Arnavutluk ile Kosova sınırında olan Şkelzen dağı zirvesinde yapılan merasimler için de söylemek mümkündür. Bu dağda Sarı Saltık türbesi de bulunmaktadır. Fakat burada Sarı Saltık’ın burada ölmediğini, sadece oturduğu söylenmektedir.

⁵ Bkz. Bilge, Mustafa L. “ Arnavutluk” D.İ.A, c.III, İstanbul 1991, ss. 383-390, s. 384.

⁶ Külçe, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s. 30.

Burada insanlar her yıl iki Ağustos'ta gelip kurban keserler ve hastalar için şifa dilerler.⁷

Ayrıca cahiliye Araplarında olduğu gibi Kuzey Arnavutluk'ta meşhur Kreshnik* efsanelerinde Meleklerin 'Allahın kızları' olduklarına inanılır. Arnavutluk, Hıristiyanların iddia ettiği gibi Hz. İsa'nın vefatından hemen sonra Hıristiyanlaşmadı, Romanın resmi dini Hıristiyanlık olduktan sonra da bir süre daha Putperestlik içinde bocaladılar. Arnavutların Hıristiyanlaşması da bu yerel putperest kuruntuları içine alarak gerçekleşti. Bu sentez bugünkü Hıristiyan Arnavutlarda çok normal görülmektedir. Kuzey Arnavutlukta çok güçlü bir şekilde tutulan 'Lek Dukagini Kanunu' Hıristiyanlığın bir parçası olarak görülmektedir. Oysa bu kanun'un Hıristiyanlık öncesine giden bir geçmişi vardır. Ayrıca bu kanunun hükümleri kuzey Arnavutluk ve Kosova Müslümanlarının kahir çoğunluğu tarafından da uygulanmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Eski Arnavutların dini Putperestlik inançları içinde bocalıyordu. Bugünün Arnavutluk Hıristiyanları ve özellikle Bektaşî tarikatı arasında Putperestlikten kalan inançlar çok bariz bir şekilde görülmektedir.

4. Arnavutluğun Doğu ve Batı Roma arasında Kalması

Hıristiyanlık, ilk üç yüzyılda Roma yönetimi tarafından devamlı surette baskı ve zulüm görmüştür. Örnekler: "*Neron (M.S. 57-68) Hıristiyanları arenalarda arslanların önüne atardı. Decius (M.S 240-251) ve Diocletan (284-305) gibi Roma imparatorları Hıristiyanları yok etmek için oldukça acımasız davranmışlardır*".⁸ Dolayısıyla, Hıristiyan idialarının aksine bu dönemde Arnavutlukta Hıristiyanlık ya çok az yayılmış ya da hiç yayılmamıştır. "*313 yılında Milan fermanı ile Kostantin durumu tam tersine çevirerek Hıristiyanlığı koruma altında almıştır. Kostantin bununla kalmamış Hıristiyanlar arasındaki ihtilafları gidermek için 325 İznik konsilini toplamıştır. Kostantin'in desteğiyle Hıristiyanlık, Pavlus geleneğine uyarak H.İsa'yı tanrı kabul etti. Hz. İsa'nın beşer olduğunu savunan Aryüs ve taraftarları afaroz edildi. 380'de Teodosyüs Hıristiyanlığı*

⁷ Osi, Maliq, *Periodiku i Prizerenit*, çev Xhufi, Pellumb, Toena y, Tirane 1997, s 157.

* Kreshnik: Kuzey Arnavutlukta söylenen masal veya şarkı şeklinde getirilmiş efsane serisi vardır. Kreshnik bu efsanelerde kahramanların genel adıdır.

⁸ D.İ.B. *Yaşayan Dünya Dinleri*, I. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayımları: 680, İlmî Eserler Serisi: 117, Ankara 2007, s. 90.

tek resmi inanç haline getirdi. Roma piskoposu, diğerlerine karşı güç kazandı ve Papa (Baba) ünvanını aldı”.⁹ Hıristiyanlığa verilen bu güçlü desteğin amacı, Roma imparatorluğuna manevi destek olarak kulanma arzusu idi.

“Siyasi ve askeri desteğini alan kilise Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlaşmak için her baskıyı ve zülmü meşru kabul etmiştir. “Kilise dışında kurtuluş yoktur” dogması Hıristiyanlık dışında her türlü dinsel geleneği eritmeye çalışmıştır”.¹⁰ Arnavutluk da bu dönemdeki baskının sonucu olarak Hıristiyanlaştı. Le Goff’a göre: Hıristiyanlık güç kullanarak yukarıdan aşağı yayılmıştır.¹¹ Özgürlüğüne düşkün olan bu halk, Roma döneminde yaşamış olduğu nispi özgürlük ve refah’tan yoksun kaldı. Buna ilaveten Hıristiyan içi mezhep çatışmalarının tam ortasında bulundu.

Hıristiyanlık içi çekişmeler hiç durmadı. O kadar ki İmparatorluğun ikiye bölünmesinde belirleyici faktör Hıristiyanlık içi çekişmeler olmuştur. Batı Roma Papanın liderliğiyle Roma merkezli oldu, doğu Roma ise İstanbul piskoposu liderliğiyle İstanbul (Costantinople) merkezli oldu ki tarihte Bizans Devleti olarak 1453 senesine kadar devam edecekti.

381’de İstanbul konsilinde geçici çözüm de yararlı olmadı ve her iki kilise kendini üstün tutmaya devam etti. Ayrılık sınırı için en belirleyici faktör dil oldu.¹² Böylece Niş-İşkombi nehri çiziginin batısına kalan batı Roma İmparatorluğunun nüfuz alanına girdi. Bu çizigin doğusunda kalan yerler ise Bizans devletin nüfuz alanına girdi. Bu sınır Arnavutları ikiye böldü. Balkan halklarının çoğu Sırp, Roman, Bulgar ve Yunanlar İstanbuldaki dini gelişmelerden etkilenecekti. İleride Rusların eklemesiyle Ortodoks dünya halini alacaktır. Böylece, Arnavutluğun güneyi ve doğusu Ortodoks dünyasına dâhil oldu. Kuzey ve batı Arnavutluk ise Roma kilisesin nüfuzu altına girdi. Zaman zaman taraflar bu sınırı geçmiş ve Arnavutların asırlar boyunca dini baskılara maruz bırakılmasına yol açmıştır.

⁹ Tümer, G. – Küçük, A. *Dinler Tarihi*, III. Baskı, Ocak y. Ankara 1997, s. 269.

¹⁰ Bkz. B.İ.B. *a.g.e.* s. 91.

¹¹ Le Goff, Jacques, *Qyteterimi i Perendimit Mesjetar*, Tirane 1997, s. 182

¹² Jelavich, B. *a.g.e.* s. 11.

476'da Roma siyasi yönden çöktü. Vizigotlar işgal ettikleri halkın dinini benimseyip Hıristiyan oldular. Böylece Papa sadece kilisenin değil, bütün batı dünyasının reisi oldu. Bu dönemde Roma kilisesi diğer kiliseler arasında birinci kilise kabul ediliyordu. Bu dönemde Bizans'ın siyasi gücü Romanın çok üstündeydi. Doğal olarak Romanın üstünlüğünü uzun süre kabul edemezdi. *“716 Bizans imparatoru Fytyos Romanın puta tapmayı hazmedemedi ve fiilen Latin ve Bizans kiliseleri ayrıldı. Bu ayrılışın resmileşmesi 1054 yılında gerçekleşti. Bundan sonra Papa Katoliklerin, Patrikler de Ortodoksların ruhani liderleri olacaktı. Bu ayrılış iki kilise arasında hiçbir zaman hal edilemeyecek bir muhalefet ve husumet doğurdu. Katolikler Ortodokslara daima hasım kaldıkları gibi, Ortodokslar da onlar daima itimatsızlıkla baktı, çünkü Ortodokslar kendilerini Hıristiyanlıkta asıl sayarken diğer mezhepleri kendilerinden ayrılmış telakki ediyorlardı. Katolikler de kendi mezheplerini sahîh ve doğru olduğunu beyan ve itiraz ediyorlardı. Bu husumetin bir meyvesi IV. haçlı seferi oldu. 1204 yılında İstanbul'u işgal edip yağmaladılar. 1264 yılında İznik İmparatoru İstanbul'u geri almayı başardıysa da hiçbir zaman Bizans eski kudretine ulaşamadı”*.¹³

Arnavutluk haçlı seferlerinden çok zarar gördü. Dıraç limanından 'Via egnatia' yolunu takip eden haçlılar geçtikleri yerler yağmalayıp yaktılar. Özellikle Ortodoks bölgelerinde yaşayan Arnavutlar haçlılar tarafından çok zulüm gördüler.

5. Bulgar ve Sırp'ların Yönetiminde Arnavutluk

Ortaçağın başlangıcı kabul edilen V. asırda Arnavutların ataları kabul edilen İlliryalılar, Bizans-Roma kıskancında Hıristiyanlaşma serüveni içinde bulunuyordu. Bu güçlü devletler yerinde Sılav ve Bulgarlar girdi. *“İlk zamanlarda Avarların istilası oldu. Bundan sonra VI. ve VII. yüzyıllarda Sılavlar Tuna nehrini geçip Balkan yarımadasının büyük bölümünü işgal ettiler. Sılavlar, kendi liderlerinin yönetiminde ve küçük gruplar halinde ileri harekete geçtiler, kabileler arasında birlikler teşkil edilmiş olmakla birlikte merkezi bir örgütlenme söz konusu değildi. Daha önce işgalcılarının aksine Sılavlar, işgal ettikleri topraklara yerleşip köylülüğe başladılar. Müstakbel Bulgar, Hırvat, Sırp ve Sloven Ortaçağ devletlerinin temelleri böylece atılmış oldu. Birçok böl-*

¹³ Külçe, S. a.g.e. s. 26-27.

gede yerel nüfus uzak tepelere ve dağlara çekilmek zorunda kaldı. Günümüz Yunanistan, Arnavutluk ve Romanya'sının topraklarda yerel nüfus yörenin dilini konuşmaya başlayan Sılav göçmenleri içinde eritmiştir. Bununla birlikte, Sılavca konuşan bir halk, Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar uzanan geniş bir toprak şeridi içerisinde yerleşmiş durumdadır.(...) Sılavlar ve Avarlar her ne kadar İstanbul'un kapısına dayanmışlarsa da şehri almaya başaramadılar.(...) VII. yüzyılda gücünü yeniden toparlayan Bizans devleti bu sefer kuzey sınırında kurulmuş güçlü Bulgar devleti ile boğuşmak zorunda kaldı''¹⁴

İllirye-Arnavut topraklarda gelen Sılav-Avar kitleler putperest olduklarından Hıristiyan kültürünü yok ettiler. Bir asır boyunca bu topraklarda hiçbir kilise kalmadı.¹⁵ Bu geleneği Bulgarlar da devam ettiler. Onlar Han Aspurahın liderliğinde 679 yılında Tuna nehrini geçtiler ve Tuna-Selanik arasında devletlerini kurdular. Bulgarlar kendi devletini genişletmeye çalışırken Bizansla, Macarlarla ve yerli İlliryahılarla çok kanlı muharebeler yapmışlar.

Bulgar ırkı orta asya Türklerine dayanır. Konuştukları dil de Türkçe idi. Bulgarlar, kendilerden hatırı sayılır ölçüde kalabalık olan Sılavların mesken tuttıkları toprakların mülkiyetini ellerine geçirdiler. İlk zamanlar bir arada yaşayan bu iki ulusun yöneticilerini asiller sınıfını Bulgarlar teşkil etmekteydi. Her iki kavim pagandı ve kendi tanrılara tapmaktaydı. IX. yüzyıldaki asimilasyon sürecinin sonucunda Türkçe unutuldu ve Bulgarların dili Sılav diline uyarlandı. Noel Malkolm'a göre Bulgar dili IX. yüzyılın ilk yarısında kayboldu.¹⁶

Pagan olan Bulgar yönetimi altında olan Arnavutlar arasında resmi bir kilise olmadığı için, çeşitli mezhepler yayılmaya başladı. En önemlileri Bogomil ve Aryanizm idi. Boris döneminde Hıristiyan olan Bulgarlar bu mezhepleri acımasızca ezdiler. Bu mezheplerin müntesipleri Bulgar devletinden kaçtılar. Bogomillerin merkezi Bulgar Devletinin dışında kalan Bosna oldu. *“İlk başta Boris Katolik oldu. Fakat kısa süre sonra yön değiştirdi. Böylece Bulgar kilisesi, Ortodoks dünyası ile irtibatlı hale geldi; ancak*

¹⁴ Bkz. Jelavich, B. a.g.e. s. 14-15.

¹⁵ Frommer, Hasjung, *Autoktonia e Shqiptareve ne Studimet Gjermane*, Prishtine 1990, s 132.

¹⁶ Malkolm, Noel, *Kosova nje Histori e Shkurter*, Shtepia e librit&koha y, Prishtine 2001, s. 377

kendi dini örgütlemesini de muhafaza etti. Dini eserler Yunancadan Sılav diline terceme edildi. Kiril alfabesi Bulgarlar, Sılavlar ve Rusları kapsayan Ortodoks Sılavlar tarafından benimsedi. (...) Bulgar Devletin bir asır geçen parlak döneminden sonra, başkentleri Preslav Ruslar tarafından alındı (969), fakat batıda Ohri'yi başkent seçen yeni bir mukavemet merkezi oluştu. (...) Bu arada Bizans yeniden güçlendi. Önce Ruslar Balkan yarımadasından çıkarıldı (976). Sonra 'Bulgar Katili' olarak bilinen Bizans Kralı II. Basileios Arnavutluk Berat şehrinde yapılan kanlı savaşın galibi oldu ve dört bin Bulgarı esir alıp katletti (1014).(...) 1018'de Ohri'yi ele geçiren Bizans bütün Arnavutluğu ele geçirdi. Fakat Bizans'ın gücü iç çekişmelerden dolayı yeniden zayıfladı''.¹⁷

Bu ara dönemde Arnavutlukta ilk defa Arnavut bir prenslik kuruldu. XII. yüzyılda Kruya'yı merkez edinen bir prenslik kurulduysa da kısa ömürlü oldu.¹⁸ Arnavutluk topraklarında kurulan diğer prenslikler ve bu kısa dönemden sonra Kruye Sılav ve Firenk asılı prensler tarafından yönetiliyordu.

Bizans'ın düşüşe geçmesiyle oluşan tarihi fırsat, Bulgarlar yeterince değerlendirmediler. Kaloyan(1197-1207) ikinci Bulgar devleti'ni kurdu ve topraklarını genişletti. Fakat devleti'ni eskisi gibi kontrol edemedi. Çünkü soyluları dizginlemekte zorluk çekti. Bulgar devleti II. İvan Asen(1218-1241) döneminde yeniden Balkanların en güçlü devleti durumunda geldi. Bu dönemden sonra krallık parçalandı. Birbiriyle rekabet eden asiller Bulgarlar'ın ellerinde kalan toprakları kontrolleri altında aldı.¹⁹

Makedonya toprakları ele geçiren Sırbistan, Balkanların en güçlü devleti durumuna geldi. Sırlar, Balkanlar'a VII. yüzyılda geldiler ve IX. yüzyılın ikinci yarısında Ortodoks oldular. Bu zamana kadar Sırlar pagan idi. İlk önce Sırlar bugünün Karadağ topraklarında Zeta devletini kurdular. 1168. yılında Nemanya Sırp hanedanı kuruldu. I. Stefan Nemanya (1168-1196) ile başlayan bu hanedan, iki asır boyunca iktidarı elinde tuttu. Başkentleri Raška olan bu devlet'in sınırları Niş'ten Adriyatik denizine kadar yayılıp bütün kuzey Arnavutluğu içine aldı. II. Stefan (1196-1227) döneminde Zica'da bağımsız bir piskoposluk kuruldu. Böylece Sırbistan, bağımsız bir Ortodoks kilisesine

¹⁷ Jelavich, B. *a.g.e.* s. 17-18

¹⁸ Bkz. Jelavich, B. *a.g.e.*, s 27.

¹⁹ Bkz. Jelavich, B. *a.g.e.* s. 19.

sahip bir krallık oldu. İkinci Bulgar krallığının kurulması ve kuzeyden gelen Macar saldırıları Sırp'ların çıkarlarına zarar veriyordu. Böylece Sırp devleti bir duraklama dönemi geçirecekti. Sonra hem Bulgar hem Bizans İmparatorluklarının çökmesi, Sırp'lar için yeni bir fırsat oldu. Milutin (1282-1321) ve Stefan Deçanski (1321-1331) dönemlerinde Sırp devletini genişlettiler. Asıl genişlemesi ise Stefan Duşan (1331-1355) döneminde oldu. Sırp'lar Arnavutluk topraklarının tamamını aldıktan sonra Makedonya'yı Epir'i ve Teselya'yı aldılar. 1346. yılında Stefan kendisini Sırp'ların, Yunanların, Arnavutların ve Bulgarların İmparatoru ilan etti. Aynı yılda İpek Başpiskoposluğunu Patrikliğe terfi ettirdi. Başkentini sırasıyla Raş'tan Priştine, Prizren ve Üsküb'e kaydirdi.²⁰

Yukardaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Duşan döneminde Sırp'ların hem siyasi hem dini merkezleri Kosova'da idi. Sırp'lar Yahudiler gibi kendi devletlerinin en parlak dönemini hatırlarlar. Kosova'yı siyasi olarak Sırp'ların Beşiği sayarlar. Dini bir merkez olarak Kosova'yı bir nevi 'Sırbistanın Kudüsü' olarak lanse ederler. Fakat Arnavut tarihçilere göre Sırp'lar ilk defa Nemanya hanedanı zamanında Kosovada ilk koloniler kurdular.²¹

Bu tartışma bugüne dek tazeliğini korumaktadır. Sırp'lar Avarlar ve Bulgar orduları içinde Kosova'ya gelmişler. Fakat XII. Yüzyılına kadar varlıkları görülmemiştir. Sırp'lar ortaçağda olduğu gibi hiçbir zaman Kosova'da çoğunluk oluşturmamışlardır. Arnavutlar ise Kosova'da hep çoğunluğunu elde tutmuşlar ve Sırp'ları hep işgalci güç olarak saymışlardır. Sırp'lar kendi ulusal kilisesilerini kurdukları için Kosova ve Makedonya'da yaşayan Ortodoks Arnavutları hep Sırp olarak saymışlardır.

Duşan'ın İmparatorluğuna bakmak faydalı olacaktır. Bu koca İmparatorluğu bir araya getirmeye başaran Duşan, iç bağılılık ve sadakatten yoksundu. *1355. yılında vefat eden Duşan'nın yerine geçen oğlu Stefan Uroş(1355-1371) merkezi kontrolü elinde tutamadı. İç tahriklere ve dış tazyiklere karşı direnemedi. Onun 1371. yılında vefat et-*

²⁰ Bkz. Jelavich, B. *a.g.e.* s. 19-20.

²¹ Doçi, Rexhep, *İliro-Shqiptaret dhe Serbet ne Kosove*, Prishtine 1994, s. 262.

*mesiyle Nemanya hanedanı sona erdi. Sırp İmparatorluğun toprakları birbiriyle rekabet halindeki asiller tarafından parçalara ayırdı.*²²

Bu dönemde bütün Balkanlarda olduğu gibi Arnavutlukta da yerel prenslikler oluştu. Bu kargaşa döneminde Balkan tarihinin sahnesinde Osmanlı Devleti girdi. Osmanlılarla beraber bu topraklarda İslam güneşi doğmaya başladı.

6. Osmanlı Öncesinde Arnavutların İslam Dini ile olan Temasları

Bu başlığı bu şekilde kurmanın temel nedeni Arnavutların Osmanlı fetihleri ile birlikte İslamlaşma sürecine girdikleri tezine olan şahsı inancımdır. Özellikle 1990 sonrası Arap ülkelerinde eğitim görmüş genç Arnavut müslümanlar, İslam'ın Osmanlı öncesi Arap tüccar ve 'dava adamları' tarafından önemli ölçüde Arnavutlar arasında yayılmış olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Bu yanlış kanaatı gerçeklerle yüzleştirmek için Arnavutları'n İslam dini ile olan temaslarının tarihi serüvenini vermek istiyoruz.

Balkanlarda müslümanların bilinen ilk teması Emevi döneminde Mesleme bin Abulmelik komutasında 717-718 yıllarında yapılan İstanbul kuşatması ile olmuştur. *Bu sırada Müslümanlar Gallata'yı aldılar ve burada Arap Camisini inşa ettiler. Bu cami daha sonra kiliseye çevirildi fakat Fatih Sultan Mehmet İstanbul fethi sonrası yeniden camiye çevrildi. Bu sırada Mesleme Edirne ve Selanik şehirlerini aldı. Mesleme'nin bu seferi, Balkan halklarıyla İslam'ın ilk teması ve İslam'ın Balkanlarda etkili olması için ilk fırsat oldu.*²³

Bu sefer sırasında, bölgenin önemli şehirlerinde İslamlaşma faaliyetleri başladı. Müslümanların niyeti İstanbul'u alıp bu bölgeye tamamaen yerleşmekti. Ömer bin Abdulaziz halife olunca İslam orduları geri çekildi. Çekilirken ordunun küçük bir kısmı buralara kaldı. Kaynaklar VIII. yüzyılında İstanbul ve Selanik'te müslüman kolonileri kurulduğundan bahsederler. Bu koloniler, geriye kalan Müslüman ordunun fertleri tara-

²² Bkz. Jelavich, B. *a.g.e.* c. I. s. 20.

²³ Eyub, Selman, *El- İstirab fi Jugoslafiya*, Bağdad 1984, s. 7.

findan oluşturulmuştur.²⁴ Selanik'te bulunan koloni Arnavutlarla temasa geçmiştir. Çünkü Selanik ve civarında önemli bir Arnavut nüfusu yaşamaktaydı.

717-741 yıllarda Bizans devletinde geniş kitleleri kapsayan bir tartışma başladı. Birçok fırka kiliselerde ikonların konulmasına ve onları kutsamasına karşı idi. Resmi kilise ise bunları kutsama yönünde eğilim gösterdi. Aleyhte olanlar İslam'ın putlara karşı olduğunu bildikleri için müslümanlardan yardım istemişlerdi. Bu kişilere alaycı bir şekilde 'Sarakenofon' (Müslümanların dostu) deniliyordu.²⁵

Bulgaristan bölgesinde İslamın varlığı için önemli belgeler bulunmaktadır. Bulgar kralı Boris'in Papa'ya İslam dinini anlatan kitaplarla ne yapması gerektiğini sorması Bulgar devletinde İslam'ın varlığını teyit eder gibi görünmektedir. Bu mektubun orijinal cevabı bugün Vatikan Arşivinde bulunmaktadır. Mektup Papa I. San Nikola (858-867) tarafından 'Response Nikollai I Papae ad consulata Bulgarorum' başlığıyla yazılmış. Mektubun içeriği şudur: *"Saracenlerden aldığınız kitaplarla, ne yapmanız gerektiğini bize soruyorsunuz. Tabi ki, onları korumanız gerekmez. Çünkü 'Korintlilere mektup' (İncilin bir bölümü) yazıldığı gibi: kötü söyleşiler sağlam ahlaki bozarlar, ondan bunlar (kitaplar) zararlı ve heretik olduklarından ateşe teslim etmeniz lazım"*.²⁶ Bu belgeler Bulgarlar'ın İslam'ın varlığını yok etmek için her türlü yolu denediklerini göstermektedir. Papa da buna son noktayı koymuş gibi görünmektedir. Bu tarihten önce Bulgar Krallığında Müslüman varsa da, bu mektuptan sonra gelen engizisyon dalgasıyla yok olup gitmişler.

Sicilya ve Güney İtalya Müslümanlar'ın eline geçince, Arnavutluk'la deniz sınırı ile komşu oldular. Hatta 840-841 yıllarda bugünün Karadağ ve Hırvatistan'da bulunan Budva, Kotor, Ros ve Rijeka şehirlerini fethettiler. 866. yılında Müslümanlar 15 ay boyunca Raguza'yı (Dubrovnik) kuşattılar fakat alamadılar. Adriyatik kıyılarında Sicilya Müslümanlardan yapılan en son saldırı 1023 yılında olmuştur. Her ne kadar Arnavutluğun hiçbir şehrini fethedemişlerse de, Sicilya Müslümanları Arnavutluk liman

²⁴ Bkz. Rexhebi, Fahrush, "Kultura Arabo-İslame ne Balkan para ardhjes se Turqve", *Dituria Islame*, nr. 76, Prishtine 1996, c. 14.

²⁵ Bkz. Christo, Sehug-Wille, *Bizant i njegov svjet*, Rijeka 1978, s. 9.

²⁶ İbrahimi, N, *İslami dhe Müslümanet ne Tokat Shqiptare dhe ne Ballkanin Mesjetar*, Logos-A y, Shkup 2003, s. 28-29.

şehirleri ile çok sıkı ticari ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Necat İbrahimi'ye göre güney İtalya Müslümanları Arnavutluk sahillerinde Müslüman kolonileri kurmuşlardır.²⁷ Fakat bu savı savunmak için hiçbir delil göstermez. Bu meseleyi kapatmak için İbrahimi şöyle devam eder: Haçlı seferleri sırasında bütün İslam'ı izler yok olup gittiler. Bu son cümle doğrudur, çünkü Sicilya Müslümanları Arnavut, Karadağ ve Hırvatistan sahilleri ile haçlı seferleri zamanında ilişkilerini kestiler hatta bu dönemde güney İtalya'da müslüman yönetimi son buldu.

Bilinen bu askeri temaslar'ın dışında müslümanlarla başka temaslar da olmuştur. Bunların en önemlileri gelen ticari temaslardır. İslam İmparatorluğun tarih sahnesinde kısa bir dönemde üç kıtaya yayılması ticari temasları da beraberinde getirmiştir. Müslümanlar bu ilişkileri ilay-ı kelimatullah'ı yaymak için bir fırsat olarak kullanmışlardır. Güneydoğu Asyada da İslam böyle yayılmıştır. Fakat Arnavutlukta şartlar Güneydoğu Asyanın şartlara benzemez. Arnavutluk Osmanlı öncesi ortaçağda hep Hıristiyan denizinin ortasında bulunmuştur. İslam'a münferid düzeyde girişler olmuş ise de onlar da çarçabuk bu denizin içinde eriyip gitmişlerdir.

Arnavutluk sahilleriyle müslümanlar'ın ilk düzenli ticari ilişkileri XI. yüzyılda başlamıştır. Fakat düzensiz ilişkiler çok daha erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Qazim Lleshi Arnavutluk'ta Müslümanların ticari durakları olarak şu şehirleri zikreder: Tivar, Ülgün, Dıraç, Avlonya ve Himara.²⁸ Bu ticari ilişkiler Arnavutluk'ta derin izler bırakmışlardır. *“Potoci köyünde (Bjelo Polye-Sancak) bir gümüş para bulunmuş. Bu para II. Mervan denemine aittir. Bir tarafında la ilahe il-lallah ve İhlâs suresi öbür tarafında Tevbe suresin 33. ayeti yazılmıştır”*.²⁹ Bu gerçek ticari ilişkilerin ne kadar eskiye gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemdeki Arnavut-Müslüman ilişkileri ticaret dışında giyime, yeme-içme, mimari, zaman'ın hesaplaması ve hayat felsefesi gibi alanlarda etkili olmuştur. Necat İbrahimi'nin ifadesiyle: Bazı Müslüman tüccarlar liman şehirlerinde ve yolların kesiştiği noktalarda barınmışlar ve ilerde küçük Müslüman ko-

²⁷ Bkz. İbrahimi, Nexhat, *Aspekte te Marredhenieve İslamo-Kristiane ne Mesjete*, B.İ.K. y. Prishtine 2004, s. 16.

²⁸ Bkz. Lleshi, Qazim, *Tivari, Shembull i Ndertimit te Rolit Qyteterues*, Podgoriçe 1986, s. 349.

²⁹ Hadzijačić, Muhamed, *İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovina*, Sarajevo 1977. s. 68.

lonileri kurmuşlar. Arnavutlar'ın bir kısmı bu etkileşme sonucu İslam'a geçmiştir.³⁰ Küçük Müslüman koloniler konusunda İbrahimi yanılmaktadır, çünkü Arnavutlar Hıristiyan baskısı altındaydı ve kalıcı Müslüman koloniler için ortam müsait değildi. Oluşan dini baskılarda kısa dönemlerde gevşeme meydana gelmiş. Bu dönemlerde bazı müslüman tüccarlar Arnavutlukta yerleşmiş olabilirler fakat bu yerleşmenin koloniye dönüşmesi için yeterli bir tolerans ortamı yoktu.

Etkileşmenin bir başka çeşidi de savaş esirleri yoluyla olmuştur. Bizans asırlar boyunca İslam ordularıyla savaş halindeydi. Bizans ordusunda düzenli olarak Arnavut askerler de bulunmuşlardır. Bunların arasında Müslümanların eline esir düşen olmuştur ki bunların bir kısmı Müslüman olup ülkelerine dönünce bu inançlarını devam ettirmişlerdir. Müslüman olmasalar da İslam kültüründen her halükarda etkilenmişlerdir. Köy ve kişi adlarında ilginç bir şey karşımıza çıkmaktadır. Birkaç belgede 'saraqini' soyadı ya da köy ismi görülmektedir. 1348 tarihli Sırp dokümanlarında Prizren ve civarında kendilerini 'saraqini, sarakyin ya da suracen' olarak adlandıranlar vardır.³¹ 1417 tarihli bir dokümanda İşkodra'ya bağlı 'Saraqinopol' köyün ismi zikredilir.³² Aynı şekilde bugün Kalkandelen civarında 'saraqina' köyü bulunmaktadır. Bu adlar Osmanlı öncesi Müslümanlar'ın etkisini çağrıştırmaktadır. Çünkü bu dönemde Müslümanlar Hıristiyanlar tarafından 'saracen' olarak adlandırılmışlardır. Yukarıda görülen isimler 'Saracen' kökünden gelen ve yerel dillere uyarlanmış kelimelerdir.

7. Peçenek ve Vardar Türklerinin Etkisi

Bu başlık altında Balkanlara Müslüman olarak gelen iki halktan bahsetmek istiyoruz. Ortaçağ Balkan tarihinde en çok iz bırakan Müslüman halk Peçeneklerdir. Peçenekler, özellikle Arnavutlar'ın yoğun yaşadığı Kosova ve batı Makedonya bölgesinde yerleşmişlerdir. Bundan dolayı bu kavmin bizim çalışma alanında kısmen tahlil edilmesi gerekmektedir. Peçenekler VIII. yüzyılda Hazar denizinin etrafında yaşamış ve IX. yüzyılda Karadenizi geçip Balkan yarımadasında yerleştiler.³³ Bazı kaynaklarda ise Peçe-

³⁰ Bkz. İbrahimi, N. *Aspekte te... a.g.e.* s. 46.

³¹ Bkz. İbrahimi, N. *İslami ne Balkan Para Shekullit XV.* Zeri İslam y, Prizren 2000.

³² Bkz. Shuteriqi, Dhimiter, *Fjale nga Leksiku i Gjuhes Shqipe Para Buzukut,* Studime filologjike. U.T. arşivi, Tirane 1984, s 200.

³³ Bkz. Osi, M. *a.g.e.* s. 175.

nekler'in VIII. yüzyılın sonunda bugünün Makedonya ve Bulgaristan topraklarında yerleşmiş olduğu bilgisi vardır.³⁴ Peçenekler göçebe ve çok savaşçı bir kavim idi. Bu özelliklerden dolayı Bizans, Bulgar ve Macarlar onları kendi ordularına alıp istifade etmek için adeta yarışmışlardır.

Peçenekler'in Balkanlara ilk gelişi sırasında Bulgar Çarı Simeon, Macarlar tarafından baskı altına alınıyordu. Yardıma, o dönemde güney Rusya steplerinde bulunan savaşçı Peçenek halkını çağırıldı. Onların yardımıyla önce Macarları yendi. 896 yılında da Bizans'a karşı önemli kazanımlar elde etti.³⁵ Necat İbrahimi, Franjo Racki'yi kaynak göstererek 896'da Bizansı sıkıştıran hatta İstanbul'lu kuşatan fakat alamayan Bulgarları değil Peçenekleri gösterir.³⁶ Bu delil Peçeneklerin savaş gücünü gösterir. Bulgar Çarı savaşlarda Peçenekleri kendi devletinde iskân etti. Bu dönemde Peçenekler Karadeniz kıyılarından Makedonya'ya kadar yerleştiler. Burada kendilerine ait köyler ve şehirler kurdular.³⁷

Peçenekler'in hangi dine mensup oldukları aslında tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılar onların doğu Avrupa topraklarında buldukları süre içerisinde Şaman olarak kaldıklarını belirtmişlerdir.³⁸ Bununla beraber onların Müslüman olduğuna dair çok sayıda araştırmacının ifadeleri mevcuttur. Bosnalı araştırmacı Muhamed Hadzijahiç, Peçenekler'in dini konusunda şöyle bir açıklama getirir: *“Peçeneklerin dini inancın sünni olduğunu iddia edenler bulunmakla beraber çoğunluk onları ‘İsmaili’ sayar. Peçenekler, ormanlık ve boş arazileri mesken tutup yolları kesip eşkiyalık yaparlardı. Balkan halklarına karşı çok katliam yaptıkları için Slavlar onları kin dolu ifadelerle anlatırlar. Böylece Hıristiyanlar arasında İslam'a karşı var olan nefreti ve kasıtlı suçlamaları Peçenekler'in yaptıkları katliamları daha da ileri bir noktaya taşımışlardır”*.³⁹ Kosatandin Jiriçek Peçenekleri şöyle anlatır: Peçenekler göçebe olarak yaşarlardı. Oturdıkları yerlerde ellerinden geldiği kadar etrafa saldırıp terör estirmişlerdir.⁴⁰

³⁴ Bkz. Grup Autoresh, *Historia e popullit Shqiptar*, c. I, III. Baskı, U.P. arşivi, Prishtine 1979. s. 148

³⁵ Bkz. Ostrogorski, George, *Historia e Perandorise Bizantine*, Tirane 1997, s. 175

³⁶ İbrahimi, N. *İslami dhe Muslimanet... a.g.e. s. 66.*

³⁷ Bkz. Osi, M, a.g.e., s. 84.

³⁸ Kurat, Akdes Nimet, “Peçenekler”, *İA*, MEB Yayınları, ss. 535-543, s. 542.

³⁹ Hadzijahiç, M. a.g.e. s. 25

⁴⁰ Bkz. Jiriçek, Kostandin, *İstorija Srba*, U.B. y, Beograd 1977, s. 254.

Peçenekler için olumlu konuşanlar da vardır. Sırp yazar Rade Bozoviç bunlardan birisidir. O, Peçenekler'in eğitim düzeyinin yerel halktan yüksek olduğunu söylemiş ve onları iyi bir Arap-İslam kültürünün taşıyıcısı saymıştır.⁴¹

İbrahimi özet olarak Peçeneklerin dini için şunu söylemektedir: *‘İsmailiye fırkasının müntesipleri oldukları için takiye yapıp, çoğu zaman kendilerini Hıristiyan olarak tanıtp İslam inançlarını gizlediklerini söylemiştir. Cuma namazını bile kılmayıp mabed inşa etmemişlerdir. İslama ait görünen tek şey sünnet olmasıydı’*.⁴²

Peçenekler her zaman Bizans ile savaş halindeydiler. Bu açıdan Peçenekler Bizans için başlarının üstünde duran bir Demokles kılıcı gibiydiler. Bulgarlar, Peçenekleri kendi çıkarları doğrultusunda onların gücü nispetine kullanmışlardır. *‘XI asrın ortalarında pasif durumda kaldıkları bir anda Bizans hemen onları saldırdı. 1049-1051 arasında çok kanlı Bizans-Peçenek savaşları oldu. Bu savaşta Bulgarlar Bizans tarafındaydı. Peçenekler Makedonya ve Sırbistan'a çekildi. Özellikle Niş ve Tuna nehri arasında boş kalan arazileri iskân ettiler. Bir başka iskânları ise Prizren ve civarıydı. Yer isimleri bunu teyit etmektedir. Bu dönemde Peçenekler'in tek başına Arnavutlar'ı yönetmiş olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu durum uzun sürmeyecekti.(...) Çok geçmeden Peçenekler'in sonunu getirecek savaş başlayacaktı. 1090 yılında Peçenekler saldırıya geçtiler. İstanbul surlarına yaklaştıkları için Bizans Peçenekler'in akrabaları olan Kumanlar ile ittifak kurdu.(...) 29.04.1091'de yapılan savaşta Peçenek ordusu son ferdine kadar öldürüldü. Bir gün içinde onbinlere insan yok edildi’*.⁴³ Sağ kalabilen az sayıda Peçenek Macaristan'a sığındı. Burada daha önce başka Peçenek kitleler yerleşmiş durumdaydı. Macarlar onları müsafir statüsü altında korumuşlardır.

Macaristanda Peçenekler'in varlığını anlatan önemli bir elyazması bir eser bulunmuştur. 1952 yılında İspanya'da 'El- Mu'reb an ba'de acaibi magreb' isimli elyazması'nın yazarı Ebu Hamid El-Garnati El-Endelusi'dir (doğum 1080). O, Macaristanda

⁴¹ Bkz..Bozoviç, Rade, *Arapi u Snemoj Narodnoj*, Beograd 1977, s. 183.

⁴² İbrahimi, N. *İslami ne Balkan... a.g.e*, s. 50

⁴³ Bkz. Ostrogorski, G. *a.g.e* s 256-257.

iki grup Müslümandan bahseder. Megaribiler ve İsmaililer. İsmaililer Macar Kralı'na hizmet ederler. Alenen kendilerini Hıristiyan tanıtırlar gizlice ise İslam'ı yaşarlar.⁴⁴

1122 yılında doğudan yeni Peçenek gruplar Tuna nehrini geçtiler ve Bulgaristan bölgesini yağmaladılar. Bizans İmparatoru II. Yuvan Peçenekler'i yeniden yendi ve birçoğunu savaş esiri olarak sınırlarda asker olarak kullandı. Bundan sonra Peçeneklere ait çok az şey bilinir. Son derece savaşçı olan bu halk uzun süre kendisini muhafaza edemezdi. XII-XIII yüzyıllarda onlar tarih sahnesinden silindi. Geriye kalanlar Hıristiyanlaşmıştır. Aşağıdaki kaynak bunu göstermektedir. Bugün'e kadar gelen Peçeneklerin tek varisi Hıristiyanlığa geçen Gagavuzlardır.⁴⁵

Ortaçağ Balkan tarihinde etkili olan ikinci Müslüman grup Vardar Türkleridir. Onlar Bizans İmparatoru Teofil (829-842) tarafından Balkan yarımadasında yerleştirilmiştir. Zira, İslamın hızlı yayılması Bizansı zor durumda bırakıyordu. Anadolu'da durumu sakinleştirmek için, orada oturan Müslüman Türkler Selanik bölgesine getirildi. Hırvat tarihçi ve papaz olan Franjo Rački'ye göre: Teofil Asyadan bir Türk bölüğü alıp Vardar nehrinin etrafında iskân ettiği için bu Türkler 'Vardar Türkleri' adını aldılar.⁴⁶

*“Vardar Türkleri ile beraber Magribi müslümanlar da buralara iskân edildi. Onlar kuzey Afrikadan alınan maaşlı askerler idi. Bunlar Peçenekler'in aksine sünni Müslümanlardı. Onların İslam'ı vecibeleri yerine getirmek istemesi yerel halkın direnişine takıldı”.*⁴⁷ *“970 yılında Bizans İmparatoru Timişkes, Vardar etrafını işgal edince Vardar Türklerini Hıristiyanlaştırma politikası güttü. Vardar Türkleri buna karşı koydular.(...) Vardar Türkleri o dönemde dini hürriyet veren Macaristan'a göç etmişler. Onlarla beraber Magribi Müslümanlar da göç etmişler. Bu kitleler 1150 yılında Bizans-Macar savaşında Macar saflarında asker olarak kullanıldılar.(...) Sırp Kralı Duşan*

⁴⁴ İbrahimi, N. *İslami dhe Muslimanet... a.g.e.* s. 120.

⁴⁵ Bkz. Castellán, G. *Historia e Balkanit*, Çabej y, Tirane 1996, s. 23.

⁴⁶ Bkz. Handziç, Mehmed, *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940, s. 14.

⁴⁷ İbrahimi, N. *İslami dhe Muslimanet... a.g.e.* s. 81.

*zamanla Hıristiyanlaşan Vardar Türklerini kendi ordusuna alıp istihdam ettiği bilinen bir gerçektir”.*⁴⁸

Vardar Türkleri Osmanlı öncesi Arnavut topraklarında şüphesiz ki en etkili Müslüman topluluk idi. Onlar dinlerini yaşama uğurunda asırlar boyunca direndiler. Baskı sonucu birçoğu Hıristiyan görünüp İslam dinini gizlediler. Bazı tarihçiler Struga ve Ohri civarında oturan Türklerin, Vardar Türklerinin ve sonra gelen Osmanlı Türklerinin bir karışımı olduğunu savunmaktadırlar.⁴⁹ Osmanlı gelene kadar, bu bölgede yaşayan Vardar Türklerin dini durumu hakkında geniş bir bilgiye sahip değiliz. Maliq Osi’ye göre Stefan Duşan’ın ordusuna onlar Hıristiyan olarak katılmışlardır. Fakat onlar Osmanlı gelene kadar gizli Hıristiyan olarak mı benliğini korudular yoksa samimi Hıristiyan mı oldular? Bu, araştırılması gereken bir konudur.

B. Osmanlı'nın İlk Dönemi

1. Türklerin Arnavutlarla İlk Temasları

Tarihte Arnavutluk, doğudan gelen göç dalgalarının ortasında bulunmuştur. Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünü hızlandıran Hunlar gibi Türk kavimler de vardı. Hunlar Roma’ya girerken ordularına İlliryalıları da almışlardır. Balkan yarımadasına gelen kadim Bulgarların Türk kavmi olduğu hususunda tarihçiler hemfikidirler. Sonra Arnavutların yaşadığı topraklarda sırasıyla Avarlar, Peçenekler, Hazarlar, Kumanlar ve Vardar Türkleri gibi Türk kavimleri gelip geçmişlerdir. Halil İnalçık, Balkan yarımadası VI. yüzyıldan başlayarak Türkler için musait bir göç sahası olmuştur⁵⁰ ifadeleriyle bu göç dalgalarını kastetmektedir. “*Arnavutluk topraklarında ilk düzenli Türk ordusu 1081 yılında görülmüş. Butrint savaşında (Butrint güney Arnavutluk’ta bulunuyor) Normanlar Bizans ile karşı-karşıya geldiler ve Bizans ordusunda iki bin Türk paralı askeri vardı*”.⁵¹ XIII. yüzyılın başında ise Vardar Türkleri kolonilerini Ohri gölünün

⁴⁸ Sukriç, Nijaz, *Povjest Islamske Kulture i Civilizacije*, Sarajevo 1989, s.194

⁴⁹ Bkz. Osi, M; *a.g.e.* s. 162.

⁵⁰ Bkz. İnalçık, H, *Türkler ve Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeler Vakfı, Eren y, İstanbul 1993, s. 9.

⁵¹ İbrahim, N, *Kontaktet e Para te İslamit me Popujt Balkanike ne Periudhen Paraosmane*, Logos-A y, Shkup 1997, s. 44-45.

etrafında oluşturdular.⁵² 1338. yılında III. Andromik'in daveti üzere Aydın Bey iki bin askerin başında Arnavutluk'a geldi ve sefer dönüşü elde ettiği ganimetle Anadolu'ya döndü.⁵³ Osmanlı ordusu Gelibolu'yu geçene kadar (1352) paralı Türk askerleri Bizans ordusunda birkaç defa Arnavutluğa gelmişler, fakat Türk-Arnavut ilişkileri hiçbir strateji üzerinde gelişmemiştir.

Osmanlıların Meriç Nehri savaşını kazanmasından sonra Türk-Arnavut ilişkileri yeni bir döneme girdi. “Çar duşanın ölümü Sırp İmparatorluğunun sonunu getirdi. Birçok bağımsız prenslikler kuruldu. Kuzey Arnavutluk Shpani, Zaharia, Dukagjini ve Balsha aileleri tarafından yönetiliyordu. Orta Arnavutlukta Kastrioti ve Topia ve Arianiti, Güney Arnavutlukta yine Arianiti, Muzaka ve Zenebishi aileleri iktidardaydı. Epirde ise Shpata ailesi ve birkaç Frenk prens tarafından yönetiliyordu”.⁵⁴ “Sırp prensler Osmanlıya her sene haraç vermek ve orduya asker göndermek üzere tabi oldular. Batı Makedonya Sırp prenslerinin arasında Gropay Arnavut ailesi da vardı. Onlar da Osmanlı hegemonyası'nı tanıdılar”.⁵⁵ Bu savaş Osmanlılara Balkanların içlerine girmesi için tarihi bir fırsat vermiştir. Çünkü Balkanlarda reel güçlü bir devlet artık yoktu.

2. Arnavutlukta Osmanlı akınları

Sırp İmparatorluğunun yıkılışı Arnavutluk'ta büyük bir boşluk yarattı. Ne kadar yerel Arnavut asilzadeler kendi bölgelerinde yönetimlerini kurmuşlarsa da bu yönetim çok zayıftı. Onlar komşularla devamlı çekişme halindeydiler. Bizans'ın etkisinden artık söz edilmiyordu. Bizans ve Arnavutlar arasında Osmanlılar yerlerini almışlardı. “1377-1389 yılları arasında Osmanlılar Arnavutluğa birkaç sefer düzenlediler. En önemlileri şunlardır: 1381 yılında Yanya despotu Thoma Preljuboviç Arnavut prens Gjini Bue Shpata'yı karşı Osmanlılardan yardım istedi. Şehabedin Şahin Paşa yardıma geldi ve Arta şehrine kadar yürüdü. 1382 yılında Osmanlı ordusu güney Arnavutluk'taki Delvine civarında müttefik Zenebişi ve Muzaka Arnavutları yendi. 1384 yılında Prel-

⁵² Ternava, Naim. *Popullsia e Kosoves Gjate Shekujve XIV-XV*, İnstituti Albanologjik i Prishtines y, Prishtine 1995, s. 39.

⁵³ Bkz. Bartl, Peter, *Mushumanet Shqiptare ne Levizjen per Pavarsi Kombetare*, Dituria y, Tirane 2002, s. 14.

⁵⁴ Bartl, P; *a.g.e.* s. 14.

⁵⁵ İnalçık, H, *Osmanlı Tarihinde Toplu bir Bakış*. “Osmanlı ” I-XII, c. I, Ankara 1999, s. 61.

juboviç öldürüldü ve eşi Maria Angelina Frenk prens Esau de Buondelmonte ile evlendi. Buondelmonte yeni prens olmak için hem Bizanstan hem Osmanlı Sultanından oyanayını istedi’’.⁵⁶ Bu olay Osmanlı Devletinin Arnavutlukta ne kadar söz sahibi olduğunu gösterme açısından önemlidir.

Kuzey Arnavutluk’ta Papanın desteğini alan Balsha ailesi, Karl Topia’dan Draç’ı almış güney Arnavutluk’a doğru ilerliyordu. Karl Topia, Osmanlılardan yardım istedi. 1385 Vjosa nehrinin kenarında Savre’de yapılan savaşta Balşa yenildi ve Draç Osmanlı tarafından Karl Topia’ya geri verildi. Bu savaş sonrasında birçok Arnavut asilzade Osmanlı’ya tabi olmaya başladı. Arnavutluk sahil boyunca Venedik elinde bulunan birkaç şehir dışında Osmanlı’ya tabi oldu. *“1389 yılında Sırp kralı Lazar Bulgar, Bosna ve Arnavut ileri gelenlerini etrafında topladı ve Osmanlı yı Balkanlardan atmak için hazırlıklar yapmaya başladı. Osmanlılar bu haberi alınca iki ordu ile Lazar’ın üstüne yürüdüler. Veziriazam Candarlızade Ali Paşa ordusu Bulgaristan üzerine yürüdü. Sırasıyla Pravadi, Şumnu, Tırnova, Silistre ve Niyebolu kalerini fethederek Bulgar kralı Susmanosu ittifaktan ayrılmaya mecbur etti. Sonra batıya doğru ilerleyerek Sultan I. Murat komutasındaki ana ordu ile birleşti.(...) Osmanlı ordusu Kosova ovasında, Sırp, Macar, Ulah, Boşnak ve Arnavutlardan oluşan 100 bin kişilik düşman ordusuyla karşılaştı. Birkaç gün sonra zafer Osmanlı ordusunun oldu. Dağılan düşman kendi memleketlerinde dağlara sığındı. Arnavutlar da benzer bir şekilde hareket etti. Onlar sarp ve kayalık dağlarda kaçtı. Bu dağlar askeri bir harekât için müsait olması Osmanlı ordusu ihtiyatlı davranmaya mecbur etti*’’.⁵⁷

Sözkonusu savaş hakkında çok çarpıcı bilgiler bulunmaktadır. Sırp kaynaklarında bu savaş büyük bir Sırp zaferi olarak lanse edilmektedir. Dünyada kesin bir mağlubiyeti zafer ile efsaneleştirme hususunda Sırplar gibi ikinci bir halk bulmak zordur. Sırpların övünebileceği yegâne şey savaş meydanında Sultan Murat Hüdavendigâr’ın Sırp Miloş tarafından öldürülmesidir. Bu olay inandırıcılıktan uzak bilgilerle epik hikaâyeye dönüşerek Sırp folkloründe önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı kaynaklarında da değişik yorumlar bulunmaktadır. Bu konuda, I. Murad’ın yanındakileri savaşı kazanıldığı ga-

⁵⁶ Bozhuri, K, *Lufta Shqiptaro-Turke ne Shekullin XV*, İnstituti i Historise dhe i gjuhesise y, Tirane 1967, s. 21-22.

⁵⁷ Külçe, S, *a.g.e.* s. 40-41

rantisini gördükten sonra savunmayı gevşettileri ve bu sırada padişahın ya tertipli ya da münferit bir suikast sonucu hayatını kaybettiği sonucuna ulaşılabilir.⁵⁸ Önemli olan padişahın şehid edilmesinin savaşın seyrine hiçbir etki etmemesidir. Bu savaş Osmanlı'nın Balkanlarda kalıcılığını kesinleştirmiştir. Bu savaştan sonra Arnavut asilzadeler istiklal için cesaretlerini kaybettiler. Onların birçoğu için deniz kenarındaki Venedik kaleleri tek sığınak olacaktı.⁵⁹ Burada da rahat olmayacaklardı. Çünkü Kosova savaşından bir yıl sonra Yıldırım Bayezid'in orduları Yunan denizinin kıyısında ve Draç civarında Arnavut toprakları yağmaladılar.⁶⁰

Yıldırım Bayezid'in Arnavutluğa olan ilgisi Venedik'te ciddi rahatsızlık oluşturdu. Böylece Arnavutlukta Osmanlı-Venedik rekabeti başladı. 1394 yılında, Venedik nüfuzunu kırmak için Bayezid Arnavutluğa büyük bir sefer başlattı.⁶¹ Challkokondili'ye göre 1394'ten sonra güney Arnavutluk tamamen Osmanlıların kontrolüne girdi ve yerel asilzadeler kovuldu, kuzey ve orta Arnavutlukta ise asilzadelerin çoğu Sultan'a tabi oldular. 1390 yılında bütün güneydoğu Arnavutluk işgal edildi ve Osmanlılar bu bölgenin tapu defterlerini yaptılar.⁶² İşkodra Balşa ailesinden alındı ve üç sene (1393-1395) Şahin adında bir Türk vali tarafından yönetildi. Gjergj Balşa yeniden İşkodra'yı aldıysa da (1395) kısa bir zaman sonra Venedik'e bırakmak zorunda kaldı. Venedik İşkodra'yı 1479'e kadar yönetti.⁶³ “*Arnavut prensler srtatejik Osmanlı ve Venedik emelleri arasında kaldılar. Onlar sık sık aynı zamanda hem Osmanlı'ya hem Venedik'e tabi olurlardı hatta bazıları üçlü bir şekilde Macaristan'a da tabi olmuşlardır*”.⁶⁴

Ankara savaşının etkisi Arnavutlukta fazla hisedilmedi, çünkü yerel Osmanlı komutanlar tabi olunan yerel prensleri devamlı baskı altında tuttular. Çok zaman geçmeden Arnavutlukta topraklarını genişlettiler. 1415 yılında Kruya'yı elle

⁵⁸ Bkz. Ecemen, Feridun, “Kosova Savaşları” D.İ.A. c. XXVI, Ankara 2002, ss. 221-224, s. 222.

⁵⁹ Bkz. Bartl, P; a.g.e. s. 14.

⁶⁰ Bkz. Challkokondili, L, *Lufta Shqiptaro-Turke ne Shekullin XV*, Burime Bizantine, ts, s. 43.

⁶¹ Bkz. Challkokondili; a.g.e. s. 104

⁶² Bkz. İncalcık, H, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, T.T.K..V. y, II. Baskı, Ankara 1987, s. 3-4.

⁶³ Bkz. Bartl, P; a.g.e. s. 14.

⁶⁴ Biçoku, Kasem, et-al, “*Mesjeta*” *Historia e popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, Tirane 2002, ss. 200-493, s. 386.

geçirdiler.⁶⁵ Osmanlılar 1417’de Avlonya, Kanina ve Berat gibi Arnavutluğun önemli şehirlerini işgal ettiler.⁶⁶ Gjon Kastrioti Osmanlı tabiiyetin verdiği yükümlülüklerden kurtulmak istedi. İsyan Evrenozoğlu İsa Bey tarafından 1431 yılında bastırıldı. Osmanlı 1431-1433 arasında tapu defterleri yapıldı ve bu tarihten başlayarak Kastriot ailesin toprakları fiilen Osmanlı kontrolüne girdi.⁶⁷ “*Sonunda Venedik’e savaş ilan edildi ve Osmanlılar kuzey Epiriden Krüye’ye kadar Arnavut topraklarını fiilen işgal etiler ve buna Arvanid ili (Sancak-ı Arvanid) adını verdiler. 1431-1432 yıllarında Osmanlı kadaastro kaydına göre Arnavud topraklarının çoğu Osmanlı kontrolüne girdi. Bu sancağın merkezi Ergirikasri idi. Sancağın başında sancakbey bulunuyordu (ilk sancakbey Evrenozoğlu Ali Bey oldu) ve subaşı tarafından yönetilen 10 vilayetten oluşuyordu*”.⁶⁸

3. İskenderbey İsyanı

Arnavutluk topraklarının fiilen Osmanlı Devletine katılması Arnavutlar tarafından kabul edilecek bir durum değildi. Zira onlar Sırp İmparatorluğun yıkılışından beri özgürlüğün tadına alışmışlardı. Osmanlı ilk dönemde onlarla anlaşmaya dayalı bir siyaset yürütmüş. Arnavutlar her ne kadar Osmanlı’ya haraç ödemek ve asker göndermekle yükümlüydüyseler ise iç işlerinde özgür idiler. Arvanid ilin kurulmasıyla bu durum değişmeye başladı. Tabii olarak ilk isyanlar gelecekti. İlk isyan Güney Arnavutlukta Gjergj Arianiti tarafından başladı. Arianiti Osmanlıları saldırdı ve ilk başlarda birkaç zafer elde etti. Osmanlıların karşı atağa geçmesiyle 1438-39 yıllarında dağlık Tomoriçe ve Skrapar’ın içlerine çekilmek zorunda kaldı. Buradan kendi küçük çaplı savaşını devam ettirdi.⁶⁹ “*Arnavut ilinde statükoyu korumak için II. Murat yerel Arnavut asilzadeleri kullandı. Üsküp’te Evrenoz ailesi gibi 1437’de Arnavut ilinde Teodor Muzaka’nın oğlu Yakup Beyi Sancakbeyi yaptı ve Krüye şehrin subaşlığında İskenderbey’i getirdi. İskenderbey ve Yakup Bey tarafından tımar dağılışında değişiklikler yapıldı. Bu değişiklikler, Arnavutlar’ın daha çok tımar sahibi almasında kullanıldı. Bundan dolayı Osmanlı bu siyaseti değiştirdi ve yerlerine Sultan’a daha sadık kişiler*

⁶⁵ Bkz. Biçoku, Kasem, *Historia e Shqiperise*, Tirane 1959, s. 248.

⁶⁶ Bkz. Noli, Fan, *Gjergj kastrioti-Skenderbeu*, Akademia e Shkencave y, Tirane 1989, s. 337.

⁶⁷ Bkz. İnalçık, H, Hicri 835... a.g.e. s. 120.

⁶⁸ Bartl, a.g.e. s. 15.

⁶⁹ Bkz. Biçoku, Kasem, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, s. 390.

getirdi. İskenderbey ve Yakup bey'i daha emin vilayetlerde görev verdi. Bunda 1438 yılında Trasilvanya seferi Macarlar'a karşı alınan yenilgi de etkili olmuş''.⁷⁰

İskenderbey'in hayatını kısaca tanıtmak konuyu anlatma açısından faydalı olacaktır. Arnavutçada adı Gjergj idi ve 1405'te doğmuştur. Babası ünlü kuzey Arnavutluk derebeylerinden Gjon Kastrioti idi. Annesinin adı Voysavadır. Bu çiftin dört oğulları vardı (Stanişa, Repoş, Konstandin ve Gjergj). Gjergj'in doğuşunda babası kuzey Arnavutlukta geniş topraklar yönetiyordu. Onun toprakları doğuda Prizren, Kalkan-delen ve Gostivar ortada Debre ve batıda Mati bölgesini içine alıyordu. XV. yüzyılın başında Kruya'ya çok yaklaştı. Osmanlı orduların ilerleyişi Kastrioti ailesini Sultana tabi hale getirdi. Arnavut tarihçilere göre bu dönemde Kastrioti ailesi çok acı felaketler yaşadı. "1409'da büyük oğlunu (Stanişa) Osmanlılar'a rehine olarak vermek zorunda kaldı. 1415'te Kruya işgalı sırasında küçük oğlunu (Gjergj) Osmanlılar rehine olarak aldı. Küçük Gjergj dokuz yaşında iken Edirne'ye ulaştı. Burada iç oğlan okulunda on sene eğitim gördü. Okul yıllarında İskender adını aldı ve bir Müslüman olarak dini vecibelerini yerine getiriyordu. Bu yıllarda orduda da görev aldı ve çok iyi bir askeri tecrübe kazandı. Okul sonrasında Osmanlı'nın hem feodal hem de askeri sisteminde yer aldı.(...) 1426 yılında dokumanlarda Arnavutlukta sıpahi olarak geçmektedir. Onun tımarı 30 köyü kapsıyordu ve Leş ve Rubik arasında bulunuyordu.(...) 1431 yılında kardeşi Repoş vefat etti. Diğer kardeşi Kostantin ise daha önce vefat etmişti.(...) 1437 yılında babası Gjon vefat edince abisi Stanişa ile beraber Kastrioti ailesinin mirasını paylaştı. Bunun ardında Venedik ile sıkı ilişkiler olmuştur. Venedik vatandaşlığını alıp gizlice silah alma planları yapmıştır''.⁷¹

İskenderbey'in bu faaliyetleri, zannımca Osmanlı'nın gözünden kaçmamıştır. Kruya subaşlığından alınması bu faaliyetlerden dolayı olmuştur. Onun Kruya subaşlığından Arnavutluğa uzak bir yerde sancakbey tayin edilişi görevde bir terfi ve yükselme değil aksine Sultan'ın ona karşı duyduğu kuşku'nun bir göstergesidir. Görevinde yükselmesini ise onun askeri dehasının Sultan tarafından kullanılması gibi algılayacağız. "1440 yılların başında Balkanlarda Osmanlıya karşı bir durum zuhur etti. Leh kralı

⁷⁰ Biçoku, Kasem, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, s. 391.

⁷¹ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 392-395.

Vladislav Macaristan tahtına geçti. Transilvanya voyvodası Yanoş Hunyadi 1442'de Osmanlı güçlerini yendi, Tuna nehrini geçti ve Balkan dağlarına kadar ilerledi. II. Murat barışa yöneldi ve Macaristan ile barış yaptı (Haziran 1442)''.⁷² ‘‘Bu yeni durum sebebiyle Arnavutluk hareketlenmeye başladı. Gjergj Arianiti 1443 yılın Ağustos ayında Ragusa vatandaşlığını aldı ve onlardan silah istedi. Bir ay sonra orta Arnavutlukta Osmanlı güçlerini saldırdı ve birkaç bölge elde etti. Öbür taraftan Yanoş Hunyadi Kasım'da Niş civarında Osmanlı ordusunu yendi ve Bulgaristan içlerine kadar ilerlediler. Bu savaşta İskenderbey Osmanlı ordusunda Nikopol Sancakbeyi olarak katıldı. İskenderbey Osmanlıya isyan etmenin zamanı geldiğine kanaat getirdi. Niş savaşına katılan 300 kadar Arnavud'u topladı ve Kastrioti ailesin toprakları'na doğru yürüdü. Kruya'ya kadar çok gizli bir şekilde ilerledi. Kendi yandaşlarını kalenin dışına saklayıp sahte bir ferman gösterip Kruya subaşlığna tayin edildiğini söyledi. Geceleyin kale kapılarını açıp Osmanlı garnizonunu etkisiz hale getirdi''.⁷³

Büyük isyan bir sahte ferman ile başladı. ‘‘İskenderbey abisi Stanişa ile beraber Kasrtioti ailesinin topraklarını geri almak için faaliyetlere başladılar. Önce Kruya etrafındaki kaleleri aldı. Sonra Gjergj Arianiti ile ittifak kurup doğuya doğru yürüdü ve Ohri şehrini aldı. Üsküp ve Manastır'a doğru giden yolları kontrol altına aldı. Diğer Arnavut asilzadeler de kuzey Arnavutluktaki kendi topraklarını kurtardılar. Fakat Güney Arnavutlukta başarılı olamadılar. İskenderbey'in iyi bir savaş tecrübesi vardı. Onun için zafer sarhoşluğuna kapılmadı. Osmanlı'ya karşı koymak için bir Arnavut birliği kurmaya çalıştı. Bunun için Mart 1444'te Leş şehrinde büyük antlaşma (beselid-hja) için toplandılar. Antlaşma müttefik asilzadeler arasında yapıldı. İskenderbey onların gönlünü hoş tutmaya çalışmış bu sebeple kendisini 'eşit olanların birincisi' saymaktaydı. Birliğin devamı için onlar her önemli konu için danışacak ve belli aralıklarla şüra toplanacaktı. İskenderbey birliğin başkanı ve ordunun başkumandanı olarak seçildi. Ordu sürekli var olacak ordu ve seferberlik anında oluşacak ordu şeklinde iki kısımda oluşacaktı. Ordunun ayakta tutulması için birleşik bir fon kuruldu. Birliğin her üyesi belli bir kota verecekti. Ayrıca ticaretten kazanılan paraların belli bir kısmı da bu fona aktarılacaktı. İskenderbey'e ilk saldırı Evrenozoğlu Ali Paşa kumandasında bir

⁷² İnalçık, H, *Perandoria Osmane*, arn. çev. İljazi, Hamdi, Tetove 1995, s.30.

⁷³ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia Popullit Shqiptar*, c. I, ss. 200-493, s. 399.

ordu tarafından gerçekleştirildi. Savaş aşağı Debre Torviol ovasında 29 Haziran 1444 tarihinde gerçekleşti ve Osmanlı ordusu tamamen parçalandı. Fakat Varna zaferi Osmanlı'nın moralini yükseltecekti. (...) II. Murat Anadolu'da inzivaya çekilmek istediği için Anavutluğa doğru büyük ordular göndermedi. (...) 1445'te iki Osmanlı ordusu Feriz ve Mustafa Paşanın komutasında İskenderbey'in pusuya yattığı dar geçitlerde yenildiler. Sultan 1447'de Arnavutluk seferine çıktı ama Hunyadın Güneye indiği haberi gelince önemli bir çarpışma yapmadan kuzeye doğru gitmek zorunda kaldı. Makedonya'ya doğru inmek isteyen Hunyadi Kosova ovasında durduruldu ve 1389'da Balkan ittifakının yenildiği aynı yerde yenildi''.⁷⁴

''Sultan II. Murat'ın Arnavutluk'taki isyanı rahat bırakma niyeti yoktu. Çünkü bu isyan diğer Balkan halklarını da ceserlendirmişti. Onun için bu isyanı bir an evel bastırmak istiyordu. 1448 yılında sultanın hedefi Sfetigradi (Demirhisar) kalesiydi. Bu kale hem İskenderbey'in doğu sınırını belirliyor hem Üsküp-Manastir kavşak yollarında bulunuyordu. Sultan ile beraber orduda genç şehzade II. Mehmet de bulunuyordu. Kuşatma üç ay sürdü. Bundan sonra Sultan Ohri şehri ele geçirildi. Kuşatma uzun sürdüğü için Sultan'a daha fazla Arnavutluk'la uğraşma vakti bırakmadı ve Kuzeye doğru yönelip Hunyadi Kosova ovasında yendi''.⁷⁵ İskenderbey Hunyadiye yardıma gelmiş ancak savaşın sonunda yetişebilmiş fakat mağlubiyet haberi üzerine geri çekilmişti.⁷⁶

Yukarıda kaynaklarda 1447-48 iki sene peşpeşe Sultan'ın Arnavutluk seferinde çıktığı söylenir. Standvart J. Shav burada yanılmaktadır çünkü Hunyadi Kosova'ya inmesi ve II. Kosova Meydan muharebesi 1447 değil 1448 yılında olmuştur. Burada Osmanlı-Arnavut çarpışmalarının sayısını artırma eğilimi görüyoruz. Ünlü Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık da Sultan II. Murat'ın İskenderbey'e karşı iki defa yürüdüğünü yazar (1448 ve 1450).⁷⁷

Kosova savaşından sonra İskenderbey sıra ona gelecek düşündüğü için Venedik ile barış yapmaya koştu. Öte yandan duğu sınırını sağlamlaştırmak isredi. ''1449 yılında

⁷⁴ Shav, Stanford, *Historia e Perandorise Osmane*, c. I, arn. çev Jazexhi, Olsi - Cami, Edvin, Jehona Study Center, Tirane 2006, s. 75.

⁷⁵ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 410-411.

⁷⁶ Bkz. Ecemen, Feridun, ''Kosova Savaşları'' D.İ.A, c. XXVI, Ankara 2002, ss. 221-224, s. 223.

İskenderbey Ohri ve Sfetigrad kalelerini almaya çalıştı fakat muvaffak olamadı. (...) 1450 yılında II. Murat Egnatia yolunu takip ederek Kruya kalesi'nin önüne geldi. Yol boyunca dar gecitlerde İskerbey'in küçük birliklerinin taaruzlarıyla Osmanlı ordusuna bazı kayıplar verdi. Kale ovada dökülen topraklarla dövüldü ve birkaç başarısız taarruz ile alınmaya çalışıldı. Kuşatma 4 ay sürdü. Kale çok müstahkem bir yerde olduğu için alınması güç idi. Onun için kuşatma kaldırılmış ve ordu Edirne yolunu almış. (...) II. Mehmet Arnavutluk ile fazla meşgul olmak istemedi. (...) 1460 yılında Napoli kralı Ferdinand zor durumdaydı ve dostu İskenderbey'den yardım istedi. İskenderbey İtalya'ya geçmeden önce Osmanlı ile iki sene sürecek bir barış antlaşması imzaladı. İki sene süren İskenderbey'in İtalya seferi boyunca Ferdinand ile beraber isyanı bastırdı ve uzun süre sürecek bir dostluğun temelini attı. (...) Arnavutluğa döner dönmez 1462 yılında Osmanlı'ya karşı savaş başlattı. Sebep II. Mehmet'in batı Kosova Dukagin ovasının ele geçirmesiydi. İlk savaş Orta Makedonyada bulunan Mokra bölgesinde yapıldı. Bu savaşta Sinan Bey komutasındaki Osmanlı ordusunu yendi. Sonra Ohri'de bulunan Hasan Bey komutasındaki Osmanlı ordusunu yendi ve Hasan Bey esir edildi. Yusuf Bey komutasında bir Osmanlı ordusu Üsküp'ten hareket etti. İskenderbey bu orduyu Üsküp yakınlarında Treska nehrinin yanında yendi. Sonbaharda Karaca Bey komutasında Ohri'ye doğru bir ordu daha ilerledi. İskenderbey onu ansızın saldırdı fakat yağmurun başlaması Osmanlı ordusuna fazla bir kayıp vermeden çekilmesini sağladı. Bu durumda II. Mehmet barış teklifinde bulundu. 1463 yılının baharında Üsküp'te on senelik barış imzalandı. Bu barış İskenderbey'in işine yarıyordu çünkü Avrupada Osmanlı aleyhinde oluşacak bir güç yoktu. 1463 yılında II. Mehmet Mora ve Bosna'yı saldırdı. İskenderbey tehlikeyi hissetti ve barışı bozdu''.⁷⁸

Süleyman Külçe'ye göre İskenderbey barışı kendi iradesiyle değil papanın telkinleriyle bozmuştur. "İskenderbey barışını Papa Piu'nun kışkırtmalarına bozmuş. Bunu duyan Fatih 1464'te Şermet Beyi ondört bin süvari ile İskenderbey üzerine gönderdi. İskenderbey, Osmanlı ordusunu Ohri'ye üç mil mesafede karşıladı. Şermet Bey on bin ölü bırakarak yenildi. Bunu işiten Fatih hidetlendi ve Arnavut asıllı olan Balaban Paşa'yı üç bin piyade ve onbeş bin süvari ile İskenderbey üzerinde gönderdi.

⁷⁸ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 446-448.

*İskenderbey Balaban'ı diğer Türk ordusunun akibetine uğratmaya çalıştı. Fakat en cesur sekiz komutanlarını esir bırakarak Debre tarafında çekilmek zorunda kaldı. Balaban İskenderbey'i kovalarken dar bir yerde onun baskınına uğradı. İskenderbey her ne kadar bu savaşta yaralandıysa da galip gelmesini bildi''.*⁷⁹

“II. Mehmet İskenderbey'in savaştan yorgun düştüğünü ve Arnavutluk'a son darbeyi indirme zamanı geldiğini hesapladı. 1466 yılın baharında İmparatorluğun bütün güçleriyle Arnavutluğa yöneldi. Asker sayısı 100-150 bin civarındaydı. Ordu dar geçitlerde Arnavut çetelerin saldırılarına uğradı. Güçlkle Kruya önlerine geldi. Sultan orduyu ikiye böldü. Ana ordu zamanın en modern silahlarıyla donatılmış Kruya kalesinin kuşattı. İkinci ordu, kale dışında duran ve vurkaç taktiğiyle savaşan İskenderbey'in çetelerini takip etmekle görevliydi. II. Mehmet iki aylık kuşatmasından sonra bu kaleyi doğrudan saldırı ile alamayacağını anladı ve geriye döndü. Kale Balaban Paşa komutasındaki ordu ile devamlı kuşatma altında tutulacak ve açlıktan teslim olmalarını etmeye beklenilecekti.(...) Fatih dönüş yolunda, İşkombi nehrin kenarında İlbasan kalesinin inşa etti. Temmuz ayında Sultan İstanbul yolunu aldı. (...) Savaş İskenderbey'i gerçekten yıpratmıştı. Ülkede açlık sıkıntısı vardı. Yardım için oğlunu Venedik'e gönderdi, fakat çok az sayıda askerden başka yardım gelmedi. Kasım ayında kendisi Napoli ve Roma yolunu tuttu. Balaban Napoli'ye kendi adamlarını gönderdi ve İskenderbey'in teşebbüsü sonuçsuz kaldı.(...) Oradan Roma'ya vardı. Roma halkı onu coşkulu bir şekilde karşıladı. Fakat Papa Arnavutlar'a yardımını esirgedi. O artık İtalya'yı nasıl savunacağını hesaplarını yapıyordu.(...) İskenderbey yeniden Napoli'ye döndü ve önemli bir yardım almadan Mart 1467'de Arnavutluk'a döndü. İskenderbey döner dönmez orduyu hazırladı. 19 Nisan 1467'de Kruya kalesini kuşatan Osmanlı ordusuna saldırdı. Savaş dört gün sürdü. Balaban Paşa öldürüldü ve Osmanlı ordusu tamamen parçalandı. II. Mehmet bu haberi alınca çok hidetlendi ve Arnavutluk seferine çıktı. İlbasan ovasında Osmanlı ordusu amansız bir saldırıya maruz kaldı. Osmanlı ordusu zor da olsa Kruya önlerine kadar ilerledi. Venedik'in elindeki Draç kalesi de kuşatıldı. Bu savaş çok kanlı oldu ve iki taraf da çok ağır kayıplar verdi. Fakat çok iyi korunan Kruya kalesi alınamadı. Yaz sonunda Osmanlı ordusu dönüş yolunu aldı. II.

⁷⁹ Külçe, S, a.g.e. s. 59.

*Mehmet Arnavutluku alma planını birkaç sene erteledi .(...) Savaş sonrası İskenderbey Leş şehrinde yeni bir toplantı tertipledi. Amaç savaşın verdiği tahribatı önlemek ve direnişi organize etmektir. Fakat toplantı başlamadan 17 Ocak 1468'de İskenderbey öldü ve Leş şehrinin Sant Nikola katedralesinde defnedildi''.*⁸⁰

İskenderbey'in ölümüyle yirmibeş senelik bir devir kapanmış oldu. İskenderbey Osmanlı'nın ilerlemesi için çeyrek asır boyunca ciddi bir engel olmuştur. O Osmanlı'nın İtalya seferini erteletmiş ve dolayısıyla Romanın ve Hıristiyan dünyasının gerçek savunucusu olmuştur. Belki o isyanın başında bunu düşünmemiş. O sadece babasından kalan Kastrioti ailesinin toprakları geri almak için çabalamıştı. Fakat sonraki yıllarda Arnavutluk halkının bağımsızlık sembolü olmuştur. Bugün ise Gjergj Kastrioti – Skenderbeu (İskenderbey) Arnavutluk Cumhuriyetin tartışmasız 'milli kahramanı'dır. Bu kadar uzun yıllarda zaman'ın en güçlü devleti'ne karşı duran ikinci bir Balkan lideri bulmak imkânsızdır. İskenderbey küçük bir halkın oğluydu, fakat dünya tarihinde büyük harflerle anılmaktadır. O kadar ki onu sahiplenmek başka Balkan halklar da çıkmış Sırp ve Karadağlılar gibi.

4. Arnavutluk fethinin tamamlanması

İskenderbey'in ölümü Arnavutlar için çok ağır bir dardeydi. Oluşan yeni durumdan Venedik kazançlı çıktı. *“Eşi Donika ve onüç yaşındaki oğlu Gjon Güney İtalyadaki kendi topraklarına göçtüler. Kendilerini tehlikede hiseden birçok asilzade ve halkın bir kısmı da güney İtalya'ya sığındı. Geriye kalan asilzadeler ya kendi prensliklerini kurdular ya da Venedik hegemonyasını tanıdılar. Venedik, oluşan yeni durumda Arnavutlukun politik hayatında çok etkili oldu. İskenderbey'in Venedik ataşesi Pal Engjell Arnavutluk'ta gönderildi. O İskenderbey'in oğlu ile Krıyanın savunması konusunda anlaşdı ve Krıyanın savunmasını Venedik ordusuna bıraktı. 1469'da Venediğin özel temsilcisi (providetor), Gjin Balşa ve Vuk Skurra ile gibi Arnavut prenslerle görüşmelerde bulundu. Böylece Osmanlı'nın elinde olmayan kuzey Arnavutluktaki kaleler*

⁸⁰ Biçoku, Kasem et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 449-456.

*Venedik'in eline geçti. Yalnız Lek Dukgini Venedik'e karşı tavır aldı. O, Osmanlı Devleti ile yakınlaşma politikasını seçti''.*⁸¹

Fatih Sultan Mehmet, Arnavutluk'ta oluşan bu yeni duruma rağmen hemen Arnavutluk'a doğru hareket etmedi. Osmanlı başka bölgelerle ilgili düzenlemelerden sonra ancak 1474'te Arnavutluk'a doğru ordu gönderdi. Bu taktikle Venedik hazırlıksız yakaladı. *“Ordunun başında bulunan kişi Rumeli beylerbey'i Sinan Paşaydı. Onbeş Mayıs'ta ordu İşkodra ovasına ulaştı ve kaleyi kuşattı. Kaleye yakın çok ağır toplar döküldü. Kale bir ay boyunca toplarla dövüldü. Savunmacılar oluşan delikleri taş ve çalılıklarla kapatmaya çalışıyorlardı. Ege'de bulunan Venedik donanması yardıma gelmeye çalıştı. Fakat Osmanlı ordusu ona geçit vermedi. Sinan Paşa kendinden emin olarak 18 Temmuzda kaleye saldırdı. Fakat çok ağır kayıplar verdi. Kale çok kolay korunmaya müsait bir pozisyonda bulunuyordu. Sinan Paşa kaleyi alamayacağını anladı ve etraftaki kaleleri almaya çalıştı. Dokuz Ağustos'ta kuşatma kaldırıldı''.*⁸²

*“Arnavutluktan dönen ordu Osmanlı yönetimini tehdit eden Büyük Stefan'a karşı Moldavya'ya gönderildi. Ocak 1475'te yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenildi.(...) II. Mehmet Kırında Osmanlı yönetimini sağlamlaştırdı ve Büyük Stefan'a karşı avantaj sağladı. Kırım Giray'ın desteğini alan II. Mehmet onyedinci Temmuz 1476'da Valea Albada (Akdere) Büyük Stefanı yendi ve Moldavaya'yı ele geçirdi. Büyük Stefan kelesini zor kurtardı.(...) Bu gaileyi atlatan Sultan ordularını Arnavutluk'a doğru gönderdi''.*⁸³

İşkodra'yı alma niyetinde olan ordu önce Kruya kalesini almaya çalıştı. *“Venedik Kruya savunması için etraftaki Arnavutları kullandı. Hatta Mora Arnavutlarını Kruya'ya getirtti. Kuşatma iki sene sürdü. Savunmacılar açlıktan teslim oldular (1478). Aynı yılda İşkodra kalesi kuşatıldı. Ordunun başında Sultan bulunuyordu. İşkodra kalesi etrafında bulunan Leş, Drişti ve Jablak gibi kaleler alındı. İşkodra kalesine karşı dünyanın en ağır topları kullanıldı. Kale duvarları birçok yerlerde yıkıldı. Zor da olsa savunmacılar geçit vermediler. 8 Eylül 1478 Sultan dönüş yolunu tuttu. Kuşatma*

⁸¹ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 486-487.

⁸² Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 468.

⁸³ Shaw, Stanford J. a.g.e. s. 91

kaldırılmadı. Kalenin teslimi Krıyadaki gibi açıklıktan açıklıktan teslim alma planları yapıldı. Fakat 25 Ocak 1479 Venedik Osmanlı ile barış anlaşmasını imzaladı. 16 sene süren Osmanlı - Venedik savaşı sona erdi.(...) Anlaşmaya göre Venedik İşkodra kalesini teslim edecekti. İşkodra sakinleri göç etme veya kalma konusunda serbest kalacaklardı. Nüfusun yarısı İtalya'ya göçetti. Şehir 25 Nisan 1479'da teslim edildi. Güney Arnavutlukta kaleler de Osmanlıya teslim edilecekti. Himara Sopot ve Kastrovile kaleleri teslim edildi. Arnavutluğun güney ucunda bulunan Lenard Toko Despotluğunun toprakları da aynı senede Osmanlı'nın elinde geçti''.⁸⁴ Böylece Arnavutluk fethi tamamlanmış oldu. Arnavutlukta Osmanlı'nın konumu hiçbir zaman bu kadar güçlü değildi. Arnavutluk İtalyanın kapısı durumundaydı. Büyük Sultan, en sonunda hürriyete düşkün Balkanların en inatçı kavmine boyun eğdirmiştir.

Şimdiye kadar Hıristiyan dünyasının ve özellikle İtalya yarımadasının kalkını olan bu cesur kavim, bundan sonra İslam dini adına çarpışacak ve Osmanlı Devletinin üst kademelerinde görev alarak Osmanlı tarihine yön vermede etkili olacak birçok önemli şahsiyet yetişecekti. Bu meşhur şahsiyetlerden birisi de Gedik Ahmet Paşadır. "Gedik Ahmet Paşa Arnavut asılı olup, II. Mehmet döneminin meşhur sadrazamlarındandır. Birçok savaşı kazanmıştır. Kırım hanlığını Osmanlıya bağlattı, Karamanlıların isyanını bastırdı ve Trabzon'un fethine katıldı''.⁸⁵ "1477'de İşkodra kuşatması için memur edildi fakat kabul etmedi. Bunun sebebi bilinmemektedir. Fatih hiddetlendip, onu veziriazamlık görevinden aldı ve Boğazkesitte hapsetti. Üstün maharetlerinden faydalanması için ve Hersekzade Ahmet Paşanın araya girmesiyle hapisten çıkarıldı. Ege denizinin kaptan-ı deryası ve Avlonya sancakbeyi tayin edildi. Limni, Kefalonya ve Zanta adalarını fethetti ve Rodos adasını kuşattı (1479). Avlonyadan hareket ederek Ağustos 1480'de Otranto kalesini fethetti. İtalya titredi ve Avrupa edişelendi. Kalede sekiz bin kişi bırakıp yeni askerler toplamak üzere Avlonya'ya döndü. Fakat bu iş yarıda kaldı çünkü Fatih Sultan Mehmet vefat etti''.⁸⁶

⁸⁴ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md. *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss 200-493, s. 469-471.

⁸⁵ Loka, Nikolle; *Arnavutomania*, Geer yay, Tirane 1995, s. 9-10.

⁸⁶ Kinros, Lord, *Ottoman Centures*, New York 1997, s. 162.

5. Osmanlı'nın ilk döneminde münferid İslamlaşma

Arnavutluk'ta İslam'ın yayılması ancak Osmanlı yönetiminin istikrar bulmasıyla izah edilebilir. Bundan önce ister batıdan gelen Sicilya Müslümanları ister doğudan gelen Peçenek ve Vardar Türklerinden hiçbir müslüman geride kalmamıştır. Osmanlı'nın ilk döneminde Arnavutlukta yok denecek kadar az Müslüman vardı. İlk ihtidalar tımar sisteminin oturması ve devşirme sisteminin uygulanmasıyla bağlantılıdır.

Tımar sistemi de nüfus sayımı ve tapu defterlerin yapılmasıyla bağlantılıdır. Bu sistemin oturma dönemi Arnavutluk'ta bölgeden bölgeye farklılık arz ediyor. *“Doğu ve güneydoğu Arnavutluk'ta tapu defterleri 1390'da yapılmıştır. Güney ve orta Arnavutluk'ta Arnavud ilinin kurulmasıyla 1431-34 yılları arasında yapıldı. İskenderbey gaile-siyle bu süreç bazı bölgelerde geri döndü ve kuzey Arnavutluk'ta bu iş ancak 1485 yılı ve sonrasında rayında oturacaktır. (...) Arnavud ilinde 1431- 32 yıllarında 335 tımar sahibinden sadece 56 Hıristiyan idi. Hıristiyan olan tımar sahipleri sadece 1467 yılında Kruya ve Debre bölgesinde çoğunluğun oluşturmuşlardır. Burada 40 tımar vardı ve 24'ü Hıristiyan idi. Bu tımarlar Kastrioti ailesinden daha yeni alınmış topraklarda kurulmuştu. Hıristiyan olan tımar sahipleri iki kuşağı geçememiştir. Tabii olarak tımar sahiplerinin Müslüman olması politik ve ekonomik sebeplere bağlanılabirlik fakat zamanla bunlar samimi Müslüman olmuşlardır. Arnavutlukta asilzade sınıfı sık sık eski topraklarını elinde tutmak ve genişletmek için Müslüman olma yolunu seçmişlerdir. Bu kademe XIV. yüzyılın sonlarında başlamış ve XVI. yüzyıl'ın sonunda Arnavut asilzade sınıfı tamamen Müslüman olmuştur. Ancak çoğunluk XV. yüzyıl'ın ikinci yarısında Müslüman olmuştur”*.⁸⁷

Arnavutlukta devşirme sistemi 1402 yılından sonra yoğunlaşmıştır. Devşirme Balkan ülkeleri arasında en çok Arnavutlukta uygulanmıştır. Osmanlı yönetimi idaresi altında giren bölgelerde devamlı yeniçeri ocağı ve sultan sarayına gençler veriliyordu. Bu işlem şöyle gerçekleşmekteydi: Yeniçeri ocağından bir yetkili sekreteriyle beraber sultanın fermanı ile devşirme ile yükümlü bölgeye giderdi. Kocabaşı ile beraber köyün aile reislerine 12-15 yaş arasında gençleri toplanılırdı. En iyi vücut görünüşü olan ve

⁸⁷ Duka, Ferit, et-al, “ Shqiperia nen Perandorine Osmane” *Historia e Popullit Shqiptar*, c. I, ss. 515-725, s. 518

zorluklara başedebilenler alınır ve başkente götürülürdü. Sultan en iyilerini seçer, kendi sarayında tutardı ve geri kalanlar özel askeri eğitimden geçerlerdi. Bu arada İslami vecibeleri öğrenip uygularlardı. Bir kısmı Rumeli ve Anadolu'da ailelere veriliyordu ve orada Türkçe öğrenip ziraat işleriyle uğraşıyorlardı. 2-3 sene sonra gene başkente döner askeri görevini devam ederlerdi. Bir kısmının görevi beylerbeyi ve sancakbeylerinin saraylarındaydı ve 'Gulam' olarak adlandırılıyorlardı. Birçok Gulam ilerde tımar sahibi olmuştur. *'1431 yılın kaydına göre Arnavud ilindeki tımar sayısı 335 idi. 1533 yılında ise sadece İşkodra, Avlonya, Ohri, Elbasan, Vuçiturn ve Prizren sancaklarda 2070'ye ulaştı. Türk olan sipahiler çok az idi ve sonraki defterlerde kimse bulunmamıştır. Savaş sonrası Arnavutluk'ta boş arazi çoktu. Onun için Devlet arazisi çoktu. Toprak örgütlenmesi üçe bölünürdü: has, zeamet ve tımar. Sultana ait ilk has 1485 İşkodra sancağında kuruldu. Diğer önemli haslar Avlonya'da tuzluk ve Vuçiturn sancağında Yanyevo ve Novobırda maden ocaklarıydı. Önemli haslar bey ve vezirlere verilirdi. En meşhurları Avlonya sancağında Sinan Paşanın hası ve Delvine sancağında Osman Paşanın hasıydı'*.⁸⁸

Nüfusun çoğu tımar ve zeametlerde teşkilatlandırılmıştı. Tımar, zeamet ve haslar belli bir hizmet karşılığında veriliyordu. Arnavutlukta tımarların çoğu 3000 akçe altında topluyordu. Tımar ve zeamet sahibi Sancakbeyin emri altında Sultan'ın emrettiği zamanda süvari olarak kendi harcamalarıyla savaşa katılmak zorundaydı. Sultan fe-manıyla bildiri yapınca bütün sipahi ve cebeciler savaşa hazır bir şekilde sancakbeyinin yanında toplanırdı. Sancakbeyi bütün askeri güçleriyle Rumeli Beylerbeyin yanında gelmek zorundaydı. Eğer sipahi savaş çağrısına icabet etmezse sahip olduğu toprakları elinden alınır ve başka birisine verilirdi. Barış zamanında sipahi mülkünden ayırmaması icab ederdi. Savaş esnasında başarısı yüksek ve özel kahramanlıklar gösteren sipahinin toprakları genişletilir ve geliri yükselirdi. Bu metod Sultan'a sadık yerel bir yönetim sağlıyordu ve İmparatorluğa güçlenme ve genişleme garantisi veriyordu. Bu mülk sistemi, merkezi yönetime savaşa istekli bir ordu temin ediyordu. Merkezi ve yerel yönetimde görev yapan amirler Defterdar, Müteselim, Kadı gibilere de toprak veriliyordu.

⁸⁸ Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 519

Sipahinin oğlu yukarda görülen şartlar yerine getirilirse babasından tımarı devralabilirdi. Fakat tımarın gerçek sahibi devlet idi ve miri arazi olarak adlandırılıyordu.

Her köylü ailesinin işlediği bir toprak parçası vardı. Hıristiyan köylünün elindeki toprak ‘baştina’ olarak adlandırılıyordu. Müslüman köylünün elindeki toprak ise ‘çiftlik’ olarak adlandırılıyordu. Köylü işlediği toprağın vergisini ödediği sürece onu topraktan uzaklaştırmak sipahinin görevi değildi. Eğer toprağını başka birisine satmak isterse resmi tapuyu ödeyip, sipahinin izniyle mümkün olunabilirdi. Köylü üç sene toprağını işlemezse veya vergileri ödemezse bu toprak sipahi tarafından alınıp, tapusu ödedikten sonra başka bir köylü’ye verilirdi. Normalde her köylü’nün elinde evin etrafında 1000 m2 geçemeyen kendine ait bir bahçesi vardı. Bu arazide umumiyetle sebze, meyve, zeytin ve üzüm bahçelerinden oluşuyordu. Evler, ahırlar ve değirmenler bu özel mülkün içine girerlerdi. Köylü bu mülkü istediği gibi satabilirdi. Eğer köylü tımandan izinsiz uzaklaşırsa sipahi onun mülküne el koyardı.

Sultanlar ünlü komutanlara veya başarılı yüksek mevki sahibi bürokratlara devletin mülkünden özel bir ‘mülkname’ ile onlarca köy veya bir nahiyenin tamamını verebilirdi. Bu toprak sahibinin devlete karşı hiçbir askeri sorumluluğu yoktu ve bu mülkler onun mirası sayılıyordu. Sipahilerin vergi topladığı gibi köylülerden vergi topluyorlardı. Yalnız Sultan gerekli gördüğü zaman bu mülkü geriye alabilirdi. ‘‘*Arnavut topraklarında ilk mülk ünlü komutan Evrenoz Beye verildi. Bilişti nahiyesi onun mülküne dahilildi. (...) 1484 yılında Sultan II. Beyazıt fermanıyla damadı ve eski Yanya sancakbeyi İlyaz Bey Mirahori’ye Görice bölgesinde Peşkopye, Panarit, Treske, Leşnya, Boboştice ve Viskuç köylerini veridi*’’⁸⁹ Bu ferman Arnavutluk Devlet Arşivlerinde bulunmamıştır. Fakat İlyaz Bey’le ilgili üç ferman bulundu. Bunları orijinalinden TİKA-ADA işbirliğiyle orijinalinden Türkçe, Arnavutca ve İngilizce’ye Terceme edilip ‘Fermanlar’ adlı eserinde yayınlandı. Bu fermanların birisi aşağıdaki gibidir:

‘‘*Sultan II. Beyazıtın Fermanı. Avlonya Sancağının Pırmət Kazasında bulunan Panarit küyü, Padişahın defterhanesinde doksan gavur evi, üç yeni ev, bunlarda akçuni arazileri ve spenciyle beraber üç bin sekizyüz alrmiş dört akçe değerinde kayıtlı olarak*

⁸⁹ Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 522.

gözüküyor. Bunun yanında Çağdar'a bağlı Trebiska köyü aşağıdaki gibi gözükmekte: kırk tane ev, beş tane bekar evi, üç tane yeni ev, bir su değirmeni; bunun yanında bulunan iki eski değirmeniyle beraber de toplam ikibindokuzyüzkırk yedi akçe değerine varmaktadır. Bu mülkiyetin sahibi faziletli komutanların başı ve azimlerin büyüğü oğlan Mirahor İlyas idi – Allah iffetini artırsın. Sahip olduğu bu mülkiyet'in sorumluluğunu yerine getirerek harp zamanlarında kararnamelere uygun olarak zat-ı alası cebelu (asker) de sunmuştur.

Şu anda yukarda zikrolunan kişi İstanbul'a gelip kendisine berat vermemi arz etmiştir. Ben de eski kararnamelere göre cebelu sunması kaydıyla beratımı yeniledim ve bütün dünyanın kabul etmek zorunda olduğu aşağıdaki emri verdim: bugünden itibaren söz konusu olan köyler, harp zamanlarında cebelu göndererek mecburiyetlerini yerine getirinceye kadar zikrolunan kişinin sahipliğindedir. Bu mülkiyete sahip olma şartlarını yerine getirdiğinde de oğllarımdan, adamlarımdan, varislerimden, maliye memurlarımdan, tahsildarlarımdan ve sairelerden hiç kimse hiçbir sebepten ve hiçbir şekilde bu mülkiyet mevzuunda ona ma'ni olmasın, mülkiyetini tartışıp sahipliğini değiştirmesin. Değiştirenler ise Allah katında suçlu ve günahkar sayılacaktır. Böyle bilinsin ve âli işaretime güvenilsin. – dokuzyüz dokuz (1504) senesin Muharrem ayının sonunda Kostantiniye'de yazıldı.

30 Muharrem 909 – 1504 (ADA. F 143. D 183)''.⁹⁰

Yukarda zikredilen ferman asker gönderme karşılığında verilen mülktür. Mirahor İlyas Bey kendi mülkü olan Peşkoppe, Viskuç, Leşnye ve Boboştıçe köylerini vakıf toprağına çevirdi. Ayrıca Görice şehrinin temellerini atıp 1486 yılında bugüne kadar gelen cami ve külliyesini inşa etti. Külliyyede cami, medrese, imaret ve hamam vardı. Arnavutluk'ta bu şekilde verilen diğer mülkiyetlerinde tamamına yakını vakfa çevirilmiştir.

XV. asrın sonuna kadar Arnavutluk'taki İslamlaşma hareketini münferid İslamlaşma olarak adlandırmak mümkündür. Çünkü tımar ve devşirme yoluyla Müslüman olanların sayısı ne kadar çok olsa da yerel halk içinde neredeyse hiç ihtida eden yoktu.

⁹⁰ Sinani, Shaban - Fıratlı, H. Erkan. - Atmaca, Tayfun, *Fermanlar*, Arberia y, Tirane 2005, s. 95.

Genel itibarıyla Arnavutluk nüfus'unun çoğunluğunu teşkil eden köylerde durum şöyleydi: Yönetici sınıf Müslüman reaya ise Hıristiyan idi.

Şehirlerde ise durum biraz farklılık arzeder. Buralarda en azından 1480'lerde İslam yönetici sınıfından halka inmeye başladı. "1485'te İşkodra'da 26 aile, İpek'te ise 23 aile müslüman olmuştu. Daha sonra 1487'de Vuçitrn'da 107 aileden 33'ü Müslümandı ve Priştine'de 299 aileden 51'i Müslüman olmuştur. Makedonya bölgesinin şehirlerinde durum daha iyidir. Burada fetih çok daha erken olmuştur. Dolayısıyla buralarda İslamlaşma süreci daha erken başlamıştır. XV. yüzyılında Makedonya şehirlerinde nüfus kayıdı üç defa yapılmıştır. İlk sayım 1421-1455 ikinci sayım 1465-1468ve üçüncü sayım 1478-1481 yılları arasında yapılmıştır. Bu sayımlarda iki şehirde Müslümanların sayısı Hıristiyanların sayısını geçmiştir, Üsküp %69 ile ve Manastır %64 ile. Bu iki şehir Rumelide Osmanlının daha erken dönemlerde çok önemli İslam merkezi durumunda geçtiklerini göstermektedir. Sayıma alınan diğer Makedonya şehirleri Kalkandelen, Prilep, Veles ve Kırçova'da müslüman nüfus % 13 ile % 26,7 arasında değişmektedir".⁹¹ Güney Arnavutlukta şehirler için tam tersi bir durum söz konusuydu. Avlonya, Berat ve Ergirikaşri sancak merkezlerinde bile XV. yüzyılın sonuna kadar hiçbir ihtida yoktur.⁹²

XV. yüzyılın sonunda şehirlerde ihtidalar için şunu söyleyebiliriz: İşkodra, Kosova ve Batı Makedonya'daki şehirlerde İslamlaşma süreci başlamış ve iyi bir seyir takip etmiştir. Bunun sebeplerini şöyle sıralayabiliriz: İşkodra Venedikten alındıktan sonra hem sancak merkezi hem limanı ile iyi bir ticaret merkezi durumuna geldi. Kosova ve batı Makedonya'daki şehirlerde İslamlaşma oranı % 20'lere varmaktaydı. Buralarda uzun süren Sırp baskısı hafızalardan silinmemiştir. Sırp Katolik Arnavutları Ortodokslarlaştırma ve sılavlaştırma politikasını gütmüşlerdir. Osmanlı yönetiminin verdiği dini özgürlük ve hoşgörünün etkisini normal olarak ilk defa belli başlı şehirlerde oturanlar hisedeceklerdi. Üsküp ve Manastır şehirlerinin yarısından fazlasının İslama geçmesi buna en güzel örnektir

⁹¹ Ramadani, Naser, *Depertimi Osman ne Maqedoni dhe Zhvillimi i Arsimit İslam Gjate Shekujeve 9-10 H./XV-XVI*, Hena e re y, Shkup 1998, s. 39-40.

⁹² Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 591.

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYILDA İSLAMLAŞMA SERÜVENİ VE İSLAMLAŞMAYA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

A. XVI. Yüzyılda Arnavutluk'ta İslamlaşma

1. İhtidaların Zeminini Hazırlayan Sebepler

Etnik Arnavutların yaşadıkları Balkan yarımadası medeniyetlerin en çok karşı karşıya geldikleri yerlerden biridir. Bu sebeple dayatmacı ve zulmedici yönetimler, Roma devrinden itibaren halkların başında demoklesin kılıcı gibi asılı durmuştur. Arnavutlar Hıristiyanlığın Katolik ve Ortodoks mezheplerini zorla ve dayatma sonucunda kabul etmişlerdir. Bu baskı ortamında Arnavut halkı din konusunda özgür bir şekilde düşünme fırsatı bulamamıştır. Osmanlıya karşı verdikleri kavga büyük ölçüde onları diğer işgalciler gibi görmelerinden ileri gelmektedir. Bu nedenle Osmanlı yönetiminin ve İslam dininin sömürgeci ve istilacı bir yönetim olmadığını kabul etmek için uzun bir zaman geçmesi gerekecekti.

Ortaçağ şartlarında bir halkın İslam dininin gerçeklerini görmek için müslüman bir yönetimin altında girmesinin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Eminiz ki Arnavutlukta Osmanlı yönetimi 1912'den sonra devam etseydi ihtidalar da devam edecekti. Çünkü Osmanlı Devleti, gayri müslimlere karşı yumuşak bir politika izlemiştir. Halkın ödediği vergi önceki yönetimlere ödediğinin yarısını teşkil ederdiyordu. Bu, savaşlardan bezmiş olan bir halk için çok önemli bir psikolojik etki yapmıştır. Osmanlı ordusunda ve yönetim kademelerinde yükselme konusunda Türkler diğer halklardan pek farklı değillerdi. Nitekim Osmanlı yönetimi sadece Türk nüfusa dayalı bir yönetim değildi. Bu hususta ünlü tarihçi Gibbons şöyle demektedir: *“Avrupa topraklarını Türkler işgal etmiş değillerdir. Birçok Hıristiyan halkların temsilcileri ve Türk unsurundan oluşan yeni bir millet, sonu bulunmayan Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasını mümkün kıl-*

mıştır”.¹ Osmanlı İmparatorluğunda Türklerden sonra en çok sadrazam Arnavut halkından çıkmıştır.² Ayrıca Arnavutların yaşadığı bölgeler çoğu zaman Arnavut yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Bu ve benzeri hususlar Arnavutların ihtidaları için çok önemli bir psikolojik ortam hazırlamıştır.

1501 yılında Dıraç’ın fethiyle Arnavutluk’un fethi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Şidetli ve uzun süren savaşlar neticesinde kuzey ve orta Arnavutlukta savaşın yaraları hala tazeydi. Birçok köy ya tamamen boşalmış ya da nüfusu azalmıştı. Şehirlerin nüfusun’da da büyük oranda azalma olmuştu. II. Mehmed Kruya ve İşkodra’yı aldığı zaman halkı göç konusunda serbest bırakınca aralarında asilzadelerin de bulunduğu binlerce kişi güney İtalya ve Venedik’e göçetmiştir.³

Fethin tamamlanması Hıristiyan Arnavutların Osmanlı yönetimini hemen benimseyecekleri anlamına gelmiyordu. Bunu 1537 yılında güney Arnavutluğun Kurveleş ve Himara bölgesinde patlak veren isyanlar takip edecekti. *“İtalya seferini düşünen Kanuni Sultan Süleyman için bu isyanı bastırmak önemliydi. Sultan ordunun başına Himara asıllı olan Ayaz Paşa’yı koydu. İsyani tam olarak bastırılmayınca Kanuni İtalya’dan vazgeçip güneye doğru Korfu adasını almaya hedefledi. İsyancıların engellemesi sebebiyle ordunun Korfu’ya doğru ilerlemesi yavaşladı. Bu zaman kaybı sonucunda Venedik toparlandı ve Korfu adası alınmadı.(...) 1560 yılında ise kuzey Arnavutluğun iç kesimlerinde sipahilere karşı isyan başladı. İsyani büyüdü ve Leş kalesi kuşatıldı fakat alınmadı. Bu isyan onbir sene devam etmiştir. İşkodra, Draç ve Ohri arasında bölgede neredeyse isyana katılmayan köy kalmadı.(...) 1570 ‘te Venedik’in teşvikiyle Himara bölgesinde yeniden isyan başladı. İsyancılar Sopotı kalesini aldılar. Venedike karşı savaşmakta olan Osmanlı ordusu denizden saldırdı ve Himara isyanını bastırdı. Sonra Ülgün limanı ve kalesini denizden ve karadan kuşattı. Kuzey Arnavutluk’ta isyan ve Ülgün şehrinin alınması ancak 1571 Ağustos ayında gerçekleşti. Venedikliler Tivar şehrini savaş yapmadan teslim ettiler”*.⁴ İsyani sonrası Mati, Debre, Benda, (bugünkü Tiran ilinin dağlık bölgesi) ve güneyde Himara bölgesi 1580’e kadar tımar sistemine bağlanmıştır. Merdita bölgesi ise uzun bir direnişten sonra 1590 yılına kadar Leş garni-

¹ Gibbons, Herbert Adams, *The Foundation of Otoman Empire*, Clarendon Press, Oxford 1916, s 80-81

² Bkz. Loka, Nikolle, a.g.e. s. 5.

³ Bkz. Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 477-478

⁴ Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, s. 560-563.

zonunun tımarlarına döndü.⁵ Tımar sisteminin bu bölgelere girmesi Osmanlı yönetimin yerleşmesi ve isyanların son bulması anlamında gelmektedir.

Osmanlılar artık Arnavutluğun her tarafını elinde tutuyorlardı. 1573 yılında Venedik ile Osmanlı Devleti arasında 70 sene sürecek bir barış imzalandı. Böylece Arnavutluk'ta çıkabilecek isyanlara dışardan destek verecek güç kalmadı. Hatta İspanya ile Arnavutların temas kurulmasına bile engel olan Venedik, oluşma devresindeki küçük isyanlardan da Osmanlı Devletini haberdar etmiştir.⁶ Arnavutluk fethinin tamamlanması ihtidaların yoğunlaşması için psikolojik bir etki yapmıştır. Çünkü İslam barış ortamında çok daha kolay yayılır. Bunun en bariz örneği Hz. Peygamber zamanında imzalanan Hüdebiye barış anlaşmasıdır. Arnavutluk ve Arnavutlar için de aynı şey sözkonusu olmuştur.

İhtidaların zeminini hazırlayan başka bir etken de Arnavutluk'ta bazı bölgelerin tarihi süreç içinde Ortodoksluk ve Katoliklik arasında gidip gelmeleridir. Orta Arnavutluk ve Debre bölgesi buna örnek gösterilebilir. *“Bu bölgelerde halk Katoliklik ve Ortodoksluk arasında birkaç defa gidip gelmiştir. Burada kilise dogmaları tam oturmamıştı ve halk hâkim yönetiminin dinini kabul etmeye musait bir durumda idi”*.⁷ Bundan dolayı bu bölgelerde % 100'e yakın bir islamlaşma vardır. Kosova ve batı Makedonya'daki Arnavutların % 95'i Müslümandır. Bu bölgelerde meşhur dini ve etnik Sırplastırma politikası uygulanmıştır. Kuzey Arnavutlukta özellikle köylerde Katolikler dağlık bölgelerden istifade ederek Sırp baskısından mezheplerini ve milliyetlerini koruyabilmişler. *“Katoliklik, Arnavutlardan ana dillerini değiştirmelerini istememekteydi. 1349 tarihli Duşan kanunları ise dini ayinlerin slav dilinde yapılmasını ve zorla Sırplaştırılmalarını emrediyordu. Bu baskı sonucu Kosovada birçok Arnavut Katolikliği bırakıp Slav Ortodoks mezhebini kabul ettiler. 28 Haziran 1389'da Kosova meydanında Türklerin Yıldırımı, Duşan'ın sunî terörünü bir daha adı duyulmamak üzere söndürdü”*.⁸

⁵ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 534; Basha, Ali, a.g.e, s 173.

⁶ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss.515-725, s. 564-565

⁷ Basha, Ali, *Neper Gjurmet e İslamit*, Tirane 2005, s. 4.

⁸ Hasani, Hasan, *Miftar Ajdini Korife i Lumes*, Prishtine 1995, s. 89-90.

Baskı sonucunda Ortodoksluğa geçen Kosovadaki Arnavutlar, Osmanlı yönetiminde müslüman olmaya aday idiler. Kosovada Osmanlı öncesi Ortodoksluğa geçen kadim Arnavutlar ya ana dillerini unutup Sırplaşmışlar ya da Osmanlı yönetimi yerleştikten sonra müslüman olmuşlardır. Bu süreçte Müslüman olan Arnavutlar bugün Kosovanın kâhir çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.

Kosova ve Makedonya’da yaşayan Arnavutların kitleler halinde İslama girmesinde Osmanlı yönetimin bu bölgede daha erken ve daha kalıcı bir bütünlüşmeye gimesi başka bir sebep olarak gösterilebilir.

Güney Arnavutlukta yaşayan Ortodoksların durumu ise çok farklıdır. Çünkü burada Bizans Devletinin etkisi daha büyüktü ve dolayısıyla Ortodoksluk kalıcı olmuştur. Arnavut Ortodoksların Sırlar ve Bulgarlar gibi bir milli Ortodoks kiliseleri yoktu. Fakat Arnavut Ortodokslarının çoğunu kapsayan yarı bağımsız Ohri patrikliğine bağlıydılar. Bu patriklik Fener Patrikhanesine harfiyen uymaktaydı.⁹ Bu sebeplerden dolayı bu bölgede ihtidalar çok geç başlamış ve müslümanların sayısı ortodoksların sayısına ancak XVIII. yüzyılda ulaşmıştır.¹⁰

2. XVI. Yüzyılında Şehirlerin İslamlaşması

Tarih boyunca şehirler kültür ve medeniyetin ilk taşıyıcıları olmuştur. Toplumların elit kesimleri de şehirlerde yaşamışlardır. İslam dininin yayılması doğal olarak şehirlerde başlamıştır. Hz. Peygamberimiz de ‘Ummu’l-Kurra’ olarak bilinen Mekke şehrinde ve aynı zamanda Arabistan yarımadasının elitlerinin oturduğu bir mekânda, Peygamber olarak gönderildi. Hicretten sonra Medine, müslümanların siyasi merkezi olmaktan başka çok önemli bir medeniyet ve kültür merkezi oldu. Nüfusu da birkaç sene içinde ikiye katlandı. İslam medeniyeti Hz. Ömer döneminde bütün Ortadoğuda yayıldı. Sonra İslam medeniyeti Endülüs’ten Orta Asya’ya kadar ortaçağın örnek şehirleri vasıtasıyla bütün dünyaya kültür ve ilim taşıdı. Osmanlılar da bu medeniyeti temsil eden ve Avrupa’ya taşıyan son temsilci olmuştur. XVI. yüzyılda Arnavutluk’ta ihtidaların büyük

⁹ Bkz. Duka, Ferit, a.g.md, *Historia Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 604.

¹⁰ Bkz. Duka, Ferit, “Momente te Kalimit ne İslam te Populsise Shqiptare ne Shek. XV-XVII”, *Feja, Kultura dhe Tradita Islame nder Shqiptaret* (Uuslararası Sempozyum Bildirileri). Prishtine 1995, ss. 119-125, s. 125

bir kısmı şehirlerde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Arnavut şehirlerinin durumunu açıklamak önemli bir husustur.

a. XVI. Yüzyılda Arnavut Şehirlerin Durumu ve İslamlaşmanın Seyri

Ortaçağda Arnavut şehirlerinin çoğu büyük bir köy büyüklüğündeydi. Şehir nüfusunun çoğu kalelerin içinde oturuyordu. Sık sık vuku bulan savaşlar bunu zorunlu kılıyordu. Arnavutluk Osmanlı yönetimine girdiği zaman, özellikle kuzey Arnavutluk şehirleri harap bir durumundaydı. Hatta XV. yüzyılın sonunda Drişti, Deja ve Shurdhahu gibi şehirler şehir olmaktan çıkmışlardır. Hıristiyan nüfusun bir kısmı güney İtalya'ya göçettiğinden İşkodra, Kruya, Leş ve Draç şehirlerinin nüfusu azalmıştı. Daha önce fethedilen Ergirikasri, Avlonya, Prizren ve İpek gibi şehirler de pek gelişmemişlerdi. Üsküp ve Manastır şehirlerinin durumu ise farklıdır. Paşasancağının en büyük iki merkezleri oldukları için zamanının şartlarına göre oldukça gelişmiş durumda idiler. Şimdi önemli Arnavut şehirlerinin durumunu ayrıntılı olarak ele almakta fayda mülahaza etmekteyiz.

Berat şehri güney Arnavutluk'un ortasında bulunmaktadır. 2400 yıldan fazla bir geçmiş vardır. Fetih sonrası 1431-32'de yapılan ilk tespitlere göre 1000 kadar bir nüfusu vardı ve Avlonya sancağının merkezi oldu. XVI. yüzyılın başlarında yapılan sayıma göre şehirde 561 hane ve 6000 nüfus bulunmaktaydı. II. Bayezid Arnavutluk seferi (1492) sırasında burayı ziyaret etmiş ve bir İslam şehri görünümünü alması için bazı mimari eserlerin ve bu arada kendi adını taşıyacak bir caminin inşasını emretmiştir. XVI. yüzyılın sonlarında şehrin nüfusu altı bini geçmekteydi ve bunların 2500 kadarını Hıristiyan ve Yahudiler teşkil ediyordu.¹¹ Bu şehir Balkanların en büyük şehirleri arasında zikredilmektedir. Ayrıca Osmanlı mimarisi Safranbolu'ya benzeyen bir mimarisi olan bu şehirde XV. asırdan günümüze kadar gelmiştir. İlk müslümanlar 1519-1520 yıllarında yapılan sayımda 4 hane olarak tespit edilmiştir. 1583 yılı sayımında şehrin müslüman sayısında önemli bir gelişme olduğunu görülmektedir. Artık şehrin % 60'ı müslümandır.¹² Müslüman nüfusun artması birinci derecede civar köylerden gelen ve yeni İslama geçen ailelerden kaynaklanmaktadır. Bu yılın sayımında (1583) Fratar, Gjerber, Tozhar, Dodronik, Gjeçar v.s gibi Berat köylerinden şehre gelen 185 zanaatkâr

¹¹ Bkz. Giray, Muhteşem, "Berat" D.İ.A, c. V, İstanbul 1992, ss. 473-475, s. 474

¹² Bkz Duka, Ferit, Feja, kultura... a.g.s, ss.119-125, s. 121

gösterilmektedir.¹³ Öte yandan şehrin Hıristiyan nüfusunda pek bir gerileme olmamıştır. Yahudilerin sayısının ise yükseldiği görülmektedir. Onlar çoğunlukla Avlonya'dan Berat'ta yerleşmişlerdir. Kaynaklarda XVI. yüzyılın sonunda Berat nüfusunun yine % 60'ı müslüman olarak gösterilmektedir. Fakat bu bilgi için dayanılan kaynak 1583 yılı sayımıdır. Bu yüzyılın son on yedi yılında yeni bir sayım yapılmadığı için Müslüman nüfusun ne kadar arttığı bilinmemektedir.

Avlonya Adriyatik denizinin kıyısında çok iyi korunmuş bir körfezde bulunan bir liman şehridir. Bu şehir fethin erken döneminde çok gelişmiştir. Burada, tuz yatakları ve kaliteli katran çıkarılan bir maden ocağı bulunmaktaydı. *“Osmanlı hâkimiyeti sağlamlaştırıldıktan sonra burada bir sancak kuruldu. Aynı adı taşıyan sancağın merkezini teşkil eden Avlonya, Osmanlılar'ın Adriyatik sahillerindeki ilk liman olması sebebiyle ayrı bir önem kazandı”*.¹⁴

Şehrin stratejik önemi nüfusunun artmasında etkili olmuştur. 1506 yılı sayımında 762 haneli olan şehir,¹⁵ 1520'de 1367 haneye ulaştı.¹⁶ Nüfusun artması iki sebepten kaynaklanmaktadır. Civar köylerden tuz yataklarında çalışmak üzere gelen Hıristiyanlar ve göçmen Yahudiler şehirde yerleşti. 1506 yılı sayımında 97 Yahudi hanesi bulunurken, bu sayı 1520'de 531 haneye ve şehir nüfusunun % 39'una ulaşmıştır.¹⁷ Yahudilerin çoğu Kastilya, İspanya, Portekiz, Sicilya, Otranto ve Kalabriya bölgelerinden kaçıp Avlonya'da yerleşmişlerdir. Böylece kısa sürede 6500'ü geçen nüfusu ile Avlonya Arnavutluk'un en büyük şehri oldu.¹⁸ Avlonya Adriyatik denizinde önemli bir liman idi. Avrupadan çeşitli kumaşlar, süs eşyaları, deri ürünleri v.s ithal edilirken, tuz, hububat ve katran ihrac ediliyordu.¹⁹ Fakat Avlonya'nın önemi XVI. yüzyılın ikinci yarısında azalacaktır. Yahudilerin çoğu buradan göçedince şehrin nüfusunda hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1583 yılı sayımında bekârlarla beraber 962 hane var-

¹³ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590

¹⁴ Kiel, Machiel, “Avlonya” D.İ.A, c. IV, İstanbul 1991, ss. 118-120, s. 118

¹⁵ Bkz. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri, Defter Nr. 34, s. 5-9

¹⁶ Bkz. İBOA, TTD, Defter Nr. 34 s. 3

¹⁷ Bkz. Duka, Ferit, *Hebrenjte ne Shqiperi. Bashkesite e Vlores dhe te Beratit*, “Studime Historike”, nr. 3-4, Tirane 2002, s. 13

¹⁸ Bkz. Kiel, Machiel, a.g.md, D.İ.A, c. IV, s. 118

¹⁹ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia ePopullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 549.

dı.²⁰ Ferit Duka XVI. yüzyılın sonunda Avlonya'nın ev sayısını 900 olarak gösterir ve bunların içinde 60 adet Yahudi haneyi zikreder.²¹ Yukarıdaki bilgilere dayanarak Avlonya için şu sonuca varılabilir: Arnavutluk'ta diğer şehirlerin aksine XVI. yüzyılın ikinci yarısında Avlonya'nın nüfusunun azalması diğer Arnavutluk limanlarının ticari ve stratejik açıdan Avlonya'nın önüne geçtiğini göstermektedir. Avlonyadan ayrılan güney bölgeleri yeni kurulan Delvine sancağına bağlanmıştır. Berat şehri Avlonya sancağının merkezi olmuş ve güney Arnavutluk'ta İslami bir şehir görünümünü alan tek şehir olmuştur. Avlonya'da ise Müslümanların sayısı XVI. sonunda artmaya başlamış ve şehrin % 23'üne ulaşmıştı.²² Gayri müslim nüfusun azalması ile beraber Müslüman nüfus çoğalmış ve XVII. yüzyılın sonunda şehir nüfusunun tamamına yakını müslümanlar teşkil etmiştir.

Ergirikasri güney Arnavutluk'ta Yanya yolunda bulunan önemli bir şehirdir. 1417 yılında Osmanlı yönetimine girdikten sonra küçük bir şehir olmasına rağmen 1431 yılında kurulan Arnavid ilinin merkezi olmuştur. Buna rağmen nüfusunda İslamlaşma yönünde bir gelişme yaşanmamıştır. 1520 yılı sayımında sivil nüfus 143 Hıristiyan haneden oluşuyordu. 1583 yılın sayımında ise 232 Hıristiyan nüfusa karşılık 65 Müslüman nefer vardı.²³ Şehirde ilk müslümanlar bu yüzyılın sonunda görülmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehrin toplam nüfusu ikiye katlanmıştır.²⁴

Ergirikasri güneyinde bulunan Delvine kasabasının Osmanlı ile ilk teması 1432 yılında Sinan Paşa'nın yaptığı sefer ile olmuştur. Tam olarak Osmanlı hâkimiyeti 1537'de Korfu seferinde Sultan Süleyman tarafından sağlanmıştır. Bu seferde Çamerya bölgesinin sancak merkezi yapılan Delvine'ye bir sancakbeyi, bir kadı ve bir dizdar tayin edildi. Bundan sonra Delvine güney Arnavutluk'ta sık sık ayaklanan asilere karşı bir üs vazifesi görmüştür. İslam'ın yayılması diğer güney Arnavut şehirlerdeki gibi geç

²⁰ Bkz. Ankara Tapu ve Kadastro genel Müdürlüğü Arşivi, “ Defter-i mufasal-i liva-i Avlonya”, nr. 62, s. 9-13

²¹ Bkz. Duka, Ferit, *Hebrenjte... a.g.e*, s 17

²² Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s 263; Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590.

²³ Bkz. Kiel, Machiel, “ Ergirikasri” D.İ.A c. XI, İstanbul 1995, ss. 298-299, s. 299

²⁴ Bkz. Pulaha, Selami, *Qytetet Shqiptare nen Regjimin Feudal Ushtarak Osman Gjate Shekujve XV-XVI*, Monumentet I y, Tiran 1984; Thengjilli, Petrika, *Shqiptaret Midis Lindjes dhe Perendimit 1505-1839*, c. I, Fusha fetare y, Tiran 2002, s 33

başlamış ve XVI. yüzyılın sonunda ancak % 4'e kadar ulaşmıştır.²⁵ Diyanet İslam Ansiklopedisinde "Delvine" maddesinde verilen 1530'lardan itibaren şehir, Yanyalı Seyh Yakub Efendi vasıtasıyla Arnavutlukta yayılmaya başlayan Halveti tarikatının merkezi durumuna gelmiştir.²⁶

Güneydoğu Arnavutluk'ta Osmanlı'nın ilk döneminde Görice şehri kurulmuştur. Osmanlı kaynaklarında Görice ismi ilk defa 1481 tarihli tımar defterinde Görice nahiyesinde Arnavut İshak tımarından bahseden kayıta geçmektedir. Bu tımar sekiz küçük köyü ihtiva etmekteydi. Bu köylerden biri altı müslüman ve iki Hıristiyan haneden oluşmaktadır.²⁷ Bu delil bize bu bölgede İslam'ın ne kadar erken yayılmaya başladığını göstermektedir.

Görice eski Peşkopya köyünün yerinde kurulmuş ve Morava dağın eteğinde olan Mborya kalesine doğru yayılmıştır. 1484 yılında, aralarında Görice'ye 7 km uzaklıktaki Boboštitsa köyü de bulunan altı köy II. Bayezid tarafından Mirahor İlyaz Beye mülk olarak verilmiştir. İlyaz Bey külliye inşa ederek Görice şehrinin kurucusu olmuştur. Bu dönemde Mborye kalesinde Fatih Sultan Mehmed adıyla bir cami bulunuyordu. 1519 tarihli tahrir defterine göre bu kale Hıristiyanlardan oluşan bir müsellemler grubu tarafından korunuyordu. Kale daha sonra Görice kalesi olarak adlandırılmaya başladı. Görice şehri XVI. yüzyılda pek gelişmemiştir. Katib Çelebi onu Ohri sancağına bağlı bir kaza olarak zikreder. Ayrıca Rumeli'deki kadıliklar arasında zikredilir.²⁸ Ortodoksluğun güçlü olduğu Görice bölgesinde İslam'ın yayılması erken bir dönemde başlamıştır. Fakat İslamlaşma yavaş olduğu için XVI. yüzyılın sonunda kasabanın ancak % 21'i müslüman idi.²⁹

Göriceden sonra Arnavutluğun tam merkezinde bulunan İlbasan'ı ele alacağız. Arnavutçada adı Elbasan olan bu şehir 1466 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur ve 'Arnavid ilini basan (gözetleyen) kale' anlamına gelmektedir. Bu kale antik 'Skampa' şehrinin kalıntıları üzerinde kurulmuştur. Kaleden başka Fatih Sultan Mehmed kendi adında bir cami yaptırdı. Şehri sancak merkezi yaparak kalede 400 mu-

²⁵ Bkz. Başa, Ali, a.g.e, s. 263; Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590.

²⁶ Bkz. Riza, Skender, "Delvine" D.İ.A., c. IX, İstanbul 1994, s 147

²⁷ Bkz. Kiel, Machiel, "Görice" D.İ.A, c. XIV, İstanbul 1996, ss. 157-158, s. 157

²⁸ Bkz. Kiel, Machel, a.g.md, D.İ.A, c. XIV, s. 157.

²⁹ Bkz. Pulaha, S, a.g.e, s. 27.

hafız bıraktı. Ayrıca civar köylerden göçmen getirip yerleştirdi. Sürgün statüsünde yerleştirenler ispence ve avarız vergilerinden muaf tutulmuştur. Kritovoulos, Sırp yıllıklarında Ohri ve Üsküp'ten sürgünle getirilen Ortodoks Hıristiyan halkın Arnavutluk'ta yeni kurulan Konjuch kasabasında yerleştirildiği belirtmektedir.³⁰ Konjuch İlbasan'ın Sılavca adıdır.

Çok geçmeden İlbasan İslami bir şehir havasına bürünmüştür. Buraya gelen Arnavutlar İslam'a girip iyi bir statü elde ediyorlardı. İlbasan, Balkan yarımadasının iç kısımlarını bağlayan ticari yolların ortasında bulunuyordu. Bunun için bir cazibe merkezi olmuş ve nüfusu giderek artmıştı. Osmanlı kaynaklarında İlbasan ile ilgili ancak 1528 yılına detaylı bilgi verilmektedir. O zaman şehirde iki Müslüman mahalle bulunuyordu. Birisi kale içinde diğerisi ise kalenin dışındaydı. Toplam 108 Müslüman ve 174 Hıristiyan hane vardı. 1570 tarihinde ise yedi Müslüman mahallesi bulunan şehirde toplam 230 müslüman ve 177 Hıristiyan hane yaşıyordu. Müslümanların sayısının artması Hıristiyanların İslam dinini seçmesinden ileri geliyordu.³¹ Bu yüzyılın sonuna kadar hem İlbasan'ın hem nüfusu hem Müslüman sayısı artmaya devam etmiştir. Toplam nüfus 900 haneye ulaşırken, Müslüman nüfusun oranı % 79'a çıkmıştır.³²

Kruya (Akçahisar) şehri orta Arnavutluk'ta Sarısaltık dağı yamaçlarında 600 metreden fazla bir rakıma sahip bir yerde kurulmuştur. Şehrin ana kısmı hala iskân edilen ve çok iyi korunan bir kalenin içindeydi. Bu kale 1500-2000 nüfusu barındırabilecek büyüklükteydi. Ortaçağda ilk Arnavut prenslik burada kurulmuşsa da bu prensliğin ömrü kısa olmuştur. 1253'te burası Golem adlı bir Arnavut tarafından yönetiliyordu. Sonra sırasıyla Fransız, Anjou, Bizans ve Sırp devletlerce yönetildi. Sırp'lardan sonra Arnavut Prens Charles Thopia, Dıraç ve Kruya hâkimi oldu (1363). 1393'ten sonra Kruya Osmanlıya tabi prensler tarafından yönetilmeye başladı. 1415 yılında şehrin hâkimi İskenderbey'in babası Osmanlıya tabi olan Gjon Kastioti idi.³³

835 tarihinde yapılan sayımda kasabanın adı Akçahisar olarak geçmektedir ve 125 Hıristiyan haneden oluşmaktaydı. Bunlar kale muhafızı oldukları için vergiden

³⁰ Bkz. Kiel, Machiel, "İlbasan" D.İ.A, c. XXII, İstanbul 2000, ss. 79-81, s. 79.

³¹ Bkz. Kiel, Machiel, a.g.md, D.İ.A, c. XXII, s. 80.

³² Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 263; Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590.

³³ Bkz. Kiel, Machiel, "Kruya" D.İ.A, c. XXVI, Ankara 2002, ss. 293-295, s. 294.

muaf tutuluyordu. Kruya İskenderbey isyanına başkentlik etmiştir. Bu döneme birinci bölümde genişçe yer verdik. Kruya 16 Hazirân 1478’de fethedildi. Tursun Bey tarihinde, Arnavut ve bazı batılı yazarların tarihlerinde kaydedildiğine göre kalenin savunucuları kılıçtan geçirilmiştir. Fakat bu iddianın doğru olmadığını kanatindeyiz çünkü halkın bir kısmı İtalya’ya göçetmiş ve orada koloniler kurmuştu.³⁴ Ayrıca Venedik senatosu 1479 Şubat ayında Kruya’da hapsedilen bir grup Venedikli’nin serbest bırakılması için Osmanlılarla görüşme yapmıştır.³⁵ Bu iddia doğru olsaydı hapsedilen Venedikliler de kılıçtan geçirilmiş olacaktı.

Kruya’ya Anadoludan bir grup müslüman getirilmiştir. Bunu Kruya’da varolan birkaç sülale kabul eder. Dolma ailesinden Baki Dolma ve Topçiu ailesinden Bujar Topçiu sülalelerinin soyağacını fetihten sonra Konya civarından gelen Türklere kadar götördüklerini bize aktarmışlardır (24 Ağustos 2009). Zaten soyadları da Türkçedir. Fethin ardından kale içinde Fetih cami inşa edilmiş ve kale yeniden tamir edilmiştir. 1528-30 yılları kayıtlarında Kruya’da 89 Hıristiyan ve 65 Müslüman hane bulunuyordu.³⁶ XVI. yüzyılın sonunda Kruya’da nüfusun % 63’ü Müslümandı.³⁷ 1614 yılında ise Kruya şehri tamamen müslümanlardan oluşuyordu.³⁸

Müslüman nüfusun artmasıyla şehir kale dışına taşmaya başladı. Bugünün varoş mahâllesi XVI. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Bu arada bugün hala mevcut olan pazar ve varoş camii inşa edilmiştir. Caminin kitabesinde Murat Bey tarafından 1533-34 yılında inşa edildiği yazılmaktadır. Kruya Arnavutluğun Bektaşi merkezi sayılmaktadır. Bunda Sarı Saltuk kültü etkili olmuştur. Halk arasında Kruya için ‘30 tekkeli şehir’ denilmektedir. Bunu abartılı buluyoruz. Çünkü Kruya şehrinde türbelerle beraber bile 30 tekke yoktur. Bugün sünni müslümanlar Kruya şehrinin en az % 20’sini teşkil etmektedirler. Fakat fethin ilk dönemlerinde burada sünniler çoğunluktaydı. Çünkü tekkelerin çoğu XVI. yüzyıldan sonra inşa edilmiştir, fakat camiler bundan önce mevcut idi.

³⁴ Bkz. Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia Popullit Shqiptar*, I-IV, c.I, ss. 200-493, s. 470.

³⁵ Bkz. Kiel, Machel, “ Kruya” D.İ.A, c. XXVI, Ankara 2002, ss. 293-295, s. 294.

³⁶ Bkz. Kiel, Machel, a.g.e, c. XXVI, s. 294.

³⁷ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 263, Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590; Duka, Ferit, Feja, kultura... a.g.s, ss.119-125, s. 122.

³⁸ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 26.

Krya'da Bektaşiliğin güçlenmesi XVIII. yüzyılda Şememi Baba'nın gelmesi ile olmuştur. Şememi Baba ise Tepedelenli Ali Paşa'nın telkinleriyle güney Arnavutluk'tan Krya'ya gelmiştir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki güney Arnavutluğun bazı bölgelerinde olduğu gibi Krya'da da Bektaşilik Tepedelenli döneminde sünnilerin sayısını geçmiştir. Hatta Bektaşilerin büyük kısmı ibadetlerini hem tekkede hem camide yapmıştır. Arnavut Bektaşilerin bu denli sünnilikten uzaklaşması son iki asrın eseridir. Arnavut Bektaşilerin arasında kendilerini İslamdan farklı bir 'din' telaki edenler de vardır.

Arnavutluğun en büyük limanı olan Draç, İlliryalı bir yerleşim merkezi iken M.Ö. 627 yılında Yunan kolonisi oldu.³⁹ Stratejik konumundan dolayı Draç çok defa el değiştirmiştir. “1363 yılında Draç'ı Charles Thopia adında bir Arnavut Beyi Napoli krallığından aldı ve kendisine başkent yaptı.(...) Diğer bir Arnavut prensi olan II. Balşa da 1384 yılında Draç'ı Thopia ailesinden aldı. Fakat bir sene sonra Osmanlılar'ın eliyle Thopia ailesine geri verildi”.⁴⁰ Savre savaşında II. Balşa Osmanlılara yenilmiş ve Thopia ailesi bu sefer Osmanlıya tabi olarak Draç'ı yeniden almıştır. Daha sonra Thopia ailesin durumu zayıflamış ve Gjergj Thopia'nın (Chales'in oğlu) vefatıyla 1392 yılında Venediklilerin eline geçti.⁴¹ 1501 yılındaki Osmanlı fethine kadar Venedik elinde kalan Draç, büyüyen bataklıklardan kaynaklanan sıtma hastalığı sebebiyle meydana gelen ölümlerle küçüldü ve harap bir şekilde Osmanlıların elinde geçti. “İlbasan sancak Beyi Mehmed Bey tarafından fethedilen Draç, bu sancağa bağlandı. Osmanlıların kalede 100 süvari ve 600 asker yerleştirdiklerinden bahsedilir. (...) Fetih sonrası şehrin büyük kilisesi camiye çevirildi. Yanında da bir hamam inşa edildi. (...) Piri Reis limanın pekiyi olmadığını kaydeder. Bu dönemde Draç askeri açıdan önemi olan bir kaleden oluşup sürekli bir sivil yerleşim yoktu. Halk daha ziyade iç kesimdeki köylerde yoğun olarak yerleşmiş bulunuyordu.(...) Nitekim XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlılar Draç'tan 14 km. mesafedeki verimli bir arazide Kavaya adlı yeni bir yerleşim merkezi kurmuşlardı. Burası Draç'a göre önemli bir gelişme kaydetti ve Draç kadısının ikamet ettiği bir merkez oldu”.⁴² Arnavut araştırmacı Aleksander Meksi, Kavaya şehri-

³⁹ Bkz. Kiel, Machiel, “Drač” D.İ.A, c. IX, İstanbul 1994, ss. 522-524, s. 522.

⁴⁰ Biçoku, Kasem, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 200-493, s. 290,

⁴¹ Bkz. Biçoku, Kasem, “Mesjeta”, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, s. 491.

⁴² Kiel, Machiel, a.g.md, D.İ.A, c. IX, s. 523

nin İslami bir kimlik aldığını söyler. Bu dönemde Draç'ın nüfusu ise Hıristiyan idi. Ayrıca Kavaya'da o tarihlerde 'Ali Haydari' camisi inşa edilmiştir.⁴³

Arnavutluğun kuzeybatısında İşkodra yolu üzerinde Leş şehri bulunmaktadır. Şehrin batı tarafında leş gibi kokan bataklıklar bulunmaktaydı. Bundan dolayı Türkler bu adı koymuşlardır. Bugünkü Arnavutça adı Lezhe olan bu şehrin M.Ö. 385 yılına giden bir geçmişi vardır. İskenderbey 1468 yılında Leş'te öldü ve burada Aziz Nikolas Katedralinde gömüldü. "1478'de fethedilen Leş, Dukagin sancağının merkezi olmuştur. (...) 1501 tarihinde oluşan Osmanlı-Venedik savaşında Venedikliler Leş'e yeniden hâkim olmuşlardır.(...) 1521-1522 yıllarında Kanuni Sultan Süleyman şehri ele geçirincede tahrip olunan kaleyi tekrar yaptırmıştır".⁴⁴ Aleksander Meksi şu anda İskenderbey müzesi bulunan yerde Kanuni Sultan Süleyman'ın bir cami yaptırdığını yazar.⁴⁵ 1531 tarihli Osmanlı kayıtlarında Leş şehri İşkodra sancağına bağlı ve 144 haneli gösterilmektedir. Prizrenli Kukli Mehmed Bey 1535 ve devam eden yıllarda Leş şehrinde elli dükkan ve iki kervansaray yaptırdı. 1591 tarihli kayıtlar Leş şehrini yeniden Dukagin sancağın merkezi ve 141 Hıristiyan ve 6 müslüman haneli olarak gösterir.⁴⁶ Bu yüzyılın sonunda Leş'te İslamlaşma % 1,3 olarak gösterilir.⁴⁷ Bu orandaki Müsüman sayısı bütün Dukagin sancağı için olması gerekiyor, çünkü XVI. yüzyılın sonunda Leş şehrinde İslamlaşma hızlanmış ve aynı zamanda şehirde çok çabuk bir gelişme kaydetmiştir. Aksine Dukagin sancağı köylerinde tarih boyunca çok az ihtidalar vardır. Leş şehrin doğusunda kalan dağlık Mirdita bölgesinde bugün bile sadece 100 hane civarında müslüman vardır. Leş şehrinde XVII. yüzyılın başlarında İslamlaşma hızlı bir şekilde devam etmiş ve 1641 yılında % 100'ü Müslüman olmuştur.⁴⁸ 1641'de nüfusun tamamı Müslüman olan bir şehirde XVI. yüzyılın sonunda % 1,3 müslüman olması imkânsızdır.

İşkodra kuzeybatı Arnavutluğun en büyük şehridir. Arnavutça adı Shkodra olan şehre Osmanlı'nın ilk dönemindeki kaynaklarda Arnavutluğun İskenderiyesi olarak rastlamak mümkündür.⁴⁹ İşkodra Scodra adıyla M.Ö. III. yüzyılda İllirya Devleti'nin

⁴³ Bkz. Meksi, Aleksander, *Arkitektura e Xhamive te Shqiperise*, Uegen y, Tirane 2007, s. 31

⁴⁴ Kiel, Machiel, "Leş" D.İ.A, c. XXVII, Ankara 2003, ss. 141-142, s. 141

⁴⁵ Bkz. Meksi, a.g.e, s 31

⁴⁶ Bkz. Kiel, Machiel, a.g.md, D.İ.A, c. XXVII, s. 141

⁴⁷ Bkz. Thengjilli, Petrika, a.g.e, c. I, s. 17

⁴⁸ Bkz. Basha, Ali,

⁴⁹ Bkz. Kiel, Machiel, "İşkodra" D.İ.A, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 433-434, s. 433

merkezi olarak zikredilir. M.Ö 168 yılında Roma tarafından Scodra'nın zaptıyla İllirya Devleti son bulmuştur.⁵⁰ İşkodra kalesi Balkanlar'ın en iyi korunan kalesidir. Bunun için Fatih Sultan Mehmed uzun bir kuşatma yapmasına ve zamanının en ağır toplarını kullanmasına rağmen kaleyi savaş ile alamamıştır. Ancak bir sene sonra (1479) şehir anlaşma usulu ile Venediğin elinden alındı ve şehir nüfusunun çoğu Venediğe göçetti. 1484 tarihli tahrir defterine göre kalede birkaç yüz kişilik askeri birlik bulunuyor, ayrıca şehirde 27'si müslüman toplam 97 hanelik (yaklaşık 450-500 kişi) sivil nüfus yer alıyordu.⁵¹ Ferit Duka'ya göre Arnavutluk'ta ilk müslüman mahallesi İşkodra'da 1485'ten itibaren anılmaya başlamıştır.⁵² Bu dönemde iki cami ve bir mescid inşa edilmiş, kalenin içindeki kilise ise fetih cami olarak ibadete açılmıştır.⁵³ Maalesef halen harabe durumunda olan fetih cami için bugün İşkodra'da Müslüman ve Hıristiyanlar arasında tartışmalar meydana gelmiştir. Yarısını kilise yarısını cami olarak restore edilmesini yönündeki düşünceler müslümanlar tarafından kabul görmemiştir.

II. Bayezid zamanında şehir İslami bir kimlik arzetmeye başlamıştır. Bayezid döneminde kale dışında Bayezid cami inşa edilmiştir.⁵⁴ 1485-1528 yılları arasında müslümanların nüfusu hızlı bir şekilde yükselmiş, 1528 yılında Müslüman nüfusun oranı % 73'e ulaşmıştır.⁵⁵ Müslümanlaşan köylülerin şehire gelmesi Müslüman nüfusu artmasında en büyük neden olarak gösterilir.⁵⁶ 1528'de İşkodra'da 119 Müslüman ve 43 Hıristiyan hane bulunuyordu. Yani Hıristiyan nüfus 97 haneden 43 haneye gerilemiştir. Müslüman olanların arasında Hıristiyanlıktan İslama geçen şehirliler çoğunluktadır. Köyden gelen müslümanlar ise ikinci sırada geliyorlardı. Müslümanlar köyden İşkodra'ya yerleşmesi iki sebebe dayanıyordu. Bir kısmı daha iyi hayat şartlarını yakalamak veya daha iyi bir konuma yükselmek için geliyorlardı. Diğer bir kısım ise Hıristiyan olan köydaşlarının kindarlığından kurtulmak için İşkodra'ya yerleşiyorlardı. Bu kindarlık ve hoşgörüsüzlüğe zamanla Müslümanlar da misilleme yapmışlardır. XVI. yüzyılın sonunda % 100 İslamlaşan İşkodra'da Hıristiyanların şehire yerleşmesine engel olmuşlar ve bu durum XVIII. yüzyılda Kara Mahmut Paşa İşkodra valisi oluncaya kadar

⁵⁰ Bkz. Anamali, Skender, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 23-183, s.139

⁵¹ Bkz. Kiel, Machiel, "İşkodra" D.İ.A, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 433-434, s. 433

⁵² Bkz. Duka, Ferit, Feja, *Kultura...* a.g.s, ss.119-125, s. 121

⁵³ Bkz.Meksi, a.g.e, s. 31

⁵⁴ Bkz. Meksi, a.g.e, s. 31

⁵⁵ Bkz. Kiel, Machiel, a.g.md, D.İ.A, c. XXIII, s. 433

⁵⁶ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590

sürmüştür. Arnavutluk genelinde hâkim olan farklı dinlere mensup kişilerin hoşgörü ile birarada yaşaması İşkodra bölgesinde mümkün olmamıştır.

1570-71 yıllarında İşkodra'da Müslüman nüfus % 89'e ulaştı. Yapılan sayımda İşkodra'da 217 Müslüman ve 27 Hıristiyan hane bulunuyordu (yaklaşık 1200-1300 kişi). Bu dönemde Tekelü Türkmenlerinden bir grup müslüman İşkodra'ya yerleştirilmişti. Bu grup Azerbaycan'dan Osmanlıya iltica etmiş ve Irakeyn seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman tarafından İşkodraya getirilmiştir. Bu grup için 1539 yılında Ulama Bey tarafından cami, medrese ve hamamdan müteşekkil bir külliye inşa ettirilmiştir.⁵⁷ Bazı kaynaklarda XVI. yüzyılın sonunda şehir % 100 müslüman olarak gösterilmektedir.⁵⁸ Ferit Duka ise şehri 1582 yılında % 100 Müslüman olarak göstermektedir.⁵⁹ Böylece İşkodra % 100 Müslüman olan ilk Arnavut şehir olarak karşımıza çıkar. Bu yukarıda zikredilen sebeplerin etkisinden başka İşkodra'nın önemli bir sancak ve ticaret merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. İşkodra gölü kenarında iskele yapılmış ve Boyana (arn. Buna) nehri üzerinden Adriyatik denizi ile bağlanmıştı. Başka bir sebep ise İslam'a davetin diğer şehirlerden daha erken ve daha düzenli bir şekilde yapılmasıdır.

Kuzeybatı Arnavutluk, bugün Karadağ içinde kalan iki liman şehri ile son bulur. Boyana nehrinin denize ulaştığı noktadan 7 km. mesafede çok iyi korunan bir limanda Ülgün şehri bulunmaktadır. Arnavutça adı Ulqin olan bu şehir tarih boyunca korsanların sıkça uğradığı bir yer olmuştur. *‘XIV. yüzyılda Ülgün Arnavut asılı Balşa ailesin elindeydi. Bunun için Raguzalı ve Venedikliler tarafından Balsha ‘Ülgün’ün hâkimi’ olarak adlandırılıyordu.(...) 1403'te Balsha ailesi Sırpların etkisinde kalıp Ortodoksluğa girdi. Bunun üzerinde halk ayaklanmış ve Venedik'ten yardım istemiştir. (...) 1405-1421 yıllar arasında Venedik, Ülgün şehrine birkaç defa saldırıda bulunmuş ve sonunda 1421 yılında Ülgün Venediklilerin elinde geçmiştir’*.⁶⁰ Ülgün 1571 yılına kadar Venediğin elinde kaldı. Osmanlı kuvvetleri kuzey Arnavutluk'ta isyanı bastırdıktan

⁵⁷ Bkz. Kiel, Machiel, “ İşkodra” D.İ.A, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 433-434, s. 433.

⁵⁸ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 263; Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, c. I, ss. 515-725, s. 590.

⁵⁹ Bkz. Duka, Ferit, Feja, kultura... a.g.s, ss. 119-125, s. 122.

⁶⁰ Muja, Hajrudin, *Ulqini dhe Tivari Ndermjet Krishterimit dhe İslamit*, Logos-A y, Shkup 2009, s. 21-22.

sonra Ülgün kalesini kuşatılar. Venedik Ağustos ayına kadar direndi.⁶¹ Fetih sonrası Ülgün, İşkodra sancağına bağlandı. Ülgün’de fetih öncesi bir camiden bahsedilir. Adı denizcilerin camisi idi. Bu caminin XV. asrın sonunda inşa edildiği kaydedilir.⁶² Fetih öncesi Ülgün’de Osmanlı konsuluğu vardı. Ayrıca Fetih öncesi Ülgün asıllı Müslümanlar söz konusuydu. 1510 yılında Ülgünlü Müslüman olan bir Beyden bahsedilir. Ayrıca Mora savaşına katılan Ülgün asıllı ünlü denizci Uluç Ali de vardır.⁶³ Bunlardan hareket ederek fetih öncesi cami yapması için Venedikten imtiyaz koparıldığını söyleyebiliriz. Fetihden kısa bir zaman sonra Ülgün şehrinin çoğu Müslüman olmuştur. 1582 yılı defterinde yalnız Ülgün değil civardaki Muriq, Bes, Gorica e Plakut gibi köylerde de İslam’a girenler olmuştur.⁶⁴ 1614 yılında Ülgünde 300 ev vardı ve tamamına yakını Müslüman idi.⁶⁵

Ülgün’ün kuzeyinde Arnavutların yaşadığı son şehir Tivar’dır. Ülgün şehri alındıktan sonra Osmanlılar 1571 yılında Tivar şehrine yönelince Venedik savaş yapmadan şehri teslim etmiştir.⁶⁶ Şehrin teslim şartları şunlar idi: Eski kanun ve yerel adetler korunacak, Hıristiyanlar açıkça ve hür bir şekilde ibadetlerini ifa edecek, kiliseler saldırılardan korunacak, eğer yıkılan olursa tamir edilecek, normal verginin üstünde vergi alınmayacak v.b.⁶⁷ Tivar Katolik piskoposun oturduğu yer olmasına rağmen İslam’a girişler çok hızlı olmuştur. Fetihden sadece 11 yıl sonra toplam 163 haneden 77 hane İslam’a geçmişti.⁶⁸ Tomas W. Arnold Tivar şehrinden bahsederken şunları aktarmaktadır: “*Tivar bölgesi Hıristiyanları ister üst tabakadan, ister alt tabakadan olsun çoğu İslama geçmiş, bu şekilde oradaki Hıristiyan nüfusu düşmüştür. Müslümanların sayısı artırıldıktan sonra, bazı kiliseler camiye dönüştürülmüştür*”.⁶⁹ Marin Bizzi 1624’e kadar Tivar piskoposu olarak kalacaktı. Onun piskopos olarak kalacağı yer, Hüseyin Çelebi adında bir müslümanın evi olmuştur. Çünkü piskoposluk binası çoktan beri piskopos yokluğundan bir Müslüman tarafından ev olarak kullanılmaktaydı. Bizzi, kendi

⁶¹ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 563.

⁶² Bkz. Muja, H, a.g.e, s.153.

⁶³ Bkz. Shufaj, Milan, *Serbet dhe Shqiptaret*, Uegen y, Tirane 2002, s. 83.

⁶⁴ Bkz. Muja, H, a.g.e, s. 156.

⁶⁵ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 268.

⁶⁶ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia ePopullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 563.

⁶⁷ Bkz. Arnold, W. Tomas, *Historia e Perhapjes se İslamit*, arn. çev İbrahimi, Nexhat, Zeri İslam y, Priştine 2004, s. 170.

⁶⁸ Bkz. Baldaci, Antonio, Rrugetime Shqiptare, çev Gambeta, Artan, Tiran 2004, s. 159.

⁶⁹ Arnold, W. Tomas, a.g.e, s. 172.

döneminde kuzey Arnavutluk'tan Vatikana'ya gönderdiği Müslüman-Hıristiyan sayılarının raporyla meşhurdur. Osmanlı yöneticilerin ve Arnavut müslümanların toleranslı davranışlarından çok etkilenmiş ve bunu Papa'ya iletmiştir. Onun Tivar'da kaldığı dönemde Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusunu geçtiğini söylenmektedir.⁷⁰

b. Şehirlerin İslamlaşma Yolları ve Neticeleri

Arnavut şehirlerin İslamlaşması iki ana yoldan ile gerçekleşmiştir: 1. Şehir ahalisinin Hıristiyanlıktan İslama geçmesi. 2. Müslüman olan köylülerin şehirlere inmesi. Bir şehirde sadece birinci yoldan, diğer bir şehirde ise ikinci yoldan ihtidalar meydana gelmiştir diyemeyiz. Çünkü her iki şekildeki ihtidaları aynı şehirde bulmak mümkündür. Bir şehirde birinci yol daha yaygın, ikinci yol daha az yaygın olabileceği gibi veya bunun tersi durumlar da görülmektedir. Bir şehirde aşağı yukarı aynı biçimde ihtidalar olduğu için konuyu grup halinde analiz etmeye çalıştık.

Şehir halkının İslam'a geçmesi öncelikle toplumdaki üst tabakayla başlamıştır. Çünkü din değiştirmek onların eski konumlarında kalması sağlıyordu. Özellikle sancak merkezi olan şehirlerde bu durum daha çok gözlenmiştir. Her sancakta Mutesellim (sancakbey yardımcısı), Alaybey (sipahi komutanı) ve Kadı vardı. Bu mevkilerin çoğu ihtida etmiş Arnavutların elindeydi. Bunların bir kısmı fetih öncesi derebey sınıfından gelmekteydi. Bununla birlikte fetih sonrası oluşan barış ortamıyla köylerin tekrar canlanması sonucu derebeylerin sayısında artış yaşanmıştır. İkinci grup ihtidalar, yüksek askeri tabaka ve devşirmelerden geliyordu. Bunların çoğu Osmanlı yönetimi tam oturmadan önce Arnavutluk'ta münferid İslamlaşma dediğimiz dönemde İslama geçmiştir. Her iki durumda da bu tabakalar halka yeni dini seçmek için önderlik etmişlerdir.

İslamlaşmanın yüksek tabakadan şehir halkına inmesi son fethedilen kuzey Arnavutluk şehirlerinde daha hızlı bir şekilde olmuştur. İşkodra, Ülgün ve Tivar gibi şehirlerde bu olay hemen fetih sonrası başlamıştır. İşkodra'da fetihden 16 yıl sonra %28, Tivar'da fetihden 11 yıl sonra % 54 oranında Müslüman nüfus olduğu ve yine Ülgün'de fetihden 11 yıl sonra az sayıda Hıristiyan kaldığı tespit edilmiştir. Bu şehirlerde fetih

⁷⁰ Bkz. Zamputi, İnjac, *Relacione mbi Gjendjen e Shqiperse Veriore dhe te Mesme ne Shekullin XVII*, U.T. arşivi, Tirane 1963, s. 65.

sonrasında hızlı bir ekonomik gelişme yaşanmıştır. Liman şehirleri olmaları bunda önemli bir etkidir.

Güney Arnavutluk şehirlerinde bunun tam tersi bir tablo gözlenmektedir. Avlonya, Ergirikasri ve Berat gibi şehirlerde 1417 yılında fethedilmelerine rağmen 1506 yılı sayımında hala Müslüman yoktur. Arnavutluk'un kuzey ve güney arasındaki fark iki sebepten kaynaklanıyordu. Birincisi kuzey Arnavutluk şehirlerinin Katolik olmasıydı. Kuzey Arnavutluk'taki Katolikler eski hamileri olan Venedik ve diğer Katolik devletlerden hiç memnun değillerdi. Bu sebeple Osmanlı yönetimine girince derin bir nefes almışlardı. Ayrıca bu bölgeler Vatikan etkisinden çok uzaktılar. Oysa güney Arnavutluk'ta Ortodoks Arnavutların böyle bir problemi yoktu. Zira Fener Patrikhanesi Osmanlı Devleti'yle çok iyi bütünleşmiştir. Balkanlarda iki bağımsız Ortodoks piskoposluğu bulunuyordu. Bunlar Yunan etkisi altında Ohri piskoposluğu ve Sırp etkisi altında İpek (Peç) piskoposluğudur. Arnavut Ortodoksların çoğu Ohri piskoposluğuna bağlıydı. Bağımsız olmasına rağmen bu piskoposluğun, Fener patrikhanesiyle çok sıkı ilişkileri vardı. Dolayısıyla güney Arnavutluk'ta İslam dinin nüfuz etmesi zaman aldı.

İkinci sebep Katolik papazların acınacak durumuydu. Mario Bizzi Arnavutluk'ta Katolik papazların durumu hakkında şunları anlatmaktadır: *‘Papazların çoğu cehalet içindeydi. Okur-yazar olanlar bile kitaptan çok ezberden okuyorlardı. Dini görevlerinde o kadar kayıtsızdılar ki bazıları ezberden okuyacakları duaları bile bilmiyorlardı. Normal dualarını bilenler ne söylediklerini bilmiyorlardı çünkü aralarında Latince bilen az idi.’*⁷¹ ‘Arnavutluk Halkının Tarihi’ isimli kitapta ise bu konuda şunlar aktarılmaktadır: *‘Bazı papazlar kilisenin etik kurallarını ve disiplinini çiğnerlerdi. Kadınlarla gizli hayat yaşayan papazlar az değildi. Bazıları dini törenleri düzgün yapmazdı, doğumlar, düğünler ve ölümler için doğru dürüst kayıt tutmazlardı. Öbür taraftan birçok bölgede papaz eksikliği vardı. (...) Osmanlılara karşı isyanlarda papazlar aktif olarak katılmışlardır. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi ile araları pekiyi değildi ve bazıları isyan sonrası İtalya'ya kaçmışlardı’*.⁷²

Osmanlı yönetimi Katolik halka ve din adamlarına Ortodokslar gibi aynı dini serbestiyeti tanımıştı. Fakat onların hamisi Ortodokslar gibi Osmanlı Devleti değil Vati-

⁷¹ Arnold, a.g.e, s. 175.

⁷² Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia ePopullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 602.

kan'dı. Bu da kuzey Arnavutluk halkında manevi bir boşluk yaratmıştır. Arnavut yazar Stavri Skendi, Osmanlı Devleti içinde Ortodoksların durumunu 'devlet içinde devlet' şeklinde özetlemiştir.⁷³ Kanaatimizce Ortodoksların durumunu bu ibare çok güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Orta Arnavutluk şehirlerinde İlbasan, Kruya ve Kavaya'da İslama girme aşağı yukarı aynı seviyede gelişmeye devam etti. XVI. yüzyılın sonunda buralarda Katoliklerin hemen hemen hepsi İslam'a girmişlerdir. Ortodokslar ise varlıklarını sürdürmekle beraber ihtidalar sebebiyle onların sayılarında da azalma olmuştur. Eski nüfusu Katolik olan şehirlerden İşkodra'da 1583'te, Kruya ve Ülgün'de 1614'te ve Leş'te 1641'te nüfus tamamen müslümanlardan oluşuyordu. Bundan da anlaşılabilceği gibi Arnavutluk şehirlerinde Katoliklik İslam'a karşı pek direnememiş, Ortodoksluk ise gerilemesine rağmen varlığını koruyabilmiştir.

Kosova şehirlerinde ya da başka bir terimle kuzeydoğu Arnavutluk'ta İslamlaşma daha düzenli bir şekilde yükselmiştir. Buralarda İslam XV. yüzyılın sonunda halka inmeye başlamıştır. İpek şehrinde 1485 yılında 23 Müslüman haneden oluşan bir mahalle kurulurken Vuçitern ve Priştine şehirlerinde ise 1487 yılında Müslüman mahalleleri kurulmuştur. Vuçitern'de 107 haneden 33'ü Müslümandı, Priştine'de ise 299 haneden 51'i Müslüman idi.⁷⁴ Prizren için muhtemelen en eski sayım 1530 yılı gibi geç bir tarihte yapılmış ve şehirdeki 666 haneden 270'inin Müslüman olduğunu tespit edilmiştir (% 40). Dört Müslüman ve dokuz Hıristiyan mahallesi vardı.⁷⁵ Bu bilgiden hareket ederek burada daha XV. yüzyılın ikinci yarısında burada müslümanların varolduğu ve Müslüman mahallesi kurulduğu ileri sürülebilir.

1530 yılı sayımında Priştine'deki toplam 453 haneden 144'ü Müslüman idi. 1570 yılı sayımında ise Priştine'nin nüfusunda kısmî bir artış olmuştur (nüfus 2000'den 2500'e çıktı). Müslümanlar 273 haneyle % 48'e ulaşırken Hıristiyan nüfusta ise çok küçük bir azalma vardır.⁷⁶ Priştine'de azalmayan Hıristiyan nüfusun çoğu Sırp'tı. Sırplardan İslam'a geçen neredeyse hiç yoktu. Civardaki Arnavut köylerden Müslüman olanların bir kısmının şehre yerleşmesinden dolayı şehir nüfusu ve Müslümanların say-

⁷³ Bkz. Skendi, Stavri, *Zgjimi Kombetar Shqiptar*, Phonix y, Tirane 2000, s 18.

⁷⁴ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c.I, ss. 515-725, s. 589.

⁷⁵ Bkz. Kiel, Machiel, " Prizren" D.İ.A, c. XXXIV, Ankara 200 , ss.349-351, s. 349.

⁷⁶ Bkz. Kiel, Machiel, " Priştine" D.İ.A, c. XXXIV, Ankara 200 , ss. 346-349, s. 346.

ısı devamlı artıyordu. Prizren’de ise 1570 yılı sayımında toplam 682 haneden 428’i Müslüman idi (% 63).⁷⁷ Prizren’de İslama geçiş Priştine’ye benzeyen bir durum arzettekendirler.

XVI. yüzyılın sonunda Kosova’nın en önemli şehirlerinde şöyle bir tablo görülmektedir: İpek’te % 90, Vuçitern’de % 80 ve Priştine’de % 60 oranında Müslüman nüfus vardı.⁷⁸ Ferit Duka Prizren’de 1591 yılında toplam 572 haneden 320’sini (% 55,9) Müslüman olarak gösterir.⁷⁹ Yani Hıristiyan halk sabit kalmış ve Müslüman halk 108 hane azalmış olmaktadır ki şehrin gelişmesiyle ters olan bu durum realiteden uzak gözükmektedir. Mario Bizzi 1610 yılında Prizren’de sadece 30 Katolik kaldığını rapor etmiştir.⁸⁰

Genel olarak Kosova şehirleri için şunu söyleyebiliriz: Müslümanların sayısı yüzyıl boyunca düzenli bir şekilde artmış ve yüzyılın sonunda kesin bir şekilde Hıristiyan nüfusunu geçmiştir. İslam’a geçenlerin çoğu Arnavut milletindendi. Onlar Osmanlı yönetimi ile kendilerini buldular. Çünkü Sırların baskısından kurtulmuşlardı. Öte yandan Müslüman nüfusun artışı halkın İslam’ın Hıristiyanlıktan yüksek bir din olduğunu iyice kavradıktan sonra olmuştur. Artık Sırp Ortodokslar Arnavutlarla aynı konumdaydı, yani her iki halk da üçüncü bir halk (Osmanlılardan) tarafından yönetiliyordu ve Kosovalı Arnavutlar Müslüman Osmanlı yönetiminin Hıristiyan Sırlardan çok üstün bir hayat felsefi sunduklarını kavramaktaydı.

Bugünün batı Makedonyasını teşkil eden doğu Arnavutluk şehirlerinde İslam’ın yayılması diğer bölgelerden erken başlamıştır. Rumeli beylerbeyi sırasıyla Üsküp ve Manastır’da oturmuş. Her iki şehirde İslam çok erken tarihlerde yayılmaya başlamıştır. Bu şehirler 1381-1382 yıllarında fethedilmiştir.⁸¹ Büyük bir ihtimalle ilk ihtidalar fethin hemen sonrasında başlamıştır. XV. yüzyıla ait kayıtlar bunu doğrulamaktadır. İlk kayıtlarda Üsküp’te 1421-1455 yılları arasında % 62, Manastır’da ise 1465- 1468 yıllarında % 65 oranında Müslüman nüfusun varlığı çok erken ihtidaları zorunlu kılar.⁸² Bu

⁷⁷ Bkz. Kiel, Machiel, “Prizren” D.İ.A, c. XXXIV, Ankara 200 , ss. 349-351, s. 349

⁷⁸ Bkz. Başa, Ali, a.g.e, s. 263; Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590.

⁷⁹ Bkz Duka, Ferit, Feja, *Kultura...* a.g.s, ss. 119-125, s. 122.

⁸⁰ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 270.

⁸¹ Bkz. Ramadani, Naser, a.g.e, s. 35.

⁸² Bkz. Ramadani, Naser, a.g.e, s. 39.

dönemde, bütün Rumeli’de en yüksek Müslüman oranı bu iki şehirlerde bulunmaktadır. Bunların ardından Kalkandelen şehri gelmektedir. 1421- 1455 yılları arasında yapılan sayımda Kalkandelen’de toplam 213 haneden 60 hane (%28) Müslümandı.⁸³ Bundan sonraki sayımda bu şehirde bilinmeyen bir sebepten dolayı Müslüman nüfusu düşer (41 haneyle % 18,5).⁸⁴ Bu asrın sonunda şehre ait sayım yoktur. Kerçova ve Prilep’te ise Müslüman nüfus oranı 1421 yılında % 8 ve % 2,7 iken XV. yüzyılın sonunda % 23 ve % 26,7 gibi iyi bir konuma gelmiştir.

XVI. yüz yılda batı Makedonya’daki şehirlerde ihtidalar devam etmiştir. XVI. yüz yılın ilk sayımı olan 1519-1523 sayımında, sayıma alınan yeni şehirler vardır. Toplam 52 haneli nüfusuyla küçük bir kasaba olan Kumanova’nın Müslüman nüfusu % 36 iken, bu yüzyılın son sayımı olan 1583’te bu oran % 71’e ulaşmış durumdadır. Struga şehri tek bir defa sayıma alınmış ve 1550 yılında 8 Müslüman haneyle sadece % 3,5 oranında Müslüman varlığı tespit edilmiştir. Yeni sayıma alınan şehirlerin arasında Debre de vardır. Burada 1550 sayımında % 23 Müslüman hane varken 1583’te % 51’e yükselmiştir. Kerçova’nın Müslüman nüfusu da düzenli bir şekilde 1523’te % 39’dan 1583’te % 66’ya ulaşmıştır. Kalkandelen’de Müslüman nüfusu XVI. yüzyılın ilk yarısında çok az artmışken bu yüzyılın ikinci yarısında % 50’den % 71’e yükselmiştir. Prilep şehri Müslüman nüfusunda XVI. yüzyılın ilk yarısında bir duraklama görüyoruz. Oran 1530’da % 29 iken 1550’de % 27’ye gerilemiştir. Fakat bu yüzyılın ikinci yarısında % 46 Müslüman oranıyla yeni bir sıçrama yapmıştır. Ohri şehrinde sayım 1550 ve 1583 yıllarda yapılmış ve Müslüman nüfusun % 17’den % 51’e yükseldiği tespit edilmiştir. Unutmayalım ki Ohri bağımsız Ortodoks piskoposluğunun merkezidir. Üsküp şehrinde 1530-1550 yılları arasında Müslümanlar % 73’ten % 83’e yükselirken Hıristiyan nüfus sabit kalmıştır. 1583 yılı sayımında Müslüman nüfus 1067 haneden 1551 haneye ulaşmasına rağmen toplam nüfus içinde % 83’ünden % 73’e düşmüştür. Bunun sebebi Hıristiyan nüfusun 224 haneden 574 haneye yükselmesidir. Manastır şehrinde Üsküp şehrine benzeyen bir tablo söz konusudur. 1523 yılı sayımında Müslüman nüfus % 69 iken 1530’da % 79’a ulaşmış, fakat 1550 yılı sayımında yine % 69’a gerilemiştir. Üsküp örneğinde bir problem yoktur, çünkü Müslüman hanelerin sayısında sürekli yükselme vardır. Manastırda ise Müslüman nüfus 797 haneden 480 haneye düşerken aynı yıllarda

⁸³ Bkz. Ramadani, Naser, a.g.e, s. 40.

⁸⁴ Bkz. Ramadani, Naser, a.g.e, s. 40.

Hıristiyan nüfus 206 haneden 210 haneye çıkmıştır. Ayrıca tabloda Manastır şehri için 1583 yılın sayımı yoktur.⁸⁵

Genel olarak batı Makedonya yani doğu Arnavutluk şehirleri için şu söylenebilir: XV. yüzyılda İslam bu şehirlerde yayılmaya başlamıştır, çünkü buralarda fetih XIV. yüzyılın sonunda gerçekleşmiş ve İskenderbey isyanından etkilenmemiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında ihtidalar az bir yükselme ile devam etmektedirler. Bu yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluğun her şehrinde olduğu gibi önemli bir yükselme ile şehirlerin çoğunda Müslüman oranı % 50'yi geçmektedir. Manastır bu kaidenin dışına çıkmaktadır, çünkü bu şehirde Müslüman nüfus düşmüştür. Bu bölgede Müslüman sayısının artışı çoğunluk itibarıyla şehir halklarının Hıristiyanlıktan İslama geçmesiyle meydana gelmiştir. Nüfusunun sabit kalmasına rağmen Müslüman nüfusun % 17'den %51'e ulaşmasıyla Ohri buna örnek olarak gösterilebilir.

Güney Arnavutluk'ta 1520 yılı sayımında ilk müslümanları görüyoruz. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise Berat şehrinin büyük kısmı İslam'a girmiştir. Avlonya sancağının merkezi olan şehir, güney Arnavutlukta en büyük nüfusu, % 60 Müslüman oranı ve İslami kimliğiyle göz kamaştırıcı bir şehir olmuştur. Tepedelen bir köyden şehir durumuna gelirken bu yüzyılın sonunda nüfusunun % 50'si Müslüman olmuştur. Pirmedi şehri nüfusunun da aynı şekilde % 41'i Müslüman olmuştur. Avlonya'da bu yüzyılın son çeyreğinde ihtidalar çoğalmış ve yüzyılın sonunda nüfusun % 23'üne ulaşmıştır. Ergirikasri ve Delvine şehirleri ile Yanya ve Çamerya bölgesindeki Filati, İğumenica, Parga, Paramisia, Margelliçi ve Preveza gibi şehirlerde ilk ihtidalar XVI. yüzyılın sonunda başlamıştır.⁸⁶ Bu bölgelerin nüfusu karışıktır. Çünkü Yunan ve Arnavutlardan oluşmaktadır. Buradaki ihtidalar da sadece Arnavutlar arasında başlamıştır.

Müslüman nüfusun artışıdaki ikinci sebep köyde Müslüman olduktan sonra şehre gelen gruplara örnek Berat, Tepedelen ve Pirmedi şehirleridir. Bu şehirlerde meydana gelen ekonomik canlanma yeni zanaatkarların gelmesini zorunlu kılıyordu. Bu zanaatkarların Müslüman olarak şehre inmesi onlara şehirli statüsü kazandırır. 1583 yılı sayımında Berat şehrinde 185 zanaatkâr (haymanagan)'nın geldiğini

⁸⁵ Bkz. Ramadani, Naser, a.g.e, s 42.

⁸⁶ Bkz. İsufo, Hajredin, *Aspekte te İslamizimit ne Çameri*, "Studime historike" nr 3-4, İnstituti i Historise, Tirane 2004, s. 19.

kaydedilmiştir.⁸⁷ Bu gerçekten büyük bir rakamdır. Berat şehrindeki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunu köyden gelenler oluşturuyordu. Bu şehirde Hıristiyan nüfustan da İslam'a geçen da vardı fakat bu toplam Müslüman nüfusun küçük bir kısmını teşkil ediyordu. Berat'ın Ortodoks sayısı pek azalmamıştır.

Şehirlerde İslamlaşma olayına genel bir şekilde bakacak olursak şöyle bir tablo karşımıza çıkar: Arnavut şehirlerde İslam XV. ve XVI. yüzyılın ilk yarısında normal bir seyirde yükseliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında İslamlaşma hızla yükselmeye başladı. Bu yüzyılın sonunda bütün şehirlerin toplam nüfusunun en az yarısı İslam'a geçmişti. Kaynaklarda XVI. yüzyıl sonunda % 49 oranında Müslüman nüfus gösterilir⁸⁸ fakat dayandıkları sayım 1583 yılın sayımıdır. Dolayısıyla XVI. sonuna kadar buna en az % 5 ilave edilmesi gerekmektedir. Artık XVI. yüzyılın sonunda İslam dini Arnavut şehirlerde yerleşmiş ve köyler için örnek olabilecek duruma gelmiştir.

3. XVI. Yüzyılda Arnavut Köylerin İslamlaşması

Yeni bir yönetimin yerleşmesi için o ülkenin şehirlerinin alması yeterli sayılabılır. Arnavutluk çoğu zaman işgalci güçlerin yönetiminde kalmasına rağmen iç kısımlarda birçok yerleşim yeri otonom bir şekilde yaşamışlar. Genel anlamda bu bölgeler 'Malesor' yani dağlı olarak adlandırılmış ve bu ifade çoğunlukta kuzey Arnavutluk dağlarında yaşayanları kapsamıştır. Osmanlı yönetimi Arnavutluk'taki köylere tımar sisteminin uygulamasıyla girmiştir. Nüfus sayımı ve vergilerin toplanması buna paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu dağlık bölgelerinde tımar sistemi tam olarak uygulanamamıştır. Özellikle İşkodra sancağının Kelmendi ve Hoti gibi dağlık bölgeleri ve Dukagin sancağının çoğu 1485 yılı kayıtlarında sultanın ve sancakbeylerin hası yapıldı. Ödeyecekleri vergiler öşür, ispence, cizye ve hayvanlar için başlık vergilerinden oluşuyordu.⁸⁹

1485-1497 yıllarında kuzey Arnavutluk'ta tımar sisteminin uygulanması için her şey yapıldı. Dağlık bölgelerde yaşayanlar derbentçi oldular. Görevleri, İşkodra'yı Podgoriçe, Prizren, İpek ve bütün Kosova ile bağlayan yolları korumaktı. Buna karşılık olağanüstü vergilerden muaf tutuldular. Aynı şekilde güney Arnavutluk'ta Kurveleş

⁸⁷ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 590.

⁸⁸ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 591; Basha, Ali, a.g.e, s. 271.

⁸⁹ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 532

bölgesinin sakinleri Avlonya-Ergirikasri-Delvine yolu emniyetinden sorumlu olacaklardı. Kelmendi bölgesi fakirlikten dolayı sadece bin akçe cizye ve bin akçe ispence vegisini ödeyecekti.⁹⁰ Bu önlemlerle Osmanlı yönetimi kâğıt üzerinde Arnavutluğun en ücra köylerine bile girmiş bulunuyordu.

Fakat realite çok farklıydı. Derbentçiler vergileri düzenli bir şekilde ödemiyorlardı. Bir yüzyıla yakın Osmanlı yönetimi ile ‘malesor’ arasında problemler devam etti. 1560’ta başlayan ve 1570’te biten büyük isyanın ardından 1571 ve 1590 yılları arasında toprak kayıtları yapıldı. İşkodra sancakbeyinin büyük hası çok küçüldü ve küçük tımarlara bölündü. Derbentçilik sınırlandı. Arnavutluğun problemleri diğer bölgeleriyle aynı şekilde davranıldı. Mirdita bölgesi toprakları bile 1590 yılına kadar Leş şehri garnizonunun tımarlarına dönüşmüştü.⁹¹ Sonuç olarak tımar sistemi Arnavut genelinde oturmuş ve dolayısıyla Osmanlı Devleti ülkenin en uç köylerine de girmiştir. Bu olay Arnavut köylüsü için çok yararlı olmuştur. Tımar sistemiyle Osmanlı Devleti emniyeti sağlıyordu. Bu sayede devlet köyde yatırım yapmadan köylüler üretimlerini artırdılar. Tımar sahibi olanlar birinci derecede bunun için uğraşıyorlardı. Savaşların durmasıyla ekonomik bir canlanma meydana geldi. Şehirlerde nüfus patlaması oldu. Büyüyerek şehir haline gelen köyler oldu. Bunlar XVI. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulmuştur. Bu dönemde şehirlerde müslüman nüfusunda da patlama olmuştur. Köyden şehire gelen müslümlaşmış zanaatkârlardan yukarıda bahsedilmiştir. Bu kanıt köylerde İslamlaşmanın bundan önce başladığını gösterir. Tımar sahibi olanlarla köyde münferid İslamlaşma başlamıştır.

Sipahiler gibi köylerde cebeciler ve eşkinciler müslüman oldular ve bunlar hepsi köyde oturup halka örneklik ettiler. Köylerde ilk ihtidalar yalnız bu yönetici sınıfıyla sınırlı kalmadı. Bazen birkaç aile, önemli bir görev üstlenerek Müslüman olmuştur. Örneğin İşkodranın kuzeyinde kalan Hoti bölgesinin Rapsh köyünden 10 hane kendilerinden bölükbaşları seçilmesi karşılığında İslama girmişlerdir.⁹² Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yine Kuzey Arnavutluk’ta itibar sahibi Reçi ve Loka aşiretler-

⁹⁰ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss.515-725, s. 532.

⁹¹ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 534.

⁹² Bkz. Basha, Ali, a.g.e., s. 179.

inden bazı ailelere önemli mevki ve hediyeler verilmiş ve onlar da İslam'a girmiştir.⁹³ Yönetici sınıfın ya da ünlü ailelerin İslam'a giriş sebepleri ne olursa olsun diğer köydaşlar tarafından takip edilmiştir. Yani münferit ihtidalar gurup ailelerinin ihtidalar tarafından takip edilmiştir.

Köylerde ister fertler, ister gurup aileler, isterse köynün tamamı İslam'a girmiş olsa bile şehirlerdeki gibi istatistik altında alınması çok zordur. Çünkü Kuzey Arnavutluk köylerinde düzenli bir şekilde nüfus kaydı ancak XVII. yüzyılın başında mümkün olmuştur. Bu dönem bizim çalışma alanımız dışında kalıyor. Bölgeden bölgeye kesin bir fark ortaya koymak da çok zordur. Kaynaklarda birçok ihtida hikâyesi kesin bir tarih konulmadan anlatılmıştır. Yine de hikâye edilen olayı o bölgenin ihtida zamanı ile karşılaştırıp tahmini bir tarih belirlemek mümkündür.

Kaynaklarda rastladığımız en eski köy ihtidası 1382 yılında Manastır şehrinin fethi esnasında meydana gelmiştir. Timurtaş paşa ve askerleri fethedilen teba ile o kadar yakın oldular ki 100 şehirli ve 13 köylü hemen müslüman oldu.⁹⁴ Bu kadar kısa bir zamanda gerçekleşen ihtidalar bize Hz. Peygamber ve sahabeler dönemini hatırlatmaktadır. Bu 13 köylü haftalık pazarını yapmak üzere ihtimalle şehre inmiş olabilir.

Bugünkü Arnavutluk sınırları içindeki köylerde meydana gelen en erken ihtida Görice bölgesinde vuku bulmuştur. Görice bölgesinde Arnavut İshak tımarından bir köy altı Müslüman ve iki Hıristiyan haneden oluşuyordu. Bu belge 1481 yılına ait olup bize bu denli erken bir dönemde İslamiyetin köylerde yayılmaya başladığını göstermektedir. Görice bölgesi kaynaklarda Arnavutluk'un Osmanlı yönetimine en erken giren bölgesi olarak zikredilir (tahminen 1395).⁹⁵ Bir diğer önemli husus ise diğer Güney Arnavutluk bölgelerinden farklı olarak bu tarihten sonra hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmamış olmasıdır. Diğer güney bölgeler ya İskenderbey isyanından etkilenmiş (Berat gibi) ya da isyan için Frenk devletlerinden yardım bekleyip durmuşlardır (Himara ve Kurvelesh bölgeleri gibi).

⁹³ Bkz. Bogdan, A.K, *Historia e Shqiptareve nga Iliret e Lashte, ne Eren e Islamit*, "Univers", Nr. 1, A.İ.T.C, Tirane 2001, s. 64.

⁹⁴ Bkz. Pirraku, Muhamed, "*Shqiptaret e Shkupit Sipas Argumentave Historike*", Shqipetaret e Maqedonise(Sempozyum bildirileri), B.I.R.M., Shkup 1994, s. 99; Riza, Skender, *Historia e Pergjithshme(1453-1789)*, Priştine 1984; Ramadani, Naser, a.g.e., s. 46.

⁹⁵ Bkz. Kiel, Machel, "Görice" D.İ.A. c. XIV, İstanbul 1996, ss. 57-158, s. 157.

Göriçe'de ise erken dönemde İslamlaşmanın başladığı Manastır'a yakın olması nedeniyle, köylerde ihtidaların da diğer bölgelerden erken başladığını düşünmekteyiz. Bu ihtidalar daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir. 1519 tarihli tahrir defterine göre Göriçe'ye bağlı Enborye köyünde 18 müslüman ve 88 Hıristiyan hane vardır. 1529 tarihli defterde ise aynı köyde 15 müslüman ve 101 Hıristiyan hane bulunuyordu.⁹⁶ On yıl zarfında üç hane eksilten bu köyün Müslüman nüfusu yakın olan Göriçe şehrine yerleşmiş olabilir.

XVI. yüzyılın ilk yarısında münferid ve küçük gruplar halinde ihtidalara İşkodra ve civarındaki köylerde rastlamak mümkündür. İşkodra şehrinin hızla İslamlaşmasının civarındaki köyleri etkilememesi imkânsız olurdu. Özellikle İşkodra gölünün Batı yakasında kalan Kraya bölgesi ve İşkodranın güneyinde kalan ovalık Ana e Malit bölgesinde ihtidalar başlamıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısının sonunda bu bölgelerde İslam'a giren köylerin Müslüman nüfusunu şu şekilde verebiliriz: Ftjani ve Pinçi'de 6, Brisku'da 8, Ljarja'da 5, Shestan'da 7, Muriqi'de 4, Shpiç ve Sozina köylerinde ise 3 Müslüman hane vardır.⁹⁷ Tabi ki bu bölgelerde hiç Müslüman olmayan onlarca köy vardı ancak verdiğimiz bu bilgiler yeni ihtidaların habercisidir. Nitekim 1582 yılında Müslüman hanelerin sayısı şu durumdaydı: Ftjani'de 23, Brisku'da 19, Ljarja'da 26, Pinçi'de 13, Muriqi'de 22 ve Shestan'da 12 hane Müslüman vardır. Böylece Ftyani, Brisku ve Muriqi köylerinin toplam nüfusun yarısı İslama geçmiş oluyordu. Bu sayılara bu bölgelerde isyan çıkarmak isteyen Venedikli Marian Bolica isimli bir ajan tarafından isyancıların sayısını tespit etmek için toplam nüfustan Müslüman ailelerin çıkarılmasıyla ulaşılmıştır.⁹⁸ Tabi İşkodra sancağı Kraja ve Ana e Malit bölgeleriyle sınırlı bulunmuyordu. İslam Tivar ve civarında yayılmaya başlamış, Tivar'ın üstündeki Pod köyünde 1582'de 90 haneden 81'i Müslüman olmuştur. Etraftaki 13 köyde ise hiç Müslüman yoktu.⁹⁹ Marin Bizzi İşkodra'nın Pulti bölgesine dair 1610 tarihli raporunda şunları kaydeder: Bölgede ilk Müslümanlar görülmeye başlamıştır. Gjader köyünde 80 Katolik haneye karşılık 23 Müslüman hane vardır, Shporaj'da 80 Katolik ve 10 Müslüman ve Kalvat köyünde 60 Katolik ve 10 Müslüman hane vardır.¹⁰⁰ XVI. yüzyılın

⁹⁶ Bkz. Kiel, Machiel, "Göriçe" D.İ.A, c. XIV, İstanbul 1996, ss. 157-158, s. 157.

⁹⁷ Bkz. Zamputi, İnjac, a.g.e. c. II, s. 263.

⁹⁸ Bkz. Zamputi, İnjac, a.g.e. c. II, s. 265.

⁹⁹ Bkz. Muja, Hajredin, a.g.e. s. 156.

¹⁰⁰ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 272.

sonunda İşkodra sancağında 2467 müslüman hane vardır. Bütün sancağın % 12'sini oluşturan bu Müslüman nüfusun yarısı şehirlerde ve yarısı sancağın köylerinde otur-maktaydı. Unutmamalıdır ki İşkodranın dağlık bölgelerindeki köylerde İslamlaşma XVI. yüzyıl ve sonrasında başlamıştır.

Orta Arnavutluk bölgesi sayılan Draç, Kruya, Tiran ve İlbasan köylerinde İslam-laşma XVI. yüzyılın birinci yarısında başlamıştır. Bunu 1520-1550 yıllarında inşa edilen camiler göstermektedir. Bu dönemde bu bölgenin önemli köyleri olan Ndroq, İşhem, Preze ve Peqin gibi köylerde camiiler inşa edilmiştir.¹⁰¹ Benim sülalem Preze ilçesinin yerlisidir. İhtida olayımız babadan oğula asırlarca nakledilmiştir. Babam İsmail Tereziu şöyle anlatmıştır: Eski oturduğumuz yer Marqinet köyü sınırlarındaydı (Preze köyünün 5 km güneybatısında). 1530'larda İslam'a girdik ve oradaki topraklarımızı satıp Palaq köyüne yerleştik. Sebebi ise camiye ve Müslümanlara yakın olmaktı (Palaq köyü Preze bir km. mesafededir). Marqinet köyü hala Hıristiyandı. Preze ve Palaq ise Müslüman olmuştu. Bizim sülalemizden Mejte adında dul bir kadın Hıristiyanlıkta kal-mayı tercih ederek Marqinet'te yaşamaya devam etti ve ölünce orada defnedildi. O yerin şimdiki adı 'varri i mejtes'(Mejte'nin mezarı) dir. Bu anlatımda, camiye yakın olma gibi basit bir sebepten ötürü köyünü değiştirmek, İslam'a geçme olayının samimi bir şekilde yaşandığını göstermektedir. Bu samimiyet sadece benim sülalemde yaşan-mamış bütün Preze nahiyesinde (Preze Osmanlı döneminde nahiyeye merkezi olmuş) aynı şekilde yaşanagelmiş ve bugüne kadar devam etmiştir. Komünist dönemde bile rama-zanda oruç tutulmuş, bayramlar ve mübarek geceler gizlice kutlanmış ve benim babam gibi onlarca kişi gizlice 5 vakit namazlarını kılmışlardı. 1990 sonrası ilçemizde üç cami inşa edilmiş ve dördüncüsünün inşası ise devam etmektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Orta Arnavutlukta İslam hızlı bir şekilde yayıl-maya devam etmiştir. Tamamen İslam'a giren bölgeler vardır. Bunu 1610 yılında Marin Bizzi açık bir şekilde kaydetmektedir: Draç ve Kruya'da köylerin çoğu İslama geçmiştir. İslamlaşan köylerden bazıları şunlardır: Shijak, Budull, Preze, Priske, Gole-masi, Miloti v.d. Bu hızlı İslam'a geçme ile önlem alınmazsa yedi sene içinde bölgede hiç Katolik kalmayacaktır.¹⁰² Bizzi tarafından sözü edilen bu geniş İslamlaşma bölgesi

¹⁰¹ Bkz. Meksi, A, a.g.e. s. 31.

¹⁰² Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s 272.

Leş şehrinden başlayıp, Kruya ovası, Tiran ve civarı, (Tiran o dönemde küçük bir köydü) Draç ovası ve güneyde Kavaya ovasına kadar gelmektedir. ‘Önlem alınmazsa yedi sene içinde bölgede hiç Katolik kalmayacaktır’ sözü artık orada Katolikliğin bitme noktasında gelmiş olması demektir. Orta Arnavutluk köylerinde yaptığımız araştırma ve anketler Mario Bizzi’yi doğrular niteliktedir. Tiran ilinde 101 köy vardır. XVI. yüzyılın sonuna kadar bu köylerin tamamına yakını Müslüman olmuştur. Arkile Boti’ye* göre sadece Baldushk (Tiran’ın 10 km. güneyinde) bölgesinde yaşayan birkaç Ortodoks aile kalmış, Tiran’ın diğer köyleri tamamen müslüman olmuştur. *“Draç ovası şehrin dışında (şehirden Ortodoks nüfus çoğunlukta) özellikle Shijak ve İshmi bölgeleri % 87 müslüman olmuştur. Kavaya’nın güneyinde kalan köylerde hala önemli bir Ortodoks nüfus vardır. İlbasan bölgesinde sadece şehrin etrafındaki köylerde değil dağlık köylerde de tamamen Müslüman olan köyler vardır. Kllojka ve Shushica köyleri gibi % 100 Müslüman olmuştur. Çoğu İslam’a geçen Kora, Kerraba, Cerruja, Kuturmani, Luniku, Zabzuni ve Okshuni gibi köyler zikredilir. 1640 ylarında İlbasan köylerin İslamlaşması bitmiştir”*.¹⁰³ Shpati nahiyesi (İlbasan’ın güneydoğusunda dağlık bir bölgedir) bu kaidenin dışına çıkar. Çünkü bu bölgede bugün bile nüfusun çoğu Ortodokstur.

İlbasan’ın daha da güneyinde bulunan Gramsh nahiyesi XVI. yüzyılın sonunda % 95 oranında Müslüman olmuştur. Gramsh ilinde 2004-2006 yılların arasında müftülük görevinde bulundum. Köylerin tarihçelerini inceleyip, yaşlı zatlardan ifadelerine başvurarak genel itibariyle bölgede İslam’ın yayılma tarihini inceledim. Bunun sonucunda 70 köy olan bölgede XVI. yüzyılın sonunda 69 köyde halkın çoğunun İslam’a geçmiş olduğu tespit edildi. Sadece Grabova köyü Ortodoks kalmıştır. XVI-XVII yüzyılları arasında ikisi nahiyeye merkezinde olmak üzere 36 cami inşa edilmişti. Yalnız Gramsh merkezinde ve Poroçan, Tunja, Kukur, Kodovjat ve Kushova gibi büyükçe köylerde 5 vakit namaz kılındığı diğer camilerde ise sadece cuma namazı kılındığı bize aktarıldı. En önemli olan ise İslam’ın yayılma yıllarıydı Bu bölgede 1540 yıllarında ilk Müslümanlar görülmüş 1570-1590 yılları arasında ihtidalar yoğunlaşmış ve XVII. yüzyılın ilk yıllarında İslamlaşma olayı tamamlanmıştır. Grabova köyü ise devamlı Ortodoks olarak kalmış, bugün da aynı şekilde devam etmektedir. Bu köyün nüfusu Romanya halkının

* Arkile Boti, Baldushk köyünde yaşayan ünlü bir doktordur. Kendisi ortodoks asıllı olup İslam dini karşısında çok olumlu bir tavır sergilemektedir. Tarafımızdan 20.08. 2009’da mülakat’ta alındı.

¹⁰³ Basha, Ali, a.g.e. s. 273.

diline yakın bir dil konuşmakta ve Arnavutluk'ta Vlleh (Türkçede Ulah) halkı olarak bilinmektedir.

Güneye doğru inildiğinde enteresan bir tablo çıkmaktadır. İşkodra ve Orta Arnavutluk'ta ovalarda hızlı bir İslamlaşma gözlenmiştir. Avlonya sancağının dağlık bölgelerde ise ovalık bölgesinden önce ve daha hızlı bir şekilde ihtidalar olmuştur. Berat şehrinin etrafındaki köyler XVI. yüzyılın sonunda tamamem İslama girmişlerdir halbuki şehrin içinde gayri Müslimler az değildi. Bu sancağın ovalık kısmı olan Müzeqe kazasında çoğunluk Hıritiyanlardan oluşuyordu ve sadece 28 köyde İslamlaşma başlamıştır.¹⁰⁴ Bu tarihlerde Mallakaster ve Skrapar köylerinde ihtidalar başlamış olduğu kabul edilebilir çünkü 1646'da buralarda İslamlaşma % 50 ve % 36 oranında gösterilir.¹⁰⁵

Avlonya köylerinde İslam'a kitleler halinde girişler 1735-1740 yıllarda olmuştur, fakat bu daha önce ihtidaların olmadığı anlamına gelmez. Ali Basha Avlonya'ya bağlı Dukat bölgesinin İslamlaşmasını XVI. yüzyılın ortalarında gösterir.¹⁰⁶ Ekrem Bey Vlora 'Kujtimet' isimli eserinde şunları aktarır: *“Dukat bölgesinin İslamlaşması konusunda halk arasında yaygın olan şu olayı anlatır: Bir gün tanınmayan bir hoca Dukat'ta gelir, köy halkını toplar ve İslam'a girmeleri için telkinde bulunur. Orada bölgenin papazı da bulunmaktadır. Tartışma büyür ve hoca kendi dininin üstün olduğunu göstermek için keramet göstermeye hazır olduğunu söyler. Kendisinin ve papazın 40 metre yüksek bir kayadan aşağıya atlamasını teklif eder (bu kaya bugün ‘‘Hoca'nın kayası’’olarak isimlendirilir). Hayatta kalanın dini, köylülerin dini olacaktır. Papaz güler ve ‘‘Allah deli olanlarla uğraşmaz’’ der. Hoca vazgeçmez ve köylülerden keramet gerçekleşirse İslam dinine gireceklerine dair söz alır. Tek başına kayaya çıkar ve ‘‘Allahu ekber’’ deyip atlar. Cübbesi paraşüt gibi açılır ve yere yavaşça iner. Bunun üzerinde köylüler sözlerini tutar ve hepsi İslam dinine girer. Dukat'tan Avlonya'ya pazar için giden küçük bir grup, kerameti görmedikleri için Hıristiyan olarak kalmışlardır. Bugün de bu aileler hala Hıristiyandır.’’¹⁰⁷ Bu hikâyenin doğru olup olmadığı sonucu değiştirmez: Dukat bölgesinin çoğu XVI. yüzyılda müslüman olmuştur. Güney Arna-*

¹⁰⁴ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 274.

¹⁰⁵ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 274.

¹⁰⁶ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 178.

¹⁰⁷ Vlora, Eqerem bej, *Kujtime*, I-II, c. I. s. 206-207.

vutluk'ta Ortodoksların güçlü direnişine rağmen Arnavut halkı arasında ihtidalar başlamıştır. Anlaşılan XVI. yüzyılda buralarda İslam dini yoğun bir şekilde tebliğ edilmiştir.

Sonuç olarak XVI. yüzyılın sonunda köylerin İslamlaşması şehirlerin çok gerisindeydi. Şehirlerin yarısının İslam'a girmesine karşın köylerin ise ancak % 17'sinin Müslümanlaştığı görülmektedir.¹⁰⁸ Şehirlerde olduğu gibi köylerde de bölgeden bölgeye farklar vardır. Orta Arnavutluk köylerinde İslamlaşma hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. İslamlaşan köy nüfusunun büyük bir kısmı bu bölgeden gelmektedir. Kuzey Arnavutluk'ta İslamlaşan köyler ova ve deniz kıyısında bulunan köylerdir. Dağlık bölgelerde İslam'a geçme başlamış ve birkaç sene sonra kitleler halinde bir geçiş yaşanmıştır. Güney Arnavutluk'ta İslamlaşma başlamış fakat çok yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Güneyde Ortodoksların güçlü direnişi tarikatların faaliyetleriyle kırımaya çalışmıştır.

B. İslam'ın Yayılmasına Etki Eden Faktörler

Bu önemli konu şimdiye kadar satır aralarında az da olsa zikredilmekle beraber konunun genişliği ve önemi, ayrı bir bölümde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Arnavutluk'ta bugün bu konu üzerinde çok konuşulmaktadır. İslam'ın zorla yayılıp yayılmadığını konusu Arnavutluk'ta bugün çok konuşulmaktadır. Bilim çevrelerinde zorla kabul ettirildi diyenler çoğunluktadır. Fakat iddalar genel itibariyle bilimsellikten uzak bir görüntü arz etmektedir. Bu konuyla daha ciddi ilgilenenler ise genellikle önyargılı danranıp Katolik papazı olan Hıristiyan yazarların iftira dolu eserlerini kaynak göstermektedirler. Müslümanlar için 'dinsizler' yaftasını kullanan Hıristiyan papazlardan önyargılı yorumlardan başka bir şey beklemeye imkân yoktur.

Öncelikle İslam dinin din değiştirme konusunda Hıristiyan dünyasından çok farklı bir bakış açısına sahip olduğunu belirtmek gerekir. 'Dinde zorlama yoktur'¹⁰⁹ kaidesine göre başka bir din mensubuna muamele eden bir Müslüman ile Endülüs'te 1492 sonrası 'ya Hıristiyan olacaksın ya ölürsün' kaidesiyle Müslüman ve Yahudilere Ferdinand ve yandaşlarının muamelesi arasında dağlar kadar fark vardır. Amerika kıtası yerlilerinin din ve kültürleri tarih sahnesinden silinirken, Ortadoğu'da Mısır, Lübnan, Filistin ve Suriye'de milyonlarca Hıristiyan vardır ve bunlar bin yıldan fazla bir süre

¹⁰⁸ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss.515-725, s. 591.

¹⁰⁹ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklama Meali*, İstanbul 1998, s. 41.

Müslüman idaresinde yaşamışlardır. Ayrıca Irak ve Güneydoğu Türkiye’de çokça eski din mevcuttur. Böyle uzun bir zaman zarfında bu eski dinler Hıristiyan bir yönetim altında kalacak olsaydı bir Sabii veya bir Keldani’nin varlığından bahsetmek mümkün olacak mıydı? Yahudilerin batıdan Osmanlı Devleti’ne göçmesinin altında da aynı sebep vardır. Bu soruların ve gerçeklerin ışığında konuyu ele alacağız.

1. Politik ve İktisadi Faktörler

Ortaçağda Arnavut yönetici sınıfın politik sebeplerle din değiştirmelerine sıkça rastlamıştır. Onlar Bogomil, Katoliklik ve Ortodoksluk mezheplerine girip çıkmışlardır. Osmanlı Devleti Arnavutluk’ta tam yerleşmeden önce bile Arnavut yönetici sınıfı politik sebeplere dayanarak İslam’a girmeye başlamıştır. Bu kişilere Osmanlı baskısından İslam’a geçtiler demek insafli gözükmemektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti yönetici sınıfını daha çok İslam’a giren gruplardan temin ediyordu. Bunlar devşirmeler ve kul sisteminden (savaşta esir düşenler)dir. Osmanlı Devleti yönetimde sultana ve İslam dine sıkı bağlanmış kişiler istiyordu.

Arnavutlar sözünde duran ve çok savaşçı bir toplum olduklarından devlet kademelerinde çok çabuk yükseldiler. *“Arnavutluk devşirmenin en geniş bir şekilde uygulandığı yer olmuştur. Çok zaman geçmeden Arnavutluk’ta yönetici sınıf tamamen Arnavutlardan oluşmuştur. Onlar sadece politik yönetimi değil, aynı zamanda tımar, zeamet ve hasların sahibi olurken ekonomiyi de ellerine geçirdiler”*.¹¹⁰ Osmanlı, Arnavut halkının bu özelliklerini kendi çıkarı için kullanmış olabilir fakat politik baskı yapmamıştır. Baskı konusunda için Thomas W. Arnold şöyle yazmaktadır: *“Hıristiyan yazarların Arnavutlar baskı, şiddet kullanarak ve kanunsuz haraçlarla din değiştirmeye zorlanmış demesi ne gariptir. Bu yazarlar iddialarına mesnet olan delillerin kaynaklarını göstermemektedirler”*.¹¹¹

Bu yazarlar İslam’ın yayılmasını tahlil ederken o kadar çok politik ve ekonomik sebeplerde yoğunlaşmışlardır ki ilahiyat sahasını tamamen göz ardı etmişlerdir. Onlar büyük bir iftiharla Müslüman bazı fertleri yeniden Hıristiyanlığa kazandırdıkları yazarken Hıristiyanlıktan İslam’a geçen milyonları görmezlikten gelmektedirler. Müslüman

¹¹⁰ Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c.I, ss. 515-725, s. 597.

¹¹¹ Arnold, a.g.e, s. 17.

olan Arnavutlar'ın çoğu İslam dini akla daha yatkın olduğu için kâbul etmişken, neden bu batılı yazarlar hep ekonomik ve politik sebepler üzerinde durmaktadırlar? Dillerinden düşürmedikleri bu ekonomik sebepleri incelemeye geçebiliriz.

XVI. yüzyılında cizye vergisi ile Bizans Devletinin başlık vergisi arasında miktar olarak pek fark yoktu. Hane'nin ekonomik durumunu esas alınarak yetişkin erkekler bâzında senelik cizye alınıyordu. Bu asrın ortalarında orta halli bir hane 50 akçe cizye öderdi. Bu miktar iki koyun bedeline eşit idi. İki koyun için din değiştirileceğini düşünülmez Öte yandan Müslüman olan kişi cizye yerine zekât öderdi. Zekât aynı şekilde ekonomik durum esasına göre yılda bir defa alınır. Osmanlı Devleti vergi uygulamasında Hanefi mezhebine dayanmaktaydı. Bu mezheb cizye toplamada gayr-ı Müslim'in ekonomik durumu esas almaktadır. Bu uygulama özellikle çok fakir olan bölgelerdeki Arnavut köylüsü için rahatlama getirmiştir. Çünkü kilise hiçbir zaman bu meseleyi göz önünde bulunduramamış ve herkesten eşit vergi almıştır. Dolayısıyla bu bölgelerde İslam'a geçen fâkir biri için daha az vergi verme durumu vaki olmuştur.¹¹²

Hıristiyan bir Arnavut kiliseye her sene onluk (onda birini) vergisini öderdi. Ödemeyenler sakramentlerin yapılmamasıyla tehdit edilirdi. Gjadri kilisesi 1641 yılında onluk vergisinden başka toprak vergisi de alırdı. Ayrıca kilise ev başına 2 akçe, düğün için 12 akçe, dul erkek için 22 ve dul bir kadının evlenmesi için 48 akçe alırdı.¹¹³ Ortodokslar'da durum pek farklı değildi. "II. Mehmet döneminde Patrikhane'nin kuruluşundan itibaren inananlara ağır bir vergi yüklendi. Diğer vergilerin dışında 'peşkeş' olarak zikredilen bir vergi de ödenirdi".¹¹⁴ Sonuç olarak Hıristiyanlıktan İslam'a geçen bir Arnavut'un ödeyeceği vergi pek değişmemekteydi. Kaynaklar bunu göstermektedir. Shan Zefi bunun hakkında şunları söylemektedir: "Hıristiyanların Türkler'e ödeyecekleri vergiler kriptokristian* olmasına sebebiyet verecek kadar ağır değildi."¹¹⁵ Skender

¹¹² Bkz. Riza, Skender, *Kosova Gjate Shekujve XV. XVI. XVII.*, Rilindja y, Prishtine 1982, s. 396

¹¹³ Bkz. Zamputi, İnjac, a.g.e, s. 183.

¹¹⁴ Pollo, Stefanaq, *Ne Gjurma te Historise Shqiptare*, Toena, Tiran 2003, s. 124.

* Kriptokristian ya da alaca müslüman, görünüşte müslüman görünen ve gizlice hıristiyanlığı uygulayan kişilere denilmektedir. Bu kişiler cizye vergisinden kurtulmak için kendilerini Müslüman gözüktüyorlardı.

¹¹⁵ Bkz. Zefi, Shan, *İslamizimi i Shqipatreve Gjate Shekujve*, Prizren 2000, s. 47.

Rıza da aynı yönde şunu söylemektedir: “Cizye normal bir vergidir. O ödenemeyecek kadar ağır bir vergi değildir.”¹¹⁶

Hıristiyanlıktan İslam’a geçmekle toplumsal ve ekonomik konumu düzelecek sınıf esirler, köleler ve cariyelerdir. Savaş esnasında Osmanlı ordusunun eline bol miktarda esir düşüyordu. Onlar derebey ya da vakıf topraklarında çalıştırılmak üzere getiriliyordu. Köylerde Müslüman olan esir hürriyetini kazanıp bu topraklarda çalışırdı. Şehirde Müslüman olan esir ise bir meslek sahibi olup itibarlı bir konuma gelirdi. Köleler ve cariyeler ihtida etmekle esirlerden daha çok kazançlı çıkardı. Onlar ihtida ettikten sonra “Fülan b. Abdullah” veya “Fülane bt. Abdullah” diye çağrılırdı.¹¹⁷ Efendiler ise ihtidaları karşılığında hürriyetlerini verirlerdi. Bu olay, İslam tarihinde çokça yaşandığı gibi Arnavutluk’ta da yaşanması pek tabiidir.

Politik ve ekonomik sebepler Arnavut halkın İslam’a geçmesi için hiç etkili olmamıştır diyemeyiz, fakat Katolik papazların bunu ilk ve en önemli sebep olarak göstermesi çok yanlıştır. Burada Hıristiyan dininin zafiyetlerinin ekonomik sebeplerle örtülmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

2. Hıristiyanların Durumundan Kaynaklanan Sebepler

Arnavutluk’ta Osmanlı yönetimi altında Katolik kilisesi zor bir durumda bulunuyordu. Bunun sebebi Vatikan’ın politikalarıydı. Vatikan batılı devletleri sürekli Osmanlı’ya karşı kışkırtmıştır. 1571 yılında Tivar, Osmanlı Devleti’ne katılınca bütün Arnavutluğun piskoposu olan Tivar piskoposu Ambrosius İtalya’ya kaçmıştır.¹¹⁸ Tivar fethinden 1610 yılına kadar Arnavutluk’ta piskopos yoktu. Arnavutluk’ta Katolik kilise’nin durumu ancak piskopos Mario Bizzi’nin gelmesiyle raporlar halinde Vatikan’a sunulmuştur. Bu raporlardan açık bir şekilde Katolik papazların durumunu öğrenebiliyoruz. Mario Bizzi, ilk önce papazların sayı olarak yetersizliğinden şikayetçi olmuştur. O, bütün Arnavutluk’ta sadece üç piskoposun yardımcısı olduğunu bildirmiştir. Bunlar bile sürekli Arnavutluk’ta bulunmamışlardır. Çok az sayıda olan papazların durumu ise

¹¹⁶ Bkz. Rıza, Skender, *Kosova Gjate Shekujve XV, XVI, XVII*, Rilindja, Prishtine 1982. s. 398

¹¹⁷ Bkz. Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, T.T.K.yayımları, Ankara 1994, s. 53.

¹¹⁸ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 175.

içler acısı idi. Onların birçoğu normal duaları bile bilmiyorlardı. Bazı düğün merasimlerinde gereken dualar okunmamış ve halk arasında huzursuzluğa sebep olmuştu.¹¹⁹

Katolik papazların kendi aralarındaki çekişmeler ve kavgalar da problemin başka bir boyutunu teşkil etmekteydi. Bu kavga ve çekişmeler genellikle maddi çıkarlarından ileri gelmiştir. “20 Haziran 1628 tarihinde İşkodra’nın Barbullush köyü halkı, papazların arasındaki kavgalardan şikayetçi oldu. Bu kavga komşu Zadrina bölgesi papazların Barbulush’ta vergi toplamasından meydana gelmişti”.¹²⁰

Vatikan’dan gönderilen Arnavut olmayan papazların Arnavutluk gelmesi de Katoliklerin durumunu pek değiştirmede. Onların arasında kötü huylu olanlar vardı. Bundan dolayı yerli ve yabancı papazlar arasında çekişmeler başladı. Dukagin bölgesinde toplanan yerli papazlar Roma’ya protesto dolu bir mektup yazdılar. Mektupta ‘Eğer yabancı papazlar uzaklaşmazlarsa Roma ile ilişkileri keseceklerini’ yazıyorlardı. Tabi ki Roma bu isteğe olumlu cevap vermedi. Dolayısıyla iki taraf arasında çekişmeler devam etti.¹²¹

Arnavutluk’ta kiliselerin durumu da hiç iyi değildi. Osmanlı fethi sırasında birçok kilise tahrip olmuş durumdaydı. Mesela Kruya kilisesi fetih esnasında bunlardan biridir.¹²² Bir kısmı ise kendi haline terk edildi. Çünkü nüfusun bir kısmı İtalya’ya göç etmişti. Bu terk edilmiş kiliseler Müslüman tebaa için camiye çevrildi. Fakat bu olay zorla olmayıp o bölgede Hıristiyanların olmayışından kaynaklanmıştır. Mesela Tivar fethinden sonra en büyük kilise ve şahane mimarisi olan Shen Gjergj kilisesi camiye çevrildi. Kale içinde Preze kilisesi de camiye çevrilip genişletildi. Genel itibarıyla halkı Müslüman olan bir bölgede artık Hıristiyan kalmadığı için kilise camiye çevrilirdi.

Arnavutluk’ta Katoliklik gerilemeye başladıktan sonra Vatikan geç da olsa önlem almaya çalışmıştır. Örneğin 1622 yılında ‘Dini Yayılmanın Kutsal Derneği (Sacra Congregatione de Propaganda Fide) kuruldu. Bu dernekle birlikte Arnavutluk’ta 1634

¹¹⁹ Bkz. Arnold, a.g.e, s. 175-176.

¹²⁰ Zamputi, İnjac, a.g.e, s. 297.

¹²¹ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 246.

¹²² Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 602.

yılında Fransisken misyonerleri faaliyetlere başladı. Onlar Kuzey Arnavutluk'un birçok köyüde Katolikliğin devam etmesini sağladılar. Kurdukları bazı merkezler şuralardadır: İşkodra'nın Grude ve Shas köyü, Kuzey Pult, Puka, Zadrime, Kruya'nın Derven köyü ve Mirdita bölgesinin birkaç köyü. Vatikan'ın faaliyetleri kuzey Arnavutlukla sınırlı kalmadı. Güney Arnavutluk'un Himara bölgesine Birleşik kilise (Unitarian) rahipleri gönderildi. Bu rahipler Ortodoks ve Katolik kiliselerin bir olduğunu savunuyorlardı. Bunun sonucunda 1577 yılında Himara'nın halkı Papa'yı kendilerin manevi lideri olarak kabul ettiler. Fakat Ortodoks papazları bu durumu fark edince hemen önlemler aldılar ve Himara halkını yeniden Ortodoks kilisesine bağladılar¹²³.

Arnavutluk'ta Hıristiyanlığın gerilemesinde Ortodoks kilisesi de etkili olmuştur. İlk iki yüzyılda Ortodoks kilisesi Fener Patrikhanesine çok bağlı olduğu için İslam'a geçen Ortodoksların sayısı az idi. Bu dönemde Osmanlı Devleti Ortodoksların hamisi olmuştur. Osmanlılar Ortodoksları İslam'a geçmek için zorlamamışlardır. Fakat Osmanlı-Rusya savaşları başlayınca durum değişti. Rusya kendini Slav Ortodoksların lideri olarak ilan etti. Bağımsız Ortodoks kiliseleri olan Bulgar ve Sırlar için bu yeni durum yararlarına oldu. Fakat bağımsız kilisesi olmayan Arnavut Ortodoksları olumsuz yönde etkilendi. Bağımsız Ohri piskoposluğunun 1767 yılında kaldırılması Arnavut Ortodoksların aleyhine işledi. Böylece Arnavut Ortodoksları çok uzak kalan Fener Patrikhanesi'ne doğrudan bağlandılar. Zaten bundan sonra Fener Patrikhanesinin Ortodoks dünyası üzerinde etkisi çok azaldı. Ortodoks Arnavutları kendilerini sahipsiz hissedince, yavaş-yavaş İslam'a geçme yolunu seçtiler. Sebepler aşağı yukarı kuzeydeki Katoliklerin İslam'a geçmesi gibi oldu. Papazların moral çöküntüsüne düşmesi ve Fener Patrikhanesinin ilgisizliği onları Ortodoksluktan soğutmuştu.¹²⁴

Kosova ve Makedonya Arnavutlarının ayrıca tahlil edilmesi gereken bir durumu vardır. Bu bölgeler fetihten önce üç yüz sene Ortodoks Sırp kilisesinin baskısı altında bulundular. Bu bölgede Katolik Arnavutlar batı dünyasıyla ilişkilerini kesmişlerdi. Katolik halkın çoğu Ortodoksluğa geçmek suretiyle rahat nefes almaya çalışmış, fakat yine de baskı altında kalmışlardı. Sırp Ortodoks kilisesi onlar için devamlı yabancı kaldı çünkü bu kilise Arnavutların Sırların kültürü içinde asimile olmalarını da istemekteydi.

¹²³ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 600.

¹²⁴ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 255.

Sırp yönetim, Arnavut halkından mezheplerini değiştirdikten sonra milliyetlerini de değiştirmelerini istemekteydi. Katolik olarak kalan Arnavutlar ise Sırp yönetimi altında acımasızca eziliyordu.

Bu bölgelerde Osmanlı yönetimi Sırp yönetimini kökten söküp attı. Osmanlıların diğer dinlere karşı olan hoşgörüsü bu bölgede yaşayan Arnavutlar için kurtarıcı oldu. Sırp baskısından kurtulan halk yavaş-yavaş İslam'ı seçti. İslam'a girenler hep etnik Arnavutlardan oluşuyordu. Bu bölgede yaşayan Sırplardan İslam'a giren nerede ise hiç yoktur.

3. Tarikatların Etkisi

Arnavutluk'ta Osmanlı yönetimi sistematik bir şekilde halkın İslamlaşması uğraşmamıştır. Fethin ilk iki asrında Osmanlı için asayişin temin edilmesi elzem ve acil bir konu olmuştur. Müslüman olan Arnavutlar'ın sünnet olması ve yüzeysel dini bilgileri öğrenmeleri ile yetinilmiştir. Zaten bu erken dönemde halka yeni dinini öğretecek yeterli bir kadro da yoktu. Fakat tekke ve zaviyeler tebliğ faaliyetleri için daha müsait bir ortam oluşturmuşlardır. Osman Çetin, başta padişahlar olmak üzere ümera ve ulemanın çoğunun tarikatlara mensup olduğunu ve bunun tabii sonucu olarak halk tabakaları arasında da tarikatların yayıldığını belirtmektedir.¹²⁵ Yöneticilerin kendileri padişahтан başlayarak tarikatlara gönül vermiş ve genellikle tekke ve zaviyelere maddi yardımda bulunmuşlardır. Arnavut Osmanlı tarihçisi Ekrem Bey Vlora'nın bu yönde olan sözünü de kaydedelim: *“Arnavutluğun İslamlaşması tarikatların ve gezici dervişlerin eseridir. Yönetimin bu işte ya çok az etkisi vardır ya da hiç yoktur. Bu dervişler Osmanlı ordusu gelmeden önce Balkanlara gelmişler ve pek çok mürit edinmişlerdi.”*¹²⁶ Vlora'nın bu sözlerini biraz abartılı bulmakla beraber tarikatlar için doğru bir tespit olduğunu düşünmekteyiz.

Tarikatlar'ın yayılmasına Bektaşî tarikatını incelemekle başlayacağız. Sarı Saltık efsanesi Arnavutluk Bektaşîleri arasında önemli bir yer etmiştir. Sarı Saltık Hıristiyan bir keşiş gibi giyinmiş, çok sabırlı bir şekilde, gizlice Bektaşî tarikatını yaymaya çalışmış denilmektedir. Sarı Saltık Arnavutluk'ta Üsküp, Ohri, Kruya ve Yanya'da kendi

¹²⁵ Bkz. Çetin, Osman, a.g.e. s. 72.

¹²⁶ Vlora, Eqerem bej, a.g.e. I-II, c. I. s. 207.

tarikatını yaymaya çalışmıştır.¹²⁷ Sarı Saltık efsanesi dışında Bektaşî dervişleri Devoll bölgesinin (Göricenin doğusunda) Kuç köyünde 1378 yılında görülmüşlerdir.¹²⁸ Bu dervişler II. Murat güçleriyle Arnavutluk'a gelmiş olmalıdır. Kasem Baba, Yemin Baba, Piri Baba ve Hüseyin Baba ise Arnavutluk'a II. Mehmet döneminde yerleşmişlerdir.¹²⁹ Bektaşîler yeniçerler üzerinde olan etkilerinden dolayı politik bir destek bulmuşlardır. Bu o kadar ileri düzeydedir ki yeni dede tacını İstanbul'da yeniçerler ağasının elinden giyerdi.¹³⁰ Buna rağmen Bektaşîlik Arnavutluk'ta en erken XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren halka inmeye başlamıştır.¹³¹ Bunu önemsiyoruz çünkü bugün Arnavutluk'ta aslı Bektaşî olmayan tekkeler de Bektaşî tekkesi olarak kullanılmaktadır.

Buna örnek olarak Kruya kalesi içinde Dolma tekkesini tespit ettik. Seit Dolma'nın* ifadesine göre bu tekke 1967'ye kadar Ticani tekkesiydi. 1990 sonrası ise Bektaşî tekkesine dönüştürülmüştü. Seit diyor ki: "Bizim aile bu tekkeye hizmet ederdi. İkinci kuşaktaki dedem olan Baki Dolma bu tarikatın Kruya'daki şeyhiydi ve tekkenin içinde medfundur. Tekkede mihrap vardır. Rahmetli babam Salih Dolma bu tarikatın müntesibi olarak teheccüt namazını dahi hiç bırakmamıştır. Bektaşîler Kruya'da güçlü oldukları için bu tekkeyi sahiplendiler. Bizim ise karşı koyacak gücümüz yoktu".

Bunu anlatırken şunun altını çizmek istiyoruz: Arnavutluk'ta tekkelerin çoğu sünni motifleriyle külliye şeklinde inşa edilmiştir. Bütün Arnavut tekkelerinde tekenin yanında camii de bulunur, sadece Bektaşî tekkelerinde camii bulunmazdı. Sayı olarak da diğer tarikatların tekkeleri Bektaşîlerinden kat-kat fazlaydı. 1990 sonrası ise Bektaşîlik hem tekkelerin sayısı hem faaliyetleriyle diğer tekkeleri geride bırakmıştır. Bu meselelerin başlı başına araştırılması gereken bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

Halveti tarikatının müritleri Arnavutluk'ta XIV. yüzyılın sonunda görülmeye başlamıştır. İlk tekke 1390 yılında Gazi Evrenos Bey tarafından Yanya'da kurulmuş. Tarikatın en hararetli dönemi 1529 yılında Şeyh Yakub Efendi'nin Yanya'ya gelmesiyle başladı. Yanya'da onun faaliyetleri bütün üst düzey yöneticileri kapsamıştı.¹³²

¹²⁷ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 593-594.

¹²⁸ Bkz. Jacues, Edwin, *Shqiptaret, Karte e Pende*, s. 251.

¹²⁹ Bkz. Bartl, Peter, a.g.e. s. 151.

¹³⁰ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 222.

¹³¹ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 223.

* Seit Dolma ile 16.Ocak 2010 Kruya'da mulakat yapıldı.

¹³² Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 232

Delvine’de 1530’larda bir halveti tekkesi kuruldu.¹³³ Aynı şeyh 1537 öncesi Avlonya’da bir mescit kurmuş. Kanuni Sultan Süleyman 1537 yılından sonra bu mescidin yerine Paşalar Camii inşa ettirmiştir.¹³⁴ Ayrıca bu tarikat XVI. yüzyılda Berat, İlbasan ve Görice şehirlerinde yayılıp tekkelerini kurmuştu.¹³⁵ Göricede halveti tekkesi İlyaz Bey tarafından inşa edilmiştir. Bu tarikat Tiran, Pirmed, İşkodra, Üsküp ve Kalkandelen şehirlerinde de inşa edilen tekkeleriyle yayılmıştır.¹³⁶ Babam Komünizm öncesi Preze’de bir halveti tekkesi bulunduğu ve sağlık ocağı olarak kullanıldığına işaret eder. Onların Şeyhi Hasan komünizm döneminde vefat ettiği için 1990 sonrasına mensubu bulunmayan bu tekke faaliyete geçememiştir.

Güney Arnavutluk’ta XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılın başında Sa’adi tarikatın kurucusu Demir Han halkın dilinden düşmez. Ali Basha’dan kısaca Demir Han’ın hayat hikâyesini aktarabiliriz: “Demir Han Kırımlıdır. Hacca gitmek üzere İstanbul’a gelmiştir. Hacca Şeyh Hüseyin Tûsi ile beraber gitti. Hacc dönüşünde Şeyh onu güney Arnavutluk’un Skrapar bölgesinde Vokopola köyüne gitmekle görevlendirdi. Orada bir başka yabancı olan Mustafa Tûsi ile götüştü. Mustafa Tûsi ailesiyle beraber burada yerleşmiş bulunuyordu. O kız kardeşini Demir Han ile evlendirdi. Fakat Demir Han burada fazla kalmadı. Çünkü onun esas görevi Tepedelen idi. Tepedelen’e gelir gelmez kalenin yakınında zaviyesini inşa etti. Zaviyesinde hem medrese eğitimi verip hem şeriati öğretiyordu, hem de Sa’adi tarikatı talim ederdi. Zaviyede yetimleri kolladı, miskinleri yedirdi ve kimsesizlerin kapısı oldu. Bunlar burada kalıp bir meslek öğrendikten sonra ayrılıyordu. Demir Han tekkesinde Müslüman Hıristiyan beraber oturur, kardeş gibi yaşardı. Zamanla zaviyenin maddi gücü de arttı. Artık Tepedelen’in problemleri yerel hükümetle değil, Demir Han zaviyesinde çözülür olmuştu. Kıskançlık sebebiyle iftiraya uğrayıp 1630’a idam edildi. İdam sonrası halk onu kutsal bir kişi olarak anmıştır. Mustafa Tûsi konunun peşini bırakmayıp araştırdı ve Demir Han sultan tarafından suçsuz bulundu. Yerine yeni bir Sa’adi Şeyhi gönderildi. Zaviye’ye para aktarıldı ve yanında bir makam da inşa edildi.¹³⁷

¹³³ Bkz. Riza, Skender, “Delvine” D.İ.A. c. IX, Ist. 1994, s. 147.

¹³⁴ Bkz. Kiel, Machiel, “Avlonya” D.İ.A. c. IV, Ist. 1991, ss. 118- 120, s. 118.

¹³⁵ Bkz. Duka, Ferit, et-al, a.g.md, *Historia e Popullit Shqiptar*, I-IV, c. I, ss. 515-725, s. 596.

¹³⁶ Bkz. Basha, Ali, a.g.e, s. 448

¹³⁷ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 233-236.

Sa'adi tarikatı Şeyhi Demir Han vasıtasıyla Tepedelen'in nüfusu artmış ve köyden şehir durumunda gelmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılın sonuna kadar Tepedelen % 50 oranında Müslüman olmuştur.¹³⁸ Sa'adi tekkeleri Gjakova, Zerqan, Prizren ve Tirana'da da kurulmuştur.

Bu tarikatların dışında Arnavutluk'ta Kadiri, Mevlevi, Celveti ve Melami tarikatların da görmekteyiz. Ticani tekkeleri Kruya'nın dışında İşkodra ve Gjakova'da vardır. Ayrıca Sa'adi ve Halveti tarikatların kollarına rastlamaktayız. Ergirikasri'de Gülşeniye tekkesi bulunmaktadır. Hayatiye tekkeleri Kelcyra, Görice, Bilisht, Progri ve Ohri'de bulunuyordu. Bir Sinani tekkesi 1551'de Prizren'de kurulmuştur. Aynı şehirde İşkodralı Süleyman Efendi tarafından Acizi tekkesi de kurulmuştur. O halk tarafından Acize Baba adıyla Pir'i sâni olarak bilinmektedir.¹³⁹ Kalkandelen'de Sersem Ali Dede tarafından Harabati tekkesi kurulmuştur. Kurt Ahmet Paşa ise Berat şehrinde bir Celveti tekkesini kurup müntesibi olmuştur.¹⁴⁰

Yukarıda zikredilen ve bunun dışında kalan pek çok tarikatın faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulursa Arnavutluk'ta İslam'ın yayılmasında tarikatların etkisinin ne kadar büyük olduğu ortaya çıkar. Ayrıca tarikatların Müslümanlaşmış kitlelerin İslam'ı içselleştirmesi ve dinî yaşantının kökleşmesinde önemli bir rol oynadıkları da göz önünde tutulmalıdır.

¹³⁸ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 263.

¹³⁹ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 447-448.

¹⁴⁰ Bkz. Basha, Ali, a.g.e. s. 449.

SONUÇ

Arnavutluk tarih boyunca sık sık işgalci güçler tarafından istila edilmiştir. Bağımsız kaldığı zamanlar kısa süreli olmuştur. Buna rağmen özgürlüğü seven bu halk asırlar boyunca özgürlük kavgası vermiştir. Bu kavga olmasaydı güçlü düşmanlar karşısında tarih sahnesinden çok kolay silinebilirdi. Özellikle Barbarların ve Slavların istilası zamanlarında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Arnavutların ataları kabul edilen İlliryalılar bu istila zamanında Tuna ve Sava nehrine kadar olan bölgelerde yaşıyorlardı. Hırvat ve Boşnaklar İllirya-Slav karışımından meydana gelmişlerdir. Dolayısıyla bu bölgelerde yaşayan İlliryalılar asimile olmuşlardır. Osmanlı bilinçli bir şekilde olmasa da Arnavut halkın Sırp-Yunan asimilasyonundan korumuştur.

Eski Arnavutlar'ın dini Putperestlik idi. Hıristiyanlık Roma İmparatorluğunun resmi dini olduktan sonra Arnavutlara Hıristiyanlık yukarıdan aşağı zorla kabul ettirilmiştir. Arnavutluk'ta Hıristiyanlık IV-VII. asırlar arasında yayılmıştır. Yayılırken de birçok motifleri Putperestlik'ten almıştır. Katolik ve Ortodoks kiliselerin kavgası en çok Arnavutların yaşadığı bölgelerinde meydana gelmiştir. Kiliseler ayrıldıktan sonra Arnavutluk da ikiye bölünmüştür. Hatta iki mezhep arasında tereddüt eden Orta Arnavutluk ve Kosova gibi bölgeler olmuştur. Genel olarak Ortodoksluk Güney Arnavutluk, Yunanistan ve Makedonya'da yaşayan Arnavutlar arasında kalıcı bir şekilde yayılmıştır. Kuzey Arnavutluk, Batı Kosova ve Karadağ Arnavutları ise Katolik bölgesinde kalmışlardır.

Arnavutluk İslam dininin etki alanına Osmanlı öncesinde girmiştir. Özellikle IX-XI. asırlar arasında Sicilya müslümanları ticari faaliyetlerle burada etkili olmuşlardır. Bu etkileşme Arnavutların İslam'ı kabulünü getirmemiş ve haçlı seferlerinin başlamasıyla İslam'ın izleri yok olmuştur. Bulgarlarla beraber gelen Peçenekler de iyi bir İslam temsilciliği yapmadıklarından dolayı Arnavutların onların etkisinde kalıp İslam dinini kabul etmesi söz konusu olmamıştır. Peçeneklerin akabinde gelen Vardar Türkleri ise Hıristiyanlık denizinde eriyip gitmişlerdir.

Arnavutluk'ta İslam dininin kabulü ancak Osmanlı fethinden sonra meydana gelmiştir. İlk mühtediler Arnavut yüksek tabakasına ait fertlerden geliyordu. Osmanlıya tabi hale gelen Arnavut derebey tabakası çoğunlukta İslam dinine girmiş ve tımar alarak

sipahi olmuşlardır. İhtida eden ikinci grup devşirmelerdir. Yeniçeri veya saray hizmetçisi olarak yetiştirilmek üzere Osmanlı başkentine getirilen küçük Hıristiyan çocuklar, İslam dinini kabul eden ikinci sınıfı oluşturmuşlardır. Bu tabakadan gelen Arnavutlar Osmanlı Devletine çok hizmet etmişler ve sadrazamlığa kadar yükselen önemli şahsiyetler çıkarmışlardır.

XV. yüzyılın ikinci yarısında İslam dini halka inmeye başlamıştır. İlk olarak şehirlerde başlayan bu olay Üsküp ve Manastır dışında kalan şehirlerde çok yavaş olmuştur. Hatta Güney Arnavutlukta şehirlerde bu durum ancak XVI. asırda başlamıştır. İşkodra, Kruya, Elbasan, Berat ve Kosova'daki şehirlerde XVI. asrın sonunda şehir halkının çoğu İslam'a geçmiş ve bu şehirler İslami bir hüviyete bürünmüşlerdir. Güneydeki şehirlerde ise İslam'a geçmede hızlanma XVII. asırda gerçekleşecektir.

Köylerde İslam'ın yayılması ilk olarak şehre inen zanaatkârlarda XV. asrın ilk yarısında görülmeye başlamıştır. Bu asrın sonunda Orta Arnavutlukta hızlı olan bu süreç Kosova ve Kuzey Arnavutluk'ta daha yeni başlamıştır. Arnavutluk nüfusunun kahir çoğunluğunu teşkil eden köylerin İslamlaşması bölgeden bölgeye değişiklik arz etmektedir. Orta Arnavutluğun daha erken ve neredeyse tamamen İslam'a girmesi bu bölgede sık sık Katoliklik ve Ortodoksluk arasında el değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir ortamda Hıristiyanlık doğmaları tam oturmamış ve bu halkta dini yobazlık olmadığı için İslam dinini seçmeye müsait bir düşünce ortamı peyda oluşmuştur. İslam'ın getirdiği hoşgörü ortamı en çok bu bölgede yaşanmaktadır. Aksine Kuzeyde Merdita ve Dukagin bölgeleri koyu Katolikti ve buralarda İslam'a girişler çok az olmuştur. Arnavutluk genelinde mevcut olan dini tolerans ve farklı dinlere mensup kişilerin beraber yaşaması Müslümanların çoğunlukta olmasına atfedilir. Eğer tam tersi bir durum olsaydı yani çoğunluk Hıristiyan olsaydı komşu Balkan ülkelerinden farklı bir durum olmayacaktı.

Arnavutların İslam'ı tercih etmeleri için çeşitli politik, ekonomik ve sosyal nedenler gösterilebilirse de, İslam dinin fitrata en yakın din olması en başta gelen sebep olmalıdır. Zira Arnavutlukta toplu halde İslam'a girişler, baskı ve şiddet yoluyla değil, isyanların bittiği, barış ve hür düşünme ortamının olduğu zamanlarda gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Anamali, Skender; İslami, Selim; Korkuti, Muzafer; Prendi, Frano, “İliret”, *Historia e Popullit Shqiptar*, Akademia e Shkencave e Shqiperise, İnstituti i Historise, I-IV, ed. Lloshi, Xhevat, c. I, Toena yayınları, Tirane 2002.
- Ankara Tapu ve Kadastro genel Müdürlüğü Arşivi, “ Defter-i mufasal-i liva-i Avlonya”, nr. 62, s. 9-13.
- Arnold, W. Tomas, *Historia e Perhapjes se İslamit*, arn. çev. İbrahimi, Nexhat, Zeri İslam yayınları, Priştine 2004.
- Baldaci, Antonio, *Rrugetime Shqiptare*, arn. çev. Gambeta, Artan, Tirane 2004.
- Bartl, Peter, *Muslimanet Shqiptare ne Levizjen per Pavarsi Kombetare*, Dituria y, Tirane 2002.
- Basha, Ali, *Neper Gjurmet e İslamit*, y y, Tirane 2005.
- Biçoku, Kasem; Xhufi, Pellumb; Andromaqi, Gjergj; Demiraj, Shaban; Sinani, Shaban; Bullo Jorgo; Pulaha, Selami; Zamputi, İnjac; Buda, Aleks, “Mesjeta”, *Historia e Popullit Shqiptar*, Akademia e Shkencave e Shqiperise. İnstituti i Historise, I-IV, ed. Lloshi, Xhevat, c. I, Toena y, Tirane 2002.
- Bilge, Mustafa, “Arnavutluk” D.İ.A, c. III, İstanbul 1991.
- Bogdan, A.K, “Historia e Shqiptareve nga İliret e Lashte, ne Eren e İslamit”, *Univers*, Nr. 1, A.İ.T.C, Tirane 2001.
- Bozhuri, K, *Lufta Shqiptaro-Turke ne Shekullin XV*, İnstituti i Historise dhe i gjuhesisë y, Tirane 1967.
- Bozoviç, Rade, *Arapi u Snemoj Narodnoj*, Beograd 1977.
- Castellan, G. *Historia e Balkanit*, Çabej y. Tirane 1996.
- Challkokondili, L, *Lufta Shqiptaro-Turke ne Shekullin XV*, Burime bizantine, yy. ts.
- Christo, Sehug-Wille, *Bizant i nje gov svjet*, Riyeka 1978.
- Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1994.
- De Agostini, Antonio, “Shqiptaret dhe feja” *Korrieri*, nr. 53(1215), Tirane 2005.
- Doçi, Rexhep, *İliro-Shqiptaret dhe Serbet ne Kosove*, Prishtine 1994.
- Duka, Ferit, “Momente te kalimit ne İslam te Populsise Shqiptare ne Shek. XV-XVII”, *Feja, Kultura dhe Tradita İslame nder Shqiptaret* (Uuslararası Sempozyum Bildirileri). Prishtine 1995.

- Duka, Ferit, "Hebrenjte ne Shqiperi. Bashkesite e Vlores dhe te Beratit", *Studime Historike*, nr. 3-4, Tirane 2002.
- Duka, Ferit; Naçi, Stavri; Pulaha, Selami; Demiraj, Shaban; Thengjilli, Petrika; Arapi, Mustafa, "Shqiperia nen Perandorine Osmane", *Historia Popullit Shqiptar*, Akademia e Shkencave e Shqiperise. Instituti i Historise. I-IV, ed. Lloshi, Xhevat, c.I, Toena yayınları, ss. 515-725, s. 560-563.
- Ecemen, Feridun, "Kosova Savaşları" D.İ.A, c XXVI, Ankara 2003.
- Ejub, Selman, *El- İstirab fi Jugoslafiya*, Bağdad 1984.
- Frommer, Hasjung, *Autoktonia e Shqiptareve ne Studimet Gjermane*, Prishtine 1990.
- Gibbons, Herbert Adams, *The Foundation of Otoman Empire*, Clarendon Press, Oxford 1916.
- Giray, Muhteşem, "Berat" D.İ.A, c. V, İstanbul 1992
- Grup, Autoresh, *Historia e popullit Shqiptar*, c. I, III. Baskı, U.P. arkivi, Prishtine 1979.
- Hadzijahiç, Muhamed, *İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovina*, Sarajevo 1977.
- Handziç, Mehmed, *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940.
- Hasani, Hasan, *Miftar Ajdini Korife i Lumes*, Prishtine 1995.
- İbrahimimi, Nexhat, *Kontaktet e Para te İslamit me Popujt Balkanike ne Periudhen Paraosmane*, Logos-A y, Shkup 1997.
- İbrahimimi, Nexhat, *Aspekte te Marredhenieve İslamo-Kristiane ne Mesjete*, B.İ.K.y, Prishtine 2004.
- İbrahimimi, Nexhat, *İslami dhe Müslümanet ne Tokat Shqiptare dhe ne Ballkanin Mesjetar*, Logos-A y, Shkup 2003.
- İbrahimimi, Nexhat, *İslami ne Balkan Para Shekullit XV*. Zeri İslam y, Prizren 2000.
- İnalçık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Tarih Kurumu Yurt Yayınları, Ankara 1987.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Tarihinde Toplu bir Bakış", *Osmanlı*, I-XII, c. I, Ankara 1999.
- İnalçık, Halil, *Türkler ve Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeler Vakfı, Eren y, İstanbul 1993.
- İnalçık, Halil, *Perandoria Osmane*, arn. çev. Hamdi İlçizi, Tetove 1995.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri, Defter Nr. 34, s. 5-9.
- İsufi, Hajredin, *Aspekte te İslamizimit ne Çameri*, "Studime historike" nr 3-4, Instituti i Historise, Tirane 2004.
- Jacues, Edwin, *Shqiptaret*, Karte e Pende, Tirane, ts.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi*, I-II, c. I, Küre y, İstanbul 2006.
- Jiriček, Kostandin, *İstorija Srba*, U.B. y. Beograd 1977.

- Kiel, Machiel, “*Avlonya*” D.İ.A, c.V, İstanbul 1991.
- Kiel, Machiel, “*Draç*” D.İ.A, c. IX, İstanbul 1994.
- Kiel, Machiel, “*Ergirikasri*” D.İ.A, c. XI, İstanbul 1995.
- Kiel, Machiel, “*Görice*” D.İ.A, c. XIV, İstanbul 1996.
- Kiel, Machiel, “*İlbasan*” D.İ.A, c. XXII, İstanbul 2000.
- Kiel, Machiel, “*İşkodra*” D.İ.A, c. XXIII, İstanbul 2001.
- Kiel, Machiel, “*Kruya*” D.İ.A, c. XXVI, Ankara 2002.
- Kiel, Machiel, “*Leş*” D.İ.A, c. XXVII, Ankara 2003.
- Kiel, Machiel, “*Priştine*” D.İ.A, c. XXXIV, İstanbul 2007.
- Kiel, Machiel, “*Prizren*” D.İ.A, c. XXXIV, İstanbul 2007.
- Kiel, Machiel, *Ottoman architecture in Albania 1358-1912*, İstanbul 1990.
- Kinros, Lord, *Ottoman Centures*, New York 1997.
- Kurat, Akdes Nimet, “Peçenekler”, *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1964.
- Külçe, Süleymman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944.
- Le Goff, Jacques, *Qyteterimi i Perendimit Mesjetar*, Tirane 1997.
- Lewis, B, *The Political Language of İslam*, The University of Chikago Press, Chicago 1988.
- Lleshi, Qazim, *Tivari, Shembull i Ndertimit te Rolit Qyteterues*, Podgoriçe 1986.
- Loka, Nikolle; *Arnautomania*, Geer y, Tirane 1995.
- Lutrell, A, “1389 öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt y, İstanbul, 1997.
- Luttrell, A, “The Crusades in the Fourteenth Century”, *Latin Greece. The hospitallers and the Crusades(1291-1440)*, Variorum Reprints, London 1982.
- Malkolm, Noel, *Kosova nje Histori e Shkurter*, Shtepia e librit&koha y. Prishtine 2001.
- Meksi, Aleksander, *Arkitektura e Xhamive te Shqiperise*, Uegen y, Tirane 2007.
- Muja, Hajrudin, *Ulqini dhe Tivari Ndermjet Krishterimit dhe İslamit*, Logos-A y, Shkup 2009.
- Noli, Fan, *Gjergj kastroiti-Skenderbeu*, Akademia e Shkencave y, Tirane 1989.
- Osi, Maliq, *Periodiku i Prizerenit*, çev Xhufi, Pellumb, Toena y, Tirane 1997.
- Ostrogorski, George, *Historia e Perandorise Bizantine*, Tirane 1997.
- Pirraqu, Muhamed, “Shqiptaret e Shkupit Sipas Argumentave Historike”, *Shqipetaret e Maqedonise (Sempozyum bildirileri)*, B.I. R.M, Shkup 1994.
- Pollo, Stefanaq, *Ne Gjurma te Historise Shqiptare*, c. II, Toena, Tirane 2003.

- Pulaha, Selami, *Qytetet Shqiptare nen Regjimin Feudal Ushtarak Osman Gjate Shekujve XV-XVI*, Monumentet I y, Tirane 1984.
- Ramadani, Naser, *Depertimi Osman ne Maqedoni dhe Zhvillimi i Arsimit Islam Gjate Shekujve 9-10 H./XV-XVI*, Hena e re y, Shkup 1998.
- Recebi, Fahrush, "Kultura Arabo-Ëslame ne Balkan para ardhjes se Turqve", *Dituria Islame*, nr. 76, Prishtine 1996.
- Riza, Skender, "Delvine" D.Ë.A, c. IX, İstanbul 1994.
- Riza, Skender, *Historia e Pergjithshme(1453-1789)*, Prishtine 1984.
- Riza, Skender, *Kosova Gjate Shekujve XV, XVI, XVII*, Rilindja, Prishtine 1982.
- Shav, Stanford, *Historia e Perandorise Osmane*, c. I, çev Jazexhi, Olsi - Cami, Edvin, Jehona Study Center y, Tirane 2006.
- Shufaj, Milan, *Serbet dhe Shqiptaret*, Uegen y, Tirane 2002.
- Shuteriqi, Dhimiter, *Fjale nga Leksiku i Gjuhes Shqipe Para Buzukut*, Studime filologjike. U.T. arkivi, Tirane 1984.
- Sinani, Shaban - Fıratlı, H. Erkan. - Atmaca, Tayfun, *Fermanlar*, Arberia y, Tiran 2005.
- Skendi, Stavri, *Zgjimi Kombetar Shqiptar*, Phonix y, Tiran 2000.
- Sukriç, Nijaz, *Povjest Islamske Kulture i Civilizacije*, Sarajevo 1989.
- Ternava, Naim, *Popullsia e Kosoves Gjate Shekujve XIV-XV*, İnstituti Albanologjik i Prishtines y, Prishtine 1995.
- Thengjilli, Petrika, *Shqiptaret Midis Lindjes dhe Perendimit 1505-1839*, Fusha fetare y, Tirane 2002.
- Tümer, G. – Küçük, A. *Dinler Tarihi*, Ocak y, Ankara 1997.
- Vlora, Eqerem Bej, *Kujtime*, I-II, c. I, y.y, ts.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklama Meali*, İstanbul 1998.
- Zamputi, İnjac, *Relacione mbi Gjendjen e Shqiperse Veriore dhe te Mesme ne Shekullin XVII*, Ü.T. arkivi, Tirane 1963.
- Zefi, Shan, *İslamizimi i Shqipatreve Gjate Shekujve*, Prizren 2000.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Tiran 1972

Öğr.Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1986	1990	M. Kepi Tarım Lisesi-Tirane/Arnavutluk
Lisans	1994	2001	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2006		Uludağ Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü

Doktora :

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: Türkçe (İyi), Rusça (Orta), İtalyanca (Orta), Arapça (Orta), İngilizce (Az)

Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
	03.09.2001 - 27.07.2003	Kruya Merkez Cami İmamlığı
	28.07.2003 - 30.11.2004	Permet Müftüsü
	01.11.2004 - 31.07.2006	Gramsh Müftüsü ve İslam Kültür Merkezi Müdürü
	01.08.2006 - ---	Kurbin Müftüsü

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar: *Ditet dhe Netet e Mira ne İslam*, K.M.SH. yayınları., Tiran 2005. (Dorian Demetja ile birlikte)

Diğer :